

ЛЕСЬ МЯРТОВИЧ.

ЗАБОБОН.

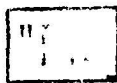
Повість.

ЛЬВІВ, 1917.

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою.

БІБЛІОТЕКА-ВИПОЖИЧАЛЬНЯ

№ 304

УКРАЇНЬСЬКА КНИЖКА" У ФРАНЦІЇ
ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

ЗАБОБОН.

Повість.

ЛВІВ, 1917

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Др. ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

* 12. II. 1871 † 11. I. 1916.

F. SAWIOUK

ISLES - SUR - SUIPPE

51110 BAZANCOURT

TEL (26) 03.31.98

2913

Перша сторінка повісти по інвазії.

BIBLIOTHEQUE - DOCUMENTATION

Ukraine et Europe

de la Bibliothèque

9, Cité du Livre - Rue Montg

VESENLE - CHAMPELLE (Loiret)

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Отся повість пок. Леся Мартовича, що виходить тепер у світ, має за собою вже невеличку історію. Думаю, що не від річи буде навести її тут.

Мені невідомо, як довго писав автор свою повість та коли її скінчив. Памятаю одначе, що при кінці падолиста 1911 р. прийшов до мене і передав її з бажанєм, аби вона появилася в Літ. Наук. Вістнику. Я написав зараз до проф. М. Грушевського, що перебував тоді в Києві, в справі місця, часу й умов друку, а поки надійшла відповідь, прочитав повість майже в цілості, хоч і не вповні докладно. По одержанню відповіді повідомив я пок автора про умови з боку редакції Літ. Наук. Вістника, які він приймив, і вислав зараз рукопис, переписаний на машині, але з деякими власноручними поправками автора, рекомендовано і з поданем вартості, до Києва.

Якеж було моє здивованє, коли при кінці січня, 1912 р., дістав я від проф. М. Грушевського запит, чому не присилаю рукопису. Я відповів, що вислав давно, навів дату вислання і рівночасно зареклямував посилку на пошті. По кількою днів дістав звістку з Києва, що рукопис доручено (аж по реклямації!).

Коротко перед тим якось зайшов раз до мене пок. Леся Мартович зі своїм приятелем дром Ів. Кунцевом, щоби довідати ся, як стоїть справа друку повісті. Я пояснив і в розмові, що вивязала ся,

сказав йому, натякаючи на головні типи повісти: Знаєте приповідку, що багато на світі дурнів, та не разом ходять. А в вас у повісти зовсім інакше. Де ви таку чудову колекцію їх поназбиравали? — Автор не відповів тоді на це нічого, а розмова перейшла на якусь іншу тему.

Тимчасом у лютім приїхав до Львова проф. М. Грушевський, скликав засіданє дирекції Видавничої Спідки, на яким я вже не міг бути присутній, бо захорював тяжко, і дирекція ухвалила тодіж не друкувати повісти в Лїт Наук Вістнику, як первістно пляновано, але видати її окремою книжкою.

Я ще й не дізнав ся був про сю ухвалу, як дістав лист від Л. Мартовича з домаганєм звороту рукопису повісти тому, що він не хоче ще її друкувати, коли я критикував її неприхильно.. Я відписав, що моєї фрази не можна ніяк уважати за критику, за яку я й не брав би ся, бож навіть не прочитав повісти докладно, але автор обставав при своїм домаганю і я мусів написати до Кліва по рукопис та звернути йому. Я не знав правдивої причини, задля якої автор закладав звороту і довідав ся про неї аж із посмертної згадки про нього дра Ів. Кунцева, в якій він пише

»Нездужаючи з більшими або меншими перервами від осені 1911 р., покійний не міг систематично працювати. Написав більшу повість із життя галицької інтелігенції та вислав її був до редакції Л. Н. Вістника, де мала небавом друкувати ся, та я ламовив його, щоб вибрав рукопис і ще раз по впливі певного часу перечитав, бо знаючи нахил покійного до сатири, я бояв ся, що річ, хоч закросна поважно, то писана в часі хвороби, часами просто серед фізичних болюв, може вийти скарикатурована«¹⁾.

¹⁾ Іван Кунців. Лесь Мартович (Діло, ч. 32, з 3 лютого, 1916 р., фейлсгон)

Здасть ся одначе, що автор зовсім не читав повісті на ново, бо я не завважав ніяких дописок та поправок поза ними, які бачив за першим разом. Так пролежала вона до початку війни і до ворожого інвазії.

»На жаль, інвазія — пише др І. Куниць¹⁾ — хоч дала покійному невичерпає жерело спостережень на людськй матерії з обох боків бувшого кордону та сильно збагатила його і так незвичайно обширні відомости фізіологічні і етносихічні, зменшила близько на половину його недруковану спадщину. При вчиненні у моїй хаті салдатами погроми в дні 13 вересня, 1914, всі рукописи покійного опинили ся на подвір'ю, в городі, в саді, на слоті, порозкидані і потоптані салдатеькими чобітьми. Вибрані потім картки виказали вже багато браків. В цілості остала згадана вище повість (з віддертим заголовком і половиною першої картки, заголовок я не можу собі пригадати) та короткі оповідання: »Народна кона«, »Пророцтво грішника«, і »Жирафа та Лад«. З інших оповідань та драматичних нарисів остали лише деякі уривки. Покійний не зібрав ся вже повикінчувати їх на ново«.

Не довело ся отже авторови дожити тої приємности, щоби побачити свою працю в друку, хоч се було можливе вже пять літ тому. За те мав нагоду побрати практичну лекцію того, як то наші літературні пам'ятки пропадали в старину, в X—XVIII ст., та зрозуміти, чому копії деяких наших пам'яток заховали ся на далекій півночі, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже Тюрки, Хозари, Беренді, Печеніги, Татари, Турки і всякі інші племена, що переважували ся через нашу етнографічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього християнського войнства. Та коли перебули ми тамті лиха, то перебудемо ще й се,

¹⁾ Там же.

VIII

може останис на порозі великого культурного і народнього нашого відродження. А в ланку робітників, що здобували се відродження, знайдеть ся певно відповідне місце і для автора сеї повісти, що рвав ся все до ідеалу краси та добра таї свій народ бажав до них підтягнути.

Оця повість пок автора друкуєть ся тепер за згодою його куратора і спадкоємців, а з першої картки виготовлений кліш на пам'ять теперішнього лихолітя.

26 IX 1917

Волод. Гусятюк

I.

.
.
Якби зломилася колесо, то панотець уже би дав добру науку Іванови, як панувати прикази господаря! Уже навіть прилагодив собі цілу промову на той випадок. Уперав би в Івана, що він їхав через ліс навмисне на то, аби поломити віз. (Панотець любив послугувати ся словом „навмисне“). А треба буцім йому було поломаного воза з двох причин. Перша причина, що Іванови не хочеться їхати до міста, волить дома валяти ся. Друга причина, що має намір викрасти поломаний віз для своєї жінки на топливо.

Є такі люде, щасливі в Бога, що для них сповняють ся иноді найтайніші задушевні бажання. Мабуть із таких людей та був наш панотець. Бо коли зїздили в лісі з гори, вдарило ся колесо на скруті до сухого пня, а віз перевернувся. Упав Іван за́раз біля воза, банька на нафту полетіла далі, а панотець найдаліше. Та хоч колесо не зломилось, але за те панотець потовк собі праву ногу. У позі мав великий біль. Отже тішив ся. Чув ся переможцем, бо переміг свого наймита хоч раз. Тепер мав його за що сварити. Підвів ся, сів, зловив ру-

ками болючу ногу тай стогнав. Стогнав і їхав, аж гомін лісом котив ся:

— „Ой, забив мене! Забив мене на смерть! Зломив ногу на прах! А то всьо наробив непослух. Тепер маєш! О-ой рушити ся не можу, так болить! Ані до міста їхати, ані до дому вертати. Таки отут маю вмерти!“

Сидів недалеко сухого пня, такий маленький, як вязаночка сіна, тай приповідаючи гоїдався. Капельох лежав одалік, а з голови зсунула ся гірля тай через те заясніла лисина, як сніг біла. Він її завсідь закривав, бо запускав над лівим вухом довге волосє тай розчісував його через усю лисину.

Упадком та зойком панотця так Іван перелякався, що зовсім затеряв пам'ять. Стояв над панотцем і не знав, що діяти? Панотець уважав се за добру нагоду до нової сварки:

— „То ти стоїш? Тобі худоба не в голові? Нехай калічить ся, ніби то його щось коштує?!“

Іван скочив зараз до коней. Та бо її зіп'равди, з дива не могло йому зійти, як він міг за них забути? Ігі! Адже він дбав за кіньми завсідь більше, як за панотцем і за його цілою родиною. Обіздрів коні, їм не хибувало нічого. То ж Іван мав намір усю винуватість за сю пригоду звалити на них. Особливо на підрушну, бо вона ніколи не держить ся дороги. Опісля переконався сам тай намагав ся переконати панотця, що винен сухий пень. А саме не так пень, як той дідько, що його висадив тут на самім скруті. Очевидно, супроти неприємної панотцевої постави, не зважив ся Іван передати йому таки так навіманці своїх здогадів, хто провинив ся в такій ненадійній перерві їх їзди. Але впевнював про се панотця подалеки, проклинаючи насамперед коні, потім пень, а

в кінці того дідька, що обібрав ся садівником сухих пнів.

Отже не вдало ся Іванови змінити панотцеві думки! Він таки доказував завзято, що винуватці тут є два: Іван — перший, його ж непослух — другий. Бо ще як би не наповідав Іванови дома їхати гостинцем, то було-б якесь виправданє. А так нема ніякого. І доказував свій погляд так докладно, що й стогнати забув. Се ж узяв Іван за признаку, що панотцеві полекшало. Тому злагодив віз таї обережно пригадав, що час би їхати до міста.

Отсим словом роз'яснив Іван панотцеві все. Тепер же він буцім знає, для чого Іван — наперекір панотцеві — поїхав через ліс. Ніщо инше, як тільки мав гадку забити в лісі панотця. Видко діло, наважив ще дома. Коли ж тепер видить, що се йому де вдало ся, то забав іще протрясти панотця до міста, бо гадає, що в такій далекій дорозі та ще либонь дух із нього випре.

Таке неоправданє підозріне та вразило Івана в саме серце дуже болючо. Отже не обзивав ся! Мав таке переконанє, що як уже раз став ся винуватцем, то вже однаково, чи поповнив усі вчинки, чи лиш деякі. Досить того, що має відбирати ганьбу, а за що саме, то байдуже. Де би він так иншим разом стерпів панотцеві?! А тепер мусів. Годив як малій дитині. Лишень зважив ся сказати, що як не до міста, то їхати би їм до дому.

— „Ані гадки!“ — заперечив панотець. — „Не доїду й до дому; умру на возі без сповіді. А тут хоч висповідую ся. Скочини зараз до Опеньковець по панотця, нехай приїдуть меце висповідати“.

Хоч така справа, як сповідь умираючого, є нагла, то все таки ані панотець не достоював

того, аби Іван „скакав“ по сповідника, ані ІІван сам не дуже розгони́в ся до того „скоку“. Вони оба знали, що панотець повередує ще трохи тай поїде. Але вередував, бо мав право; він же переможець, а Іван винуватець.

Сего часу, що — значить — уже будуть їхати, діждались незабавки оба. Тепер одначе заходила, на думку панотця, нова небезпека. Як Іван висажувати ме панотця на віз, то допевне схоче випустити його з рук: навмисне, аби його забити. Бо коли вже наважив ся на панотцеве здоров'я, то так легко не попустить ся такої доброї до лихого вчинку нагоди. Хіба заждуть, аж надійде чужий чоловік, бо при нім ачеї Іван не важить ся вбивати. Але такий чоловік не нагодив ся, то ж треба було таки доконешне здати ся на ласку ворога-вбийника.

Отець Матчук хоч кругленький та був невеличкий. Через те такий сильний хлоп, як Іван, та висадив його на віз так хутко, що ніколи було й охнути. Тай не диво, бо Іван носив на ногах такі чоботи тяжкі, що переважили би будь якого панотця. Величезні! Здавало ся, буцім одного чобота в що двигати сильному хлопови. Тай убути їх треба було чимало спотребувати сили. Бо хоч голови в тих чобіт великі, то холяви чим у гору, тим вужчі. Щоб таку велику ногу тай такі великі онучі, відповідні — розумієть ся — проти чобота, пропхати крізь горішний отвір холяви, то треба було добре поперти ся. Коли ж не горе було ногам двигати такі чоботи, то й рукам не прийшло ся тяжко висадити на віз панотця. А руки в Івана дужі, бо він зашанований. Роботою ніколи не надсаджував ся; робив, коли хотів, тай як хотів. Докорити ж йому за те навіть їмость не важила ся, бо він був неаивисний

таї завсіди чогось лютий Позирав із під лоба непевним оком, готовий кожної хвили погано заклясти. Подобав на того вола, що коле. Буцим спокійно пасеться, а на кожного проходжого фукне її рогом замахнеться. Вже сам зовнішній вид Іванів показував на його вдачу. Хлоп нестарий, може сороклітний, ходив заєдно похнюплений, неначе те широке, спасене його карчило гнуло йому голову в долину. Довгий чорний волос на голові розкуйовданий, трохи не ковтуноватий, бо Іван розчісував його лиш пальцями Червоної лиця надуті, очі, все підпухлі, блискали час до часу спід чорних, по середній зрослих брів, жовтими вогниками. Найхутше впадало всякому в очі його грубе карчило, порепане, горошкувате Ростом середній, трохи більший від панотця, а будовою крепкий. Кожний рух його тіла так і промовляв: Уступись, бо вдарю.

За такі легкі переносини з землі на віз та буцим панотцева вдяка наустила його звідатись у Івана, чи хоч він у цілові іде? Направду ж кортіло дуже панотця допевнити ся, що й Іван за кару потовк ся порядно. Не дурно ж так приємирнів по сій пригоді!

— „Пусте!“ — відповів Іван, здержуючи коні, аби не бігли, бо вони, собача віра, як лиш помітили, що вертають домів, то рвали ся до побігу, наче би почули вогонь під животами. — „Пусте!“ — сказав ще раз Іван. Отже трохи згоді признав ся, що гепнув головою до якогось відземка немов довбнею. Ще й до тепер голова розскакується, а в вухах шумить як у улию. Але се пусте, бо як у мужика руки до роботи здорові, то про голову байдиже!

— „Позаяка то робота, як голова болить“ — заговорив панотець сумно. Був збитий із пантелику тим, що Іван таки не відобрав по за-

служі належної карі Коби так був руку звинув! Тото ж би було за що сварити, що працю, бач, марнується, а робити нема кому!

Але заки доїхали до дому, то панотець вигадав іще одну притоку, щоби картати Івана. Він же через Івана та мабуть стратить гроші. Та де „мабуть“?! Стратить їх доневно Адже сьогодні їхав до податкового уряду по місячну платню. Ледви, чи її вже відбере, бо чує по собі, що так борзо не виходить ся з сього. Коли ж промине речинець до виплати, то минуть ся й його гроші. Треба буде цілим домом із голоду погибати!

— „Ну, нехай подужаю! Як відріжуть лікарі погу, то ще би якось на кули ходив Алеж бо за той час умру з голоду. Чи від сего, чи від того, а смерть мусить бути!“

Аж підносило його на возі, аж солодко робило ся коло серця від того, що таке прибаг. Сам себе переконав про таке нещастє, що повинно його навідати ось-ось. То ж гіркий смутток наляг йому на душу. Для того зачав Іванови докоряти: — „Тай що я тобі заподїяв лихого? За що ти мене так зіпсував?! Чи се твоя вдяка за моє добре серце? Я ж тобі завсїди годив як тій болячці“.

Іван на се пробурмотів під носом: — „Панотець щось так, гей дитина“. Отже таки ці докори впекли його до живого. Він почував ся тепер до знаку так, як той бугай, що розгонить звичайно рогами десять мужиків одним махом. Але надбіжить маленький його пастушок, чьвяхне батїжком, а бугай озьме хвіст поміж ноги тай послухно вертаєть ся до стаїви. Отакий слухняний став ся Іван супроти панотця. Правда він не вірив ані в голодну загибїль, ані в утрату ноги, также про виплату думав, що хто знає, чи не правда. Чорт їх може збагнути,

яка постанова по тих урядах. Відки саме беруться гроші в податковім уряді для панотців, то Іван допевне не знав, бо такі ніколи над тим не призадумувався. Але тепер під напором слів панотця повіділось йому, що хто знає, чи такі гроші не родять ся кожного першого дня в місяці в податковім уряді як гриби по дощеві. Коли ж їх не відобрати в речинці, то вони вянуть і пропадають. Облітають наче лист із дерева. А ще до того гроші — велике слово! Кортіло Івана випитати ся про се в панотця докладніше, чи не вдалоб ся якось відвернути се лихо. Але дав спокій. Нехай ся нещаслива пригода трохи забудеть ся. Треба сей раз потерпіти. Так думав Іван. Отже помилявся. Бо не такий се панотець, та й не така його вдача, щоби так хутко забувати таку приключку.

Бо то треба знати, що вже від двох літ не зазнав о. Матчук ніякої житєвої переміни. Від того часу, коли його син, Славко, здав третій правничий іспит. Се був послідній день панотцевої радості та взагалі переміни в його житю. Від тоді через цілі два роки опріч нудьги не зазнав инакшої забави. Навіть на храму, коли приїздило до нього кількох товаришів, то й тоді було йому скушно. Хоч показуючи Славкові свідоцтва трохи відживав, то зараз за хвилю розбирала його нудьга дожидаючи, коли вже раз ті гості розїдуть ся, аби він міг лягти по обіді.

Із нудьги заходив иноді поміж робітників сварити ся, що зле роблять. Але Іван нагонив його. Казав таки без обиняків: — „Ідїть, панотче, до дому спати. Ви лиш забавляєте робітників. Як раз причепете ся до такого, що найліпше робить“.

Нераз бувало, також із нудьги, хотів відобрати в свої руки заряд цілої господарки. Тоді йшов просто до стайні таї наказував Іванови, що на тій і на тій ниві має посіяти пшеницю. Іван витріщав очі таї дивувався, буцім не розумів, чого від нього хочуть. Опісля стискав плечима таї усміхався. Він уже давно посіяв пшеницю! Але на иншій ниві. На тій, що панотець каже, не знати, чи й гречка уродиться. Там небезпешне треба буде нарік посіяти лубин та приорати під жито.

Після кожної такої невдачі панотець соромився таї відходив.

Але такий сором йому не вадив. Доля обібрала собі його цестієм. Мав усе готове їсти й пити, нічим не журився. Дочку віддав заміж за панотця, а наймолодший син отсе перед двома роками здав послідній іспит правничий. Спливала на панотця благодать із усіх боків. Через те трівала на душі його погода, а на тілі здоров'я. Було йому вже шістдесят і вісім літ, отже подобався далеко молодшого. Трохи товстенький, а з тої причини не мав на обличчю старечих морщин. Та ще додавали йому молодости низький ріст, голе не обличчя, червоні лиця таї те, що вмів закривати лисину. Темно-жовта гиря, проткана сивими волосками, не застелювала, правда, докладно лисини, так що всякий доразу завважав її. Але про те однако інакше вражіння робить на глядача сама лиш думка про лисину, а інакше жива лисина, що блискить снігом.

Коли б не та скажена нудьга, то ледви чи вдалося б знайти в нашій країні щасливішої людини від о. Матчука. Він просто не мав до чого взятися. Парохія Вороничі маленька, душпастирство не вимагало багато труда. Го-

сподарку провадив Іван і в простацький спосіб не дозволяв панотцеві мішати ся до неї. Дійшло до сього непомітно, поступенно так, що панотцеві навіть не спало на думку, що може бути инакше. Найбільше провинила ся в сій справі нещаслива прикмета кожної господарки. Як звісно, всяка господарка має те до себе, що складається з двох частин. Одна частина: старунок, а друга: пожитковане. Панотець же, нестій долі, був прихильником другої частини, а ворогом першої; любив пожиткувати та не хотів старати. Жінка о. Матчука журила ся тим, бо виділа в кухні, що пожитковане слабне, коли старунок не дописує. З тої причини докоряла мужови, а потім і сварила. Але панотець мав ту добру натуру, що хутко забував те, що йому немиле. То ж не було ніщої ради для їмості, як тільки взяти ся самій до господарки. А що вона на тім не розуміла ся, то приймала старших наймитів. Кожний із них вироблював собі поволі незалежне становище таї передавав його наслідникови. Так дійшло аж до Івана, що своєю неподатністю освободив ся від усякого авторитету.

Панотець його непаவிдав, а він так само панотця. Один одному заважав. Але нікому з них не прийшло на думку розлучити ся. Розлука з панотцем була би для Івана великою неодою, бо служба легка, а опріч платні мав іще всілякі обривки; одні виносив у днину, другі ж темної нічки, як ніхто не бачив. Крадіж наймита в панотця не вважала ся поганим ділом, бо кожний наймит, що ставав на службу, знав дуже докладно, кільки його попередник мав приходу з того промислу Той прихід учислював собі з гори та після того жадав доплати готівкою. Сі обривки зодягали й годували наймита з цілою його родиною, а

доплату, котрий дбайливий, та міг складати. Іван мав хатчину, та кусник городця, жінку, корову та пятеро дітей. Дві найстарші дочки служили вже в місті, а трое молодших, два хлопці й дівчинка, сиділи дома. Але контингент пятера дітей ніколи в Івана не зменшався, бо як тільки збув ся котрої дитини з дому, то приймав на її місце чужу дитину на вдержане. А саме: або від тих дівчат, що приводили на світ неслюбні діти, самі ж ішли до міста в мамки, або діставав із міста від усяких посередничок такі діти, що про їх рід не міг навіть догадати ся. Для того ся служба в панотця була для Івана дуже догідна, бо не міг ніде инде стілько заробити, аби вигодувати таку челядь.

Панотцеві як було все одно, котрий саме наймит служити ме в нього. Отже не приходило йому ніколи на думку нагнати Івана, хоч ненавидів його. Він привик до того вже з давна, що такі справи полагодижує його жінка. Навіть не знав, у який то спосіб відряжують люде наймитів. Він би зрештою погодив ся з Іваном, коли б Іван умів хоч удавати, що вважає панотця господарем. Але Іван не вмів навіть ласкаво промовити до нікого. А ще мав такий завзяток, що навіть на випадок утрати служби не стерпів нікому. Подобав на ту потайну собаку, що перше вкусить, заки гавкне.

Отакі причини, опріч сварливої вдачі, спонукали панотця до того, що постановив собі користати з сьогоднішньої приключки як найдовше, аби доскулити Іванови як мога найдужче. Був не певний, що обстане ще за ним імость. Вона може ще лінше досолить Іванови від панотця. А її сварка мала не аби яке значінє, бо імость заживала поваги в служби.

Се ж була особа, що дійсне займала ся домашнім господарством.

Та панотець гірко промахнув ся, надіючи ся, що їмость картати ме Йвана з таким самим завязтком як він. Вона доразу пізнала, що панотець не потернів ніякого каліства. Він сам переконав її про се. Бо хоч з початку вдавав болі, то опісля, нарікаючи на Йвана, так забув ся, що не лиш перестав постогнувати, але ще на своє лихо вискочив сам із воза! Правда, зараз отямив ся таї зловив ся рукою за драбину від воза, щоби буцім забезпечити ся перед упадком. Отже було вже за пізно; їмость пізнала, що смерти з сеї пригоди не буде. А ще її лютило те, що нафта виїде сьогодні-завтра, а тоді світи очима або берн в Хаїма такої смердюхи, що лиш коптить. Про нафту клопоталась їмость найбільше, бо не могла вечером шити при поганім світлі, що лиш смерділо й мигало. Світило як за помершї душі. Нікому не в голові, аби щось до дому постарати. Навіть за такою дурницею як нафта посилай тепер післанців.

Збентежений, заведений у надїях звернув ся панотець до Йвана, щоби його занїс до кімнати. Але й на се не хотїла їмость призволи-ти. На що смішити ся перед людьми? Адже можна зайти з палицею, як Іван буде піддержувати з другого боку, коли зіправди нога звихнена. А в кінци вона сама піднімає ся провести панотця до комнати. Бо як із воза вискочив, так само й зайти може

Але пан отець не хотїв нікому вірити, бо видить, що всі на нього напосїли ся. Як уже не має віри в свої жінки, то й він нікому не вірить. Нехай приїде Славко та його заведе, бо панотець не піде з ніким иншим.

Розгнівана імость пішла до кухні, а кухарка, Пазя, побігла шукати панича-Славка. Вона залюбки взяла ся до сего діла, бо намагала ся вже від довшого часу здібати ся зі Славком, чи не вдалось би їй прихилити собі Славкового серця. На тепер із тої причини не мала ніяких паскудних намірів. Таї не потребувала сього, бо була любаскою Івана. Про се знало ціле село, знала навіть Іванова жінка, лиш не знали про се панотець, імость і Славко. Іван мусів накладати собі з Пазею, бо як ні, то не мав би приступу до муки й до сира. Іваниха була свідомо про се. Та не могла мати проти того. Ще їй поготів! Волілаж готову муку й готовий сыр, аніж товкти ся зо збіжжєм по млинах. А в кінци: Іван уже дванайцять літ у панотця, за той час перепустив неодну кухарку. Із сею познакомив ся ближче зараз на другий день, як стала тут на службу. Пазя ж звернула свою увагу з першого разу на панича. Вона не мала ніяких намірів, а тільки робила се з привички. Служила доси у місті таї вивчила ся, що годить ся кухарці приставати з господарем або з його сином. Се наближувало її до господареві родини, робило з неї повірницю родинної тайни таї давало деякі полекші службові. Паничем-Славком цікавилась вона дуже. Чого він такий сумний заєдно, задуманий, маломовний, якийсь неприступний? Хіба ж він такий неподатний?! І намагалась пізнати його ближче, звідати ся про його тайни, поговорити з ним щиро та сердечно. Але се їй не вдалось. Отже тим більше їй кортіло. Для того й тепер побігла залюбки вишукати панича.

Вона знала, де він ховаєть ся; вислідила се вже давно. Як що днини, так і тепер сидів Славко в садку за хатою. Там стояв під сливкою старий ослін на трьох піжках, бо четверта

зогнила зі старости таїї відпала. Славко мав звичку сідати на тім ослоні таїї довбати перед собою патином у землі ямку. Працював так уже три роки, все одного й того самого часу, а саме: від того часу, коли встав, аж до того, коли подадуть другий сніданок. Бо в тім часі в середині в хаті не можна було вдержатися; там тоді прятали і замітали. Тож Славко на той час ішов до саду, сідав на ослін і передовсім намагався вдержати рівновагу, бо безногий ослін холітався. Лехко можна було хибнути ся таїї разом із ослоном упасти на землю. Колиж уже вдалося Славкови схопити рівновагу, тоді нахилився, брав патинок, що тут же стояв під руками таїї довбав. Довбав цілісенькі дві години. А властиво годину довбав, а годину загортав. Ся праця йшла Славкови дуже справно й хутко, а то з трьох причин. По перше, земля становила придатний матеріял на ту роботу, бо була пісковата, значить, сипка. По друге: Славко набрав справності до тої роботи, бо виконував її вже від давна. А третє, вистарав до того пригожий патинок, бо з одного кінця гудзуватий, із другогож острий. Що острий кінець прошпортав, то гудзуватий вигорнув. Перша частина сеї роботи тревала півтора години, друга частина пів години. Бо довбанє йшло пинявіше, чим загортанє. При довбаню лучалися з часта камінчики, корінці, черепки. Се зупиняло роботу. Треба було корінці проривати, камінчики й черепки підважувати, заки їх можна було на верх добути. А кілько рази треба було доконешне помагати собі пальцями й нігтями. А то не так легко! Бо як тільки нахилити ся, щоби допомогти собі руками, так у сей же раз каліка-ослін холітався, а рівновага пропадала. Колиб не довголітна практика й набута справність, то прийшлоб ся

не раз при такій перемінї знарядів праці лежати або Славкови на споді, а ослонови зверхи, або ослонови на споді, а Славкови зверхи.

Загортанє йшло раз-два. Треба було гудзуватим кінцем загортати пісок у ямку. Але то також не кожний удасть. Найважнійша річ, треба мати міру в руках. Бо як за багато набрати на патик, то можна його зломати. Правда, можна докінчити иншим патином, але то вже не те. А для чого? Для того, що при сій роботі не так ходить про її вислід, як про сам спосіб її виконуваня.

Після засуненя ямки, треба ще було її затоптати. Сеї штуки доконував уже Славко ногами. Бо хоч випробовував до сього всіляких патиків, отже не вдало ся. Одначе ноги затоптували йому так, що вже не було пізнати, де вона находила ся. Ні-бо! Сего не можна було доконати ніяким світом. Там, де була ямка, завжди стояла купка. Хоч невеличка, але за те довший час. Пісок мусів сам своїм тягаром улежатись, аби земля вирівнала ся.

Викінчивши в той спосіб свою роботу, ішов Славко до хати тай уже заставав другий снідапок па столі. Инколи мусів трохи підождати. Але в такім припадку не його була провина, лишень його матери, бо вона очевидно спізнилася ся.

Чи й сьогодні вдасть ся Славкови викінчити свою роботу, се ще не знати. Бо ось ледви допорпав ся до половини ямки, як уже Пазя прибігла до саду. Але він її не помітив, з таким завзятком довбав. Колиж вона обізва-
ла ся, що батько кличе його, то він жахнувся. З переляку товклось йому в грудях серце, аж дух заперало. Витріщив широко заспані очі тай не міг нічого порозуміти.

— „Татко кличуть вас, паничу“! — сказала ще раз Пазя. Вдивлялась у нього миленько синими очима та з легка підсміхалась. Вона була низького росту, але все трохи більша від панотця. Ціла кругленька та й лице кругленьке як гарбуз. Сині малі очка бігали цікаво та свідрували Славка до самого серця. Трохи запасена та пухка так, що пізнати було крізь спідничку, як дрожало її тіло за кожним рухом.

Славко ще й тепер не міг прийти до себе. Відхилив трохи рот і дивився на Пазю зачудовано й неприємно. Неясні й легонькі думки шибали йому по голові, неначе десь ізза густих, темних хмар, ізза далеких пралісів. Ямка ще й до половини не дододбана, а то десь кудись либонь кличуть його. Черевко ще не порожнє, а то мабуть скажуть начиняти вже його другим сніданком. На його повнім смагло-жовтавім лиці малювала ся якась мука. Немов від того, що він силував ся собі щось пригадати та не міг ніяк.

Славко сидів без ковнірця, одягнений у довгу, білу полотнянку. Її називали домашні „порохівником“ для того, що слово „полотнянка“ занадто мужицьке слово. Полотнянку носить мужик. Сам робить із лєну полотно, сам ткає, сам білить, сам шив. Тим то вона й полотнянка. А порошок не те. Він висить у Жиди на дверях поміж иншим старим дрантем. А як купувати його, то Жид каже: „Я його не дам від шість корон. Що ви собі думаєте? Та се не полотнянка, се — пхуховік“!

Білий, солом'яний капелюх сидів Славкови аж на потилиці та й відкривав зовсім його чоло. Він павмисне насунув капелюх назад, щоб йому не заважали криси при додбаню ямки. Славкови було двацять і вісім літ. От-

же в супереч тому вікові не червоніла ся на його лиці ані одна крапелька крови. Лице його, трохи подовгасте, мало барву якусь смагляву, пожовклу, таї було повне, майже напухле. Очи великі, темно-жовті (називають їх звичайно чорними) вдивляли ся все в одну точку задумчиво й сумно. Темний вус розстрілений таї необголена борода, що їжила ся чорними пищками, робили вражінє, що буцім Славко десь недавно та підняв ся із слабости.

— „Панич допевне залюблені, що все такі задумані“ — заговорила Пазя. Вивчила ся сеї фрази в місті таї перелякала нею Славка ще дужче. Він задеревів на ослоні. Пізнати було, що намагав ся щось сказати, але слова не можуть йому прійти з горла крізь рот. Пазя догадала ся, що він несміливий. Тож зараз ухопила його за руку й тягла до себе:

— „Та ходіть бо, кажу! Татко кличуть!“

Але ослін захолітав ся, а рівновага, вдержувана привичними, несвідомими рухами Славкового тіла, пропала. Ослін упав, а з ним разом і Славко. Пазя випустила його руку й захихотала. А він хвильку лежав на землі, тримаючи під колінами дошку з ослоня та стискаючи її сильно литками. Бо як падав, то мимохіть притис дошку, щоби вдержати ся, тож тепер виконував той натиск несвідомо далі. Потім перекинув ноги та спровола піднімав ся. Вона схопила його знов та помагала встати. В кінці став на ноги рівно таї стояв перед Пазею такий великий, безпомічний, переляканий і засомнений.

— „Панич не побили ся“? — защебетала весело Пазя, не випускаючи його руки з своєї.

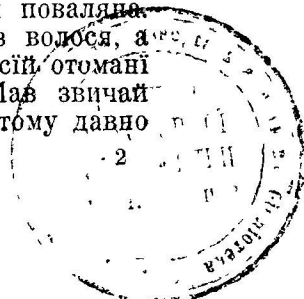
— „Ні!“ — спроміг ся врешті на слово Славко. Зиркав на неї крідьки, але ласо. Похіть розляла ся по його жилах теплотою. Хотів на

щось зважити ся, але не міг. І знов попав у свій звичайний смуток. Вона буцім пригадала причину, чого сюда прийшла таї розказала Славкови про пригоду.

Він пустив ся йти. Похилений наперед ступав широкими кроками так, що Пазя мусіла за ним підбігати.

29/3 Коло воза сказав йому панотець, що звинув погу, нехай же Славко принесе йому палицю таї допоможе зайти до хати. Але заки Славко рушив ся, Пазя вже була в середині. Найшла в куті грубу, вишневу палицю, взяла її в руки таї ждала. Коли Славко надійшов, то вона буцім подавала палицю, але зараз же хапала її назад таї ховала ся за другий стіл. Дрочила ся. Славко ступав за нею широкими кроками. Вона всміхнена, а він сумний, нахмурений. Не рівні сили до забави. Десь узяв ся гончий пес, „льорд“, як його називали. Як завсідн, так і тепер наче з під землі виріс. Урадуваний метушнею, скочив Славкови на груди, а коли він його відтрутив, скочив за Пазею, що тим часом уже виходила з хати. Зловив її з задку за спідницю зубами таї придержав. Пазя зо сміхом виривала спідницю таї при тій нагоді відкрила трохи свої грубі ноги. Славко знов хотів на щось зважити ся, але й сей раз не спремів ся.

Панотець казав провести себе до своєї канцелярії. Се була маленька комнатка зараз за верандою, призначена мабуть при будованю плебанії на малі сіни. В сій комнатці стояла супроти дверей під стіною стара отомана, колись мабуть зелена, на обох кінцях повалена. На однім кінці замурана товщем із волося, а на другім заболочена чобітьми. На сій отомані спав завсідн панотець по обіді. Мав звичай лягати з чобітьми. Десь дуже вже тому давно

лютила ся їмость за се, але то нічого не помагало, тому вона дала спокій, таї лишила панотцеві волю заболочувати свою канцелярію, кільки душа забагне. Під поперечною стіною на ліво від уходу стояло бюрко, завалене паперами й подертими книжками, прикуреними зверху порохом завгрубішки на палець. Панотець не позволяв нікому рушати нічого на бюрку, бо казав, що потім не може дошукати ся важних документів. Зразу їмость не зважала на сю заборону таї порядкувала на бюрку. Колиж раз панотець наробив крику, що тим прятанєм загригла йому одно важне письмо із староства, від тоді запекла й на бюрку порядковане. Насупроти бюрка стояла шафа, а в нїї стара й нова одіж панотця й Славкова. Перед бюрком стояли два крісла дубові, також темні від бруду. В канцелярії було лиш одно велике вікно.

Панотець ліг на отоману таї обізвав ся до сина удаваним слабим голосом:

— „Побіжи, Славку, до Павла Гасвого, нехай прийде зараз та натягне менї ногу. Але йди сам, бо як кого пішлеш із тих дармоїдів, то не діждати ся. А по дорозі вступи до кухні таї скажи мамці, що я просив, аби прийшли конче зараз до мене“.

Панотця нога вже не боліла, але він почував біль на душі через те, що не найшов у жінки віри. Забагло ся старому попестити ся.

Коли Славко прийшов до кухні, застав матір, що лагодила другий сніданок. — „Отепер булаб уже ямка загорнена“ — подумав Славко таї зажурился, що йому завтра робити, чи кінчити сьогоднішню ямку, чи зачинати нову?

Коли переказував матері батькову просьбу, вона дивила ся на нього з великою любовю.

Погім гладила його по голові й промовляла:

— „Чому ти, Славочку, не підголиш ся? Заріс як старий дідур! Та й волосечко тобі геть рідне. Не хочеш мамі послухати. Купи собі, Славочку, таку воду до голови! Кілько я тебе просила за се та й не хочеш послухати. А згадаєш мов слово. Будеш видіти, що полисієш так, як тато“.

Як лиш Славко вийшов, справилась їмость до канцелярії. Йшла легко, ступала на пальцях по тихоньки. Ще як була панною, підслухала, як один паннич гдузував із її товаришки, що вона йдучи гримає немов коняка. Се так її вразило, що від тоді ходила все на пальцях і сей хід присвоїла собі й до сьогодні.

З обличчя була схожа на Славка, тільки не така повна на лиці. Впадало в око її волосє, що місцями було темне, а місцями сиве. На зріст також була майже рівна Славкові. На кожний спосіб була багато вища від панотця. Загалом кажучи: опріч малого пастуха, Василька, панотець був найменший у цілїм домі. Сей його зріст перед сорока літами та трохи не збунтував цілу громаду. Коли парафіяне довідались, якого дістали пароха, то зачали відказувати. А найбільше небіжчик Дмитро Березюк. Він таки кричав: „А се по якому? То для нашої громади такий малий піп?! Ми вже більшого не варт? Он у Опеньківцях та піп як тополя, такий високий. У Берберівці хоч нижчий, але за те грубій. А нам надали якесь: Тьфу! Громада не може ся сего приймати!“ — Йому відновів Іван Косий, теж уже небіжчик: „Не бійте ся, куме, як будемо доносити хліби та колачі, то й сей погрубне“.

— Тедви дяк заглагоїв збунтовану громаду!

Їмость сіла на кріслі коло отомани та й буцім слухала наріканя панотця, на діліж жури-

ла ся сином. Вона з природи була трохи по-тайна, то її не признавала ся перед чоловіком у багато справах. Син журив її тим, що був завсідни такий задуманий, таї якийсь неширий до неї. Тепер він по іспитах, спочиває по тяжкій праці, заки поступить до якого обов'язку, та лиш би йому тішитись і бавитись, а він намість того мовчить, та спить по обіді так, як його батько. Може бути, що його так наука змогла, але бо вже час прийти до себе. Хорони Боже від чого злого, але те все її дуже непокоїть.

А панотець тимчасом нарікав жалісним голосом, що його так нога болить, а йому не вірять. Вона зачула сї слова таї нагадала собі одну подію. Се діяло ся давно-давно, більше як трицять літ. Була ще тоді молодою жінкою. У Вороничах був тоді молодий учитель, гарний мужчина. Та не краса його тягнула її до нього, але його вдача. Бачила в нїм противенство до свого чоловіка. Сеї би лиш наїв ся, спав таї сварив ся зі службою. А той на всїм розумів ся, на все розумну мав раду. Аж мило було його послухати. Між ними виробило ся щире приятельство. І коли учитель, використовуючи те приятельство, (як кождий мужчина), одного разу обіймив її й поцілував, то панотець заздрів се крізь відчинене вікно. Учитель хотів лишити ся, щоби перед її чоловіком узяти всю вину на себе. Отже вона на те не пристала: витрутила його майже силоміць із хати. Дожидала відважно свого чоловіка, щоби йому сказати всю правду доочне. Але до того не прийшло. Бо її чоловік, дознаку так, як тепер, прийшов жалувати ся до неї, що вона його не любить. Таї вона пожалувала його. Достоту як та мала дитина, що її мати вибє, а вона йде до матери жалуватись на неї ж.

Тай тепер жалувала їмость панотця за те, що його болить нога. Про себе ж думала: „Ба де він тепер той учитель? Чи жне ще“?

Успокоїв ся душевно панотець обіцянкою їмості, що вона йому на вечір злагодить зимний оклад до погн. Мало пестоців вимагають старі люде!

Сим часом надійшов Славко з Павлом Гавим. Се був мужик уже старший. Від давна вже трудив ся натяганем людських ніг і рук. Брав ся знахарювати й до худоби. Колись та мав із того навіть прихід. Але тепер залишив геть те знахарство. Хіба кому по знакомости зробив вигоду. Люде казали про нього, що має легку руку. На ділі ж у цілім селі не було в нікого більшої руки як у нього. Коли та рука була справді легка, то се було найбільше чудо на світі. Долоня його широка, мов лопата, пальці як ломаки. Половий добір мусів переходити через кілька поколінь, заки природила ся така рука. Мужикови треба ліку потного; видко, що Гавий орудував таким ліком, коли його хвалили за легку руку. Він був худий, але страшно жилавий; як спіймав кого тими широкими долями, то або видужай або гинь. Іншого виходу не було. Ще одну мав прикмету, яка рідко лучасть ся в мужиків. А саме: хибували йому всі передні зуби. Через те шипіляв. Але найважнішою його признакою, що на неї сам Павло покладав велику вагу, було те, що він носив окуляри. Що дини очевидно ні. Одначе при важних okazіях, особливо в неділі й свята, не рушив ся з хати без окулярів. У тих окулярах почував ся Павло веселіше, аніж не один дипломат у ордерах або дикун у ковтках у носі. Тоді пантрував, чи не запитає його який сторонний чоловік: — „Чи ви випадком не письменні“? — На се

мав уже готову відповідь: „Письма то я знати не знаю, але окуляри вжиткую“. — А говорив се таким тоном, що треба було догадуватись, буцім він перестудив уже перші щеблі до письма.

Не зляк ся панотець великої руки, але казав погу натягати. Хотів переконати жінку наглядно, що не прикидав ся лиш хорим, але був ним направду. Та либонь чи не жалував потім сього способу. Бо як Павло натяг йому ногу, то вона вже мусіла боліти: сей хірург порушив кождий суггав із місця.

II.

Не знати, чи панотця зіправди боліла нога з натягання, чи він удавав біль, щоби переконати жінку про своє терпінє, чи може в наслідок одного й другого, досить того, що стогнанє його тревало до пізна в почн. А се дало ся в знатє пайдужче Славкови. Однеже зовсім не з тої причини, що не міг уснути, але для того, що не міг читати. Бояв ся, що через його кімнатку переходити ме імость до кухні тай при тій нагоді зловить його на читаню церковного права. Славко спав у малій кімнатці зараз біля кухні, а родичі ще по старім звичаю спали в сусіднім покою на двох великих ліжках. Колиб імость потребувала принести що з кухні, то мусіла б переходити через Славкову кімнатку. Сього ж він дуже бояв ся.

Бо одну тайну треба вже тепер відкрити. Славко не здав ані одного іспиту. Не пробував навіть здавати. Душив лиш родичів, що має всі іспити, а свідомства підробив сам. Правда, їздив три рази до Львова буцім здавати. Та за

кожний раз посидів по два тижні в Львові, забавився з товаришами таї вертав домів.

Що його до сього спонукало, він би й сам не знав тепер гаразд розповісти. Може бути, що страх перед батьківською сваркою, може привичка ще з гімназії обдурювати в справах науки кожного професора таї родичів, а може по просту зробив те все з дитинства. Складося воно так звичайно, що Славкові на думку не прийшло, які воно може спричинити наслідки.

Рік по maturі Славко спочивав і вчився курити, бо в гімназії не вмів добре сеї штуки. На другий рік вистарав книжки до першого іспиту та пробував їх читати. Які ж ті річі видались йому дивні і непотрібні. Книг і записків ціла купа. Не вжеж це все треба вивчити? Не може бути! А вже сього добра стільки, що на одноразове прочитане за мало кілька місяців. Се певне лиш якісь такі просторі та дурні поясненя, що читаючи їх зараз на сон ломить. Радився батька. Бідолашний панотець був тої самої гадки. А вже він також кінчив університет — теологічний факультет. Найкращі спомини молодости вяжуться з тими студіями. Ой! яка ж то широка забава була тоді! Усеї гри в карти вивчився на тім факультеті. А кілька збитків настроїлося своїм настоятелям і молодшим товаришам! Ще й тепер можна за боки брати ся зо сміху. Але наука там легша як у гімназії. Щось зналося, а щось ні, щось вишахрувалось, а щось випросилось таї якось пішло. Буде так і зо Славком. Нехай він тепер читає, кільки може, а потім на два тижні перед іспитом поїде до Львова, випитається в товаришів, що доконче треба знати, а що можна собі „шкартнути“, прислухається, що

питають інших таїї справа готова. Атже Славко не дурна голова, він у гімназії добре йшов.

Се все було для Славка таке ясне, таке зрозуміле, так доладно підходило до перебутого в гімназії, що не знати, чи й найшов ся би хто на світі, котрий би не повірив у слова панотця. То ж Славко в такий власне спосіб забрав ся до своєї науки. Не читав, але нюхав ті книжки й ті записки, позіхав над ними, томив ся й мучив ся. Зачинав одну читати, потім її кидав, брав ся за иншу та з досади жалувал ся перед матір'ю, яке те все дуже-дуже скушне. Мати жалувала його щиро, бо любила його понад усі діти. Нераз вечером плакала потайки, глядючи на його муку над тими книгами. Бо вона була трохи потайна вже з роду в багато справах, що каменем гнітили її серце, не приповідала ся перед ніким. Уважала Славка за дитину, обходила ся з ним як із дитиною таїї він сам мав себе за дитину. — Так проминув другий рік таїї Славко вивчив ся добре курити.

На два тижні передом поїхав до Львова, до першого іспиту. Яким же він дивом здивував ся, коли його товариші аж умлівали зо сміху над його відомостями правничими! Зразу думав, що з нього жартують Але потім переконав ся, що його погляд на науку справді дуже смішний. Допевнив ся про се тоді, коли зайшов прислухатись, як питають. Де-де! Та то таки направду питають. Сидить чотири професори, буцім поважні люди, таїї доконче хотять вивідатись у кандидата про всі ті дурниці, що над ними Славко так гірко позіхав. Він навіть не міг впрозуміти всіх питань і всіх відповідей на них. Дивував ся, що вони десь понаходили такі річи. Чи може ті річи стоять у

тих проклятих книгах і записках, що лежать у нього на столі?!

По таких звідинах соромився Славко за те, що признався перед товаришами до свого наміру здавати тепер іспит. Він буцім такого наміру зовсім не мав. Приїхав до Львова лиш на те, щоби звідати ся, як і що треба вчити ся. Товариші радили йому, щоби лишився у Львові таїї може з другими вчитись. Але він про се їй слухати не хотів. Правда, батько би йому дав на удержання таїї мати потаїї батька не по-скупилась ся якимось крейцаром, але він на жите ві Львові не згодився б ніяким світом! Адже на те записався на правничий факультет, аби міг дома сидіти. Мав уже того Львова досить у гімназії. Виріс уже з того віку, аби лиш бідувати їй мучити ся. Деж би він проміняв жите дома за Львів! Подумати лиш, яка вигода дома. Таїї він любить село, а не навидить мійського гамору. А про іспит байдуже. Не здавав тепер, то здасть на другий рік. Хібаж мало таких, що тратають курси їй літа?! Го, го! Їх досить.

Тільки непокоїла його та думка, як він покаже ся дома родичам на очі? Що він їм скаже? Такого сорому годі йому пережити! Не мав відваги сказати родичам правду. Ні за що в світі! Надумався, сказав їм, що здав іспит. Аж при третім іспиті та буцім спізниться ся з ним і в той спосіб здогонить тепер страчений рік.

Із жартів виставили йому товариші свідоцтво, а йому се піддало думку, що можна би ним успокоїти родичів. Тільки би вистарати ся про підроблене трохи більше схоже на оригінал. Про друк байдуже, його легко дістати, а підписи можна старанно наслідувати. Таїї се йому вдало ся, як не можна ліпше.

Які радощі були дома зо Славкового іспиту, про се й нічого розказувати. Мати плакала з радості, але своїм звичаєм у кутику, потайки, щоб ніхто не бачив і не знав про її втіху. А батько тільки й розмови мав, що за те, які широкі, золоті ковніри ждуть його сина. Коли не мав уже кому розказувати, то йшов до малого пастуха Василька та й і його лякав золотими ковнірами, що — бач — як його син буде судією в золотім ковнірі, то нераз засадить до криміналу Василька за злочинство. Бідний хлопець бояв ся, бо вже й тепер мав неодні іріх на душі.

Та проминув ще один рік, а Славко не міг узяти ся до науки. То ж нічого иншого йому не лишалось, як поздавати другий і третій іспит у той сам спосіб, як перший. Потім казав, що мусить відпочити по праці. Особливо мати на се згодила ся, бо вона все мала його за дитину. Але зо Славком зробила ся тепер велика переміна. Він журив ся. Гриз ся й журив ся тяжко днями й ночами. Що з ним станеть ся, який кінець буде з того всього? Отсі питання блимали завсідн в його голові, а він не находив на них відповіді.

А попри те все ніколи не мав часу та й не міг ні до чого взяти ся. Дивував ся, відки другі можуть найти час на науку? Бо й він і його батько так ніби нічого не роблять, отже все не мають часу. Рано, деь коло осьмої години, будила його мати до кави. Потому він уставав, умивав ся, одягав ся та й ішов до саду, бо в хаті прятали. Там сідав на ослоні, порпав ямку й ледви ту працю доконав, мусів уже їсти другий снідапок. Так обїдав ся, що як би не виїшов на прохід, трохи живота промяти, то не міг би зїсти обїду. Як виходив, то мати наказувала, аби не барив ся, бо обїд застигне.

Ішов недалечко до ліса; заки вернув, було вже полудне таї обід готовий. Обідом так надав ся, що аж робилось йому гідко, не міг на страву подивитись. Жалував дуже тих людей, що доля змусила їх займати ся кухарством. Де ж таки? Разураз мати діло з такими гідкими стравами. Вже при обіді знесилювала його сплячка; ледви додержував до кінця. По обідіж лягав зараз у своїй компатції біля кухні повний, тяжкий та знесилений. Засипляв сном неспокійним, хоробливим. Спав немов запаморочений доги, доки імость не збудила його до підвечірку. Будив ся поволн, розплющував очі з трудом, бо повіки наче стали оловом, наче позлинали ся. У роті було йому kwasно, а в голові шуміло. Довго ще лежав майже без тямки. з тяжкою головою, що не міг її ніяк до гори звести. Ціле тіло проїмало якоюсь дивною студеню, немов би обкладав його хтось якоюсь мокрою, заболоченою шматою. Дрож обхоплювала його цілого й доводила його до крайного зденервованя, до якоїсь скаженої лютости. Підпимав ся впретті з великим трудом на ноги й найірадше був би назад падав на постіль, щоб заснути по мертвецьки. Отже перемагав ся, бо соромно йому було перед матерю.

Атже вона зовсім не спала по обіді, лагодила для нього підвечірок, а він же би не міг навіть дійти до того підвечірку? Тож ішов, потикаючись. Уся обстановка в хаті кружляла довкола нього, бо діставав заворот голови. Серце в грудях товкло ся, до знаку, як би чогось перелякав ся. Сідав до стола й затулював рота долонею. Бо одно, що заєдно збиралось йому на позіханє, а друге, хотів відвернути від родичів свій віддих, горячий та йому самому противний. Голову схиляв у долину, щоб родичі не завважали його, якоїсь мари, серди-

того обличчя. Кожде питання його денервувало. Відповідав від нехотя, коротко, захриплим голосом. А найдужче здосігли його розмови батька про золоті ковчиги. Не міг здержатись, хоч намагався, від крику на батька, аби дав йому раз із тим спокій. Батько стидався й умовкав. Матияж — вона зітхала й журилася. Та нікому не виявляла своєї гризоти.

По підвечірку була би пора на науку. Коли ж бо Славко не міг прочунятись. Він буцім ходив, буцім говорив, а заєдно спав. Брався читати газету, отже й се йому не йшло! Бо одно, що майже дрімав над нею, а друге, не находив там для себе нічого цікавого. Де-ж тут говорити в такій стані про науку! Нераз по підвечірку натирав собі Славко чоло долонями, вимахував руками, ногами, щоби лиш відогнати від себе ті сплячки. І се нічого не помагало! Навіть вода його не відсвіжувала. Коли запхав голову в мийницю з студеною водою, то здавалось йому, що потримає він у воді голову через кілька хвиль, то й там засне. В такій страпній борбі з самим собою мучився аж до вечері. І на диво тепер приходив до себе. Продрюхував ся й веселішав. Але сута вечеря робила своє. Як тільки її доконав, у той же раз збиралось йому на спанє.

„Мабуть я від того такій спячий, що так багато ім“ — розважав собі нераз Славко. Але чи можна инакше? Мати просить, на полумиску стоїть, то чом же не їсти? Атике чоловік не скотина, аби мав досить!

Що по вечері нападала його дрімота, то се для Славка ще й поготів, бо й так усі незабаром лягали. На селі йдуть хутко спати. А він любить село й його звичай. З вечера заспляв Славко борзо. Однак се спанє переривалось йому зараз по півночі. Тоді будив

ся й тепер зачиняли ся для нього справдішні тортюри. Бо не був сплячий ані на волос і коли би тепер не була ніч, але днина, то Славко міг брати ся до всякої роботи. Та се очевидно не було би розумне. Деж товкти ся по почаях і не давати иншим спати? Та зрештою відпадала йому зараз охота до всякої роботи, як тільки зачав роздумувати. Розумієть ся, думав передовсім про себе. Журив ся такою журбою, що трохи не сховався із розуму. Не знав ніяк, що з сього вийде. Найдужче лякав ся того, що йому скажуть родичі, коли довідають ся про все.

Зачинав вірити в чуда. Може він де на якій лотерії виграє, але багато грошей, так із кільканайцять сот тисячів. Тоді все поладив би щасливо. І сю тему оброблював, передумував на всі боки. Се був його ратунок. Таких ратунків придумував більше, бо до ранку далеко. Засипляв над ранком знов і так смачно спав, немов лиш недавно ліг спати. Ціле спання до півночі десь зовсім загіривалось і Славко мусів спати на ново. Через те їмость що дня будила його рано до сніданку. І тепер зачиняла ся знов та сама історія, що й попереднього дня. Тому дивував ся Славко, де инші находять час до якоїсь науки? Хіба ті люде ніколи не ідять, не сплять і не спочивають!

— „Ні! тут щось инше мусить бути“ — роздумував собі Славко. — „Певно инші розумніші від мене. Їм вистарчить раз прочитати та й уміють. А я йолуп і туман. Де мені брати ся до науки?!“

Від таких думок мав себе за послідного дурня. Уважав себе за гіршого від усякого иншого товариша. Тратив відвагу й охоту до життя.

Вчера одна пригода застала його читати церковне право. А власне не так пригода, як

пес „льорд“. Сей непосидючий пес, що всюди вродить ся де його не посіяти, прибіг смерком до Славкової комнати, вискочив на стіл і трутив на долівку якісь записки церковного права. Падучи воли відчинили ся й Славко проти своєї волі прочитав там уступ про перешкоду подружжя з причини убитя подруга. Прочитав і очам своїм не повірив. Там виразно стояла порада, в який спосіб доконати вбитя подруга, щоб з того зовсім напевно зродила ся перешкода до заключеня нового подружжя. Прочитав Славко ще раз дотичний уступ. Так бо й є! Автор радить, хто має вбити, як має вбити, а навіть який намір повинен мати при вчинку. Се Славка дуже зацікавило. Постановив собі, в ліжку по вечери прочитати тих записок більше. Та бояв ся, що котресь із родичів може його зловити при читаню. Зачнуть допитувати ся, що читаєш, на що читаєш таї дуже легко може вийти з сього біда. Можуть родичі довідати ся, що він не поробив іспитів. Бо колиб їх поздавав, то на що сліпає над якимись правничими шпарґалами. Звісна річ, що всяка наука се лишень кні, що за них потім для зменшення болів надають диплом. Тож Славко порадив собі так, що взяв до ліжка опріч тих записок також газету й держав її разом із записками в руках. Як би хто надійшов, то він би вдавав, що читає газету. Запевнивши ся так перед ненадійним нападом, узяв ся до читаня. Читав тепер поради, в який спосіб виконати перелюб із чужою жінкою, щоб з того милого вчинку напевно виникла перешкода до подружжя з тою жінкою, розумієть ся по смерти мужа. Найбільше його дивувало те, що майже при всіх тих перешкодах інакше радило церковне право, а інакше австрійське. Не знати, чієї ради має послухати інтересований?

Як же Славко жалувал, що перед першим іспитом не зазірав до сих записок! Він переглядав тільки друковану книжку, а там зовсім инакше стояло. Хто знає, чи ті записки не були би його спонуками до науки. Та тепер уже пропало.

Через те, що не було примусу читати ті записки, то його як раз тягнуло до того читання. Для того й нині ліг до ліжка з книжкою й газетою. Зачав навіть читати. Але стогнане батькове перебивало йому. Бо кілька рази в сусіднім покою що не будь зашелестіло, то Славко лякався й ховав книжку під ковдру, а натомість брався читати газету. Таке безнастанне наслухування так розривало його увагу, що не міг нічого з прочитаного розуміти. То ж кинув книжку, загасив лампу й старався заснути. Однак батькове стогнане навіяло йому до голови дивні думки.

Доси нераз бажав він собі смерті. Нехай би вона прийшла коли вночі, як він спить, і забрала його з цього світа. Він же тут не має вже що робити. Тепер же, коли почув, як батько стогне, шибнула йому в голову думка, що далеко би ліпше було вмерти його родичам. Обоім. А вже родичі завсіди відумирають своїх дітей. Коли б їх уже не було на світі, то йому би полекшало. Або би вчився до іспитів, або пішов би хоч каміне товкти. То йому все одно. Нехай би з голоду здихав, лиш коби йому збути ся тої страшної думки: „Що йому скажуть родичі, коли про все довідають ся?!“

Таке йому верзало ся з просонку, як засипляв. Нараз прокинувся й палякався ся.

— „Якеж у мені звірське самолюбство! Мабуть я вже дурію!“ — подумав Славко й трохи з жалю не заплакав. Бо як він міг бажати,

щоби його мати вмерла?! А вже вона його так любить!

Сон опустив його зовсім. Обертав ся з одного боку на другий. Хоч лудьга його мучила, то однако не світив; за такий довгий час устиг уже до неї звикнути. Всякі думки шибали йому по голові. Думки без звязи, майже горячкові. Нараз серед тої сутолоки гадок змалювала його уява перед його очима кухарку Пазю. Від давна вже поглядав на неї ласим оком. Отже не міг зважити ся навіть на ніякий нятяк. У жіноці нічого не бачив більше окрім самниці. А знав ближче жінок лишень із розпущеного дому. То ж міряв їх тим самим мірилом, що і проститутки. Видів лиш таку ріжницю, що коли проститутки вимагають від чоловічини грошей, то всі інші жінки вимагають чогось йому не званого. Але він би те не міг дати, бо не має. І тут чув себе гіршим над усіх своїх товаришів. Се його робило супроти жінок нестерпимим.

Навіть пані „жонцова“ Краньцовська не могла додати йому сміливості. Славко бачив, що вона намагаєть ся його зосміливити. Отже приймав її ласкаву мову з якимось переляком. Йому здавало ся, що Краньцовська лишень через помилку говорить йому ласкаві слова. Через те, що не знав його добре. Бо як би пізнала, то не то що не мала би для нього доброго слова, але прогналаб його навіть із перед своїх очей.

Дуже з часта думав про неї, вважав її за найкрасшу жінку. Болюча заздрість обгортала його душу на саму думку, що її мужевин та вольно цілувати ті малечки її губки. Про себе ж думав, що він не достойн такої жінки як Краньцовська, бо він гірший від усякого иншого чоловічини.

Що до Пазі, то він наче догадував ся, що вона недалеко втекла від звичайної повії, до якої мав сміливість. Одначе не був сього певний. Бо через пригаванє з проститутками виробив собі переконанє, що всякий почин, і душевний і фізичний, походить від жінки. А такого почину від Пазі не міг добачити ся. Та все таки молода кров і потайне бажанє, — сі дві річи перли Славка непереможною силою до того, щоби приблизити ся до Пазі. Ось він пробував ушпигнути її в руку або в шию. Але щось його здержувало, не міг зосмілитись. Тепер роздумав над тим, яким би світом се так докнати.

Славко був забобонний. Гімназіяльна наука не дала йому ніякого світогляду на житє. Та й він його тоді не потребував. Тепер же, коли задумав жити сяк-так незалежним житєм, вироблював собі той світогляд. Але яке житє, такий світогляд. Дотеперішнє житє не дало Славкові розумного досвіду. А якісь неясні відблиски перебутої шкільної науки творили в його голові якесь замішанє, якийсь дивогляд. Між иншим вивчив Славка житєвий досвід, що коли чого дуже тішить ся, то потім стріне його допевне якась немила пригода. Коли надієть ся, що щось допевне сповнить ся, то воно як раз станеть ся на супір. Колиж натомісь має певність, що щось йому не вдасть ся, то воно як раз обернеть ся на добре. Мабуть дотеперішні його невдачі тай те, що ні до чого не прикладав ся, а про те так часом удало ся, виробили в нїм таке переконанє. А може що инше. Досить того, що став ся забобонний.

Тож і тепер намагав ся Славко стратити надію на всяку змогу зблизити ся до Пазі. Був переконаний, що як не мати ме ніякої надії, то як раз сповнить ся його бажанє. Але

надія його не оставляла, а він журився тим. Серед такої душевної гімнастики заснув над ранком. І знов мати будила його до кави.

На другий сніданок спізнився. Мав подвійну роботу: перше загорнути стару ямку, а потім видовбати й загорнути нову. Старої не викінчував, бо лишило б ся за багато часу. А вільні хвили його лякали. Бо перед другим сніданком, на його думку, не можлива річ брати ся до якоїсь роботи, зрештою тепер навіть не має до чого, а довбане ямки відгонило від нього всі думки. Думкиж ті в останнім часі були для нього дуже страшні. Се добігав власне другий рік до кінця, кінець його спочинку. Тепер мав поступити до якогось уряду. Родичі на се ждали. Що ж йому робити? Такі думки його замучували. Одинока втеча від них — порпане ямки. Навіть те тяжке, прикре спане по обіді вважав тепер за ратунок від душевної муки.

По другим сніданку пішов Славко, як звичайно, на прохід. Дорога вела круто поміж поля. На цих пісках не могла бути дорога добра. Колеса врізувались у пісок глибоко, дощеві води змивали його місцями й лишали по собі або глибокі вибої або цілі рівчики. Попри дорогу простягала ся глибока, стрімка в низ, дебра, заросла густою травою. Дебра їжила ся місцями колючим ялівцем, а місцями показувала стрепіхаті криві сосни. Вона бігла просто, потім наворачтала в бік, уступаючись перед горбами й пригорбками, оббігала їх докола, тай знов приставала до дороги, що видрапавшись на гору злітала відти стрімко неначе зо стіни.

В однім місці зійшов Славко з дороги в бік на стежку. Зайшов нею аж над дебри й спустив ся в низ. На дні дебри росла трава буйна, висока, бо сюди спливала дощева вода

тай справляла землю. Ще й тепер серединою дебри полишали ся тут і там маленькі ямки, вистелені камінчиками, як останки русла. Славко видрапав ся на протилежну стіну, вийшов на сам беріг дебри й сів під дубин, що ріс на сумежній ниві. Виймив тютюн, крутив папіроси, й курив один за другим. Так багато курив, що вже стидав ся говорити матері, аби йому купувала тютюн, але викрадав гроші від батька й сам купував ті пачки, що виходили йому на звніш купованих матірю. Думав уже навіть узяти ся до люльки так, як його батько, бо тютюн до люльки був дешевший. Пробував навіть курити з батькової люльки. Отже не міг до неї звикнути. У язик пекло, а надто затягав ся мачкою й діставав від того таку гикавку, що тельбухи в животі перевертали ся.

Десь узяв ся гончий пес „льорд“. Прибіг до Славка задиханий з виставленим язиком і ліг біля нього. Се був кудлатий пес, сетер, брудно червоної краски. Його дістав Славко перед роком у дарунку від пані „жонцової“, Краньцовської. До Краньцовських ходив Славко в зимі майже що днини грати в карти преферанса. Вониж його сеї гри навчили, бо він доси не вмів ніякої гри в карти.

Краньцовський був завідателем дібр Воронич. Про нього ходила чутка — яку інтелігенція приймала з насміхом і завистю, а мужики з почесю — що він неслюбний син властительки баронової. Вона мешкала в добрах свого чоловіка десь на Поділю, а до Воронич не показувала ся ніколи. Щось мусіло лучити Краньцовського з бароною, бо як би ні, то вонаб його допевно в обовязку завідателя не держала ані одного дня. Він був палоговий п'яниця, але не з тих буденних п'яниць. Були часи, коли він зовсім не пив, як же вхопив ся

вже до п'янства, то пропадав з дому на два-три тижні. Його звали всі „пан жонца“, а її „пані жонцова“ навіть поза очі. Вони були ще люди в силі віку, навіть однолітці. Мали двоє дітей: двох хлопчиків. Одного шестилітнього, а другого дволітнього.

Краньцовські приходили радо до Матчуків через те, що ніде більше не бували, бо жонцова одно, що соромилася за наліг свого мужа, а друге, її муж мав таку вдачу, що як випив чарку горілки, то зараз його збирало „на вандер“. Годіж їй було в чужім домі наказувати господарям, щоби не показували її чоловікові горілки. А в Матчуків, то все було можна, бо вони як близькі сусіди знали про все. Літом вони мало здібалися, бо не мали часу зза господарських робіт, за те в зимі дуже часто. Особливо Славко був частим гостем у Краньцовських. Як коли не прийшов, то Краньцовський прибігав і затагував його сплонець. У зимі бував там Славко майже щодень, а в літі лиш у неділю. Жонцова була дуже прихильна до Славка й коли він торік сказав раз, що вподобав собі маленького „льорда“, то вона не надумуючись ані хвилики, подарувала йому пса.

Та хоч сей пес був спроваджений відклясь та мав навіть коштувати досить дорого, то однак в Славка зовсім поспував ся. Ходив самопас, мало держав ся хати, а коло дому лиш тільки було з нього признаки, що через нього не міг удержатись ані оден кіт, бо був їх великим ворогом. Зараз роздрав. Се лютило імость страшенно але вона перед Славком не зрадила ся про те ані словом. Та при тім мав льорд то до себе, що зявляв ся біля Славка ненадійно, наче з під землі виривав. Отак же й тепер зявив ся.

Отже Славко на нього не зважав. Сидів, крутив папіроси й курив раз коло разу. При тім як звичайно журив ся. На другім березі дебри цвила на шіві гречка. Бжолки обліплювали роєм її цвіти, а запах меду розстелював ся навкруги. Біля Славка з цвіту дубину йшов запах, схожий на запах фіялків. А Славко не чув ні запаху меду, ні запаху фіялків, бо курив і курив без перестанку.

Біля нього простирав ся жовтий і синій дубін неначе сива скатерть золотом проткана. Горою рівний мов пристрижений, а боками буйний та густий, що й перепелици нікуди пропхати ся. Горою цвіт синій і жовтий укривав кождо гілячку дрібними човенцями в повздовжні рядочки. Понижче вузьенькі листочки збігали ся в темно зелені зорі. А сподом висали ширші листки купками, хапали своїми волосинками білий сонячний світ, збирали його в пятачки й побілювали ними свою зелень.

Писала ся рослина для всякого по синій скагерти золотими буквами, що сими краями гостював давно великий неврожай, що білий пісок не здужав хліба родити. Але попередник Крайцовецького, якийсь Німець, що арендував Вороничі від баронової, заманив цю рослину — кажуть мужики — деє аж ізза моря, обсадив нею широкі піски й перемінював їх у родючу землю. Від нього навчили ся й мужики сеї штуки.

А Славко сидів біля того письма тай не вмів його прочитати. Сидів безпомічний та трохи не сходяв з ума, що загирав дипломн на золотий ковчій.

Коли вернув ся Славко на обід, застав уже панотця здорового як дзвін. Він устав сьогодні ранше, чим звичайно та, побіг хутенько до стаїні, щоби застати ще Івана дома. Бояв ся,

щоби не вдалось Іванови втекти в поле без ганьби. Держав панотець свою постанову твердо, щоби як найдовше користувати ся пригородою в лісі. Іван терпить мовчки панотцеву сварку, бо був переконаний, що скоїть ся незабаром щось таке, що сварка перерветь ся.

Се й стало ся незабаром. Склала ся подія, що відобрала панотцєви зброю проти Івана. Зараз на другий тиждень у п'ятницю. Перед полуднем дивав панотець по подвір'ю, нишпорив по кутках і здавалось йому, бачім діло робить. Звичайно вишукав якусь дрібницю й потім чіпляв ся до всіх. Тепер побачив, що одна шибка в стайні збита. Прийшов до кухні й переводив ціле слідство, хто збив шибку. Кухарка не знала, бо як тут стала на службу, то вже була шибка збита. Панотець сердив ся, що ніхто нічого не знає, він за все сам мусять дбати. Врешті їмость не втерпіла. Всупереч своєму звичаєви обізвала ся до панотця з острим словом:

— „Прошу тебе, вийди трохи на двір воявати. Як сам нічого не робиш, то хоч другому не заважай!“

Засоромлений панотець уступив ся з кухні, вийшов на двір, але збита шибка стреміла йому цвяшком у мозку. Хто її збив? Пастух мусять знати. Пустив ся йти до пастуха. Він пас худобу зараз за оборою на перелозі. На плечах мішок, прив'язаний до шиї мотуаком. Так одягав ся завжди пастух Василько, чи слота, чи погода. Йому минуло сеї весни дванадцять літ.

Панотець побачив його вже з далека. Василько підогнув праву ногу до гори, голову перекривив на лівий бік і скакав на лівій нозі. Все кругом та кругом. При тім бив батою по землі, а за кожним скоком викрикував: „Гоп! гоп! гоп!“

Закн панотець зайшов до Василя, надивав по дорозі красу корову. Пасла ся на пастівнику одинцем на яких п'ятдесят кроків від решти худоби. Зараз біля конюшини. Могла кожної хвилі забігти в конюшину й наробити шкоди. Панотець забув про шибку. Що се за корова? що вона тут робить? Зачав розмову з Васильком. Але мусіли оба кричати, аби себе могли порозуміти, бо говорили на віддалі:

— „Чому корову не наженеш?“

Василько застановив свої підскоки й налагодив ся тікати. Привик, що як хто з домашніх що від нього хоче, то небезпешне буде битиї.

— „Ти оглух? Чому корову, кажу, не наженеш?“

— „Котру?“

— „А отсю красу!“

Намість відповіді, зачав Василько плакати. Віщував, що бійка неминуча. Ще не знав своєї провини, але міркував, що вже якась та найдець ся. Може за те, що землю бв батогом, бо то гріх!

— „Та чого ревеш? Нажени корову!“

— „Я не годен її нагнати“ — кричав Василько плачучи — „бо вона дуже бігав тай бв мене. Вона що днини так: рано й сполудня“.

От як. подумав панотець. А Йван нічого не видить. Я сам мушу всього діздріти, всього допилювати.

Розмова з Васильком ішла далі:

— „Та якої стилої матери ревеш?!“

— „Бо я не годен собі з нею ради дати“.

— „Заткай ся вже раз; я її сам нажену“.

Так говорив панотець, але надумав ся инакше. Постановив займити ту корову: Загнати її до своєї стаїні, нехай той, чія вона, заплатить кару.

Але корова не Василько : Вона не бояла ся панотця. Правда, вступила ся перед ним, та не до стайні, лиш просто в конюшину. Панотець за нею, вона далі. Пасеть ся, толочить, робить шкоду.

Саме вертав Славко з проходу. Узялись оба гнати. Та бо біда, що корова має роги таї хвіст. Рогом може пробити, а хвостом як-би ляпнула по очах, то світа божого не вздриш, а сліз не вгамуєш. Забігали кругом неї то відси то відти, а вона брила все далі в конюшину. Десь узяв ся льорд, як із землі впріс. До разу порозумів, що треба виконати напад на спільного ворога: скочив до корови й загавкав. Краса корова зміркувала, хто з них трьох найнебезпечніший, фукнула таї справила роги просто на собаку: або вступишь або смерть твоя! Льорд волів вибрати першу тактику; загнув хвіст під себе й кинув ся до Славка за підмогою. Короваж завзяла ся на собаку, бігла за ним далі. Якеж було її здивованє, коли побачила нараз п'яти всіх трьох своїх ворогів. Та не переслідувала їх, лиш зачала зараз пожиткувати здобутки свої побіди; пасла ся спокійно на конюшині.

Отже битва ще не була скінчена: Коровачі вороги дістали нову поміч. Зараз за дорогою орав кривий мужик. Він уже від перше стримав коні таї приглядав ся цікаво тій битві. Колиж тепер переконав ся, що корова побідила вже зовсім своїх противників, прийшов їм на підмогу. Се був високий мужик, що мав праву ногу скривлену в коліні до середини. Як ішов, то писав нею півколесо, достоту як шиверного корова. Через те подавав ся все на правий бік і йшов зовсім поволи. Лице в нього якесь побабчене, а заріст на лиці дуже слабкий. Вуса короткі, наче промікані, а на бороді

видніли ся купки волосу лиш по бородавках. А їх було досить на виду. Сей мужик зайшов із заду до корови, зловив її за ріг, здохмив із себе ремінний пояс, прив'язав його корові до рога: Прошу, ведіть. На се діло не найшов ся охочий. Тож просили його, аби він сам повів. Та мужик не хотів. А чому? Бо там може бути на подвірю їмость або кухарка, а йому стидно без ремінця. Як же йти розперезаному? Правда, він мав на собі лиш сорочку й нагавиці, але в ремінці, то так як у кожусі. Коли ж здохме ремінець, то чуєть ся немов голлий. Нехай же поженуть корову самі, а ремінець йому відошлють. Він буде ждати коло плуга, а для закриття свого сорому підперезеєть ся тимчасом перевеслом із житної соломи. Там у нього коло плуга на возі солома.

Треба було великої просьби й панотцевої поваги, щоби спонукати мужика, аби повів корову розперезаний. Пристав, але під вимовою, що Славко побіжить наперед таї зарядить, аби на подвірю не було й живої душі. Побіг Славко, а за ним льорд на ввипередки. Добре стало ся, бо по дворі крутила ся чогось Пазя. Славко сказав їй уступити ся. А як вона довідала ся, для чого, то сховала ся до саду таї дивила ся крізь пліт. Умлівала зо сміху, як побачила мужика розперезаного.

Панотець підгонив корову з заду, аби борше йшла. Як роги в добрих руках, то хвоста не страшно. Прив'язали корову до жолоба в стайні. А як мужик одяг ся в ремінець, то аж лекше відотхнув: Непаче на світ народив ся. Попросив ще панотець мужика, аби пішов до віїта. Нехай приїде зараз отакувати шкоду. Ще мужик не виїшов зо стайні, як панотець завернув його назад і зачав із ним таку розмову:

— „Ти хто?“

— „То панотець мене не знають? Таж я служив у панотця за пастуха“.

— „Брешеш! У мене не було кривого пастуха“.

— „Я ще тоді не був кривий, то вже двацять літ минуло. Де, де! Мені тоді було всього дванацять рік. Я служив у панотця п'ять рік“.

Панотець витріщив на нього очі. Мусів добре витріщитись, бо позирав на кривого з долини до гори. Думав-думав, а врешті нагадав.

— „Ага! То ти Петро Оскомюк?“

— „Той самий!“

— „А ти, злодію! Та ти шпуряв за коровами камінєм“.

Потім поясняв Славкови:

— „Не хотіло ся псявірі бігати за коровою, а він каменем! Лінував ся встати. Сидить тай книжку читає, а в корову каменем. Ударив тільну корову тай скинула теля. Такий воріг!“

Тепер обернув ся знов до Петра тай картав його далі:

— „За таке теля були би мені заплатили Жиди набезпешне п'ятку. З зажмуреними очима! А ти тото збавив. Він сидить тай книжку читає. Який мені тут читарник узав ся! Чикай, чикай! дам я тобі книжки читати! Але скажи мені, чого ти шпуряв акурат до тільної корови Га? Чого?“

Дарма, що ремінець мав на собі, отже такі мусів Петро соромитись. А навіть не міг очей спустити в долину, бо як спустив, то дивив ся просто на панотця. Стояв такий високий, кривий пездара, крутив головою на всі боки тай щось мимрив під носом. Пробирав боронити ся тим, що йому панотець обтягнув із платні за те теля. Але така оборона Петрови нічого не помогла, а панотцеві додала ще вогню.

— „Я тебе не питаю ся, чи тобі хто обтягав з платні за теля, лиш я тебе питаю ся, чого ти кидав каменем до тільної корови? Ну, та вже шпуривсь раз, але на що було далі шпуряти? Колиж бо він одним разом не контентував ся. Доти шпуряв, доти бив, аж доки не зопсував худобини!“

— „Бігме, я лиш раз“ — божив ся Петро.

— „Бренеш! Від одного удару не скинула би корова теляти. Але я тебе питаю ся, чого ти шпуряв камінем акурат до тільної корови? Чого не до ялівки, але таки конешно до тільної корови. Каж, чого?!“

— „Та я не тямлю, то вже двацять літ...“ просив ся Петро.

— „Не тямиш? Ти вже забув? А я тобі скажу, чого. Навмисне, аби мені шкоду зробити. Іншої худобини ти не годен був забити. Е! як би ти був годен, був бись мені всю худобу перебив! Але ти собі певне так гадав: чикай — каже — вдарю тільну корову в лівий бік та нехай йому хоч теля скине!“

Петро аж почервонів із сорому. Тай Славоки було ніяково. Щоби перервати ту сварку, нагадав батькови про війта. Панотець уже забув про се зовсім. Тай на що йому тепер війта? Уже зігнав свою сварку на Петрі тай на передполудне має досить. Але вже зачав, треба кінчити.

Петро сам без ніякої просьби пустив ся йти до війта. Радий, що вирвав ся зі стайні. Хоч кривий, отже так хутко шкатульгав, що трохи не біг.

Панотець хвалив ся перед сином, як то ніхто не дбає за господарством, як він усе сам мусить доглянути та яка то праця. Ніколи не має часу, боїть ся навіть до міста поїхати, бо

без нього тут би все пропало. Славко завважав, що батько буже тішнить ся з сеї пригоди.

Закі Петро ще встиг дійти до віята, то Іван уже вернув із поля. Панотець привитав його сваркою. Сам він, панотець, мусів загонити корову, що вже ціле діто робить шкоду в його конюшині. Допевне Іван у змові з тим злодієм, коли не хотів тої корови займати.

— „Котра корова?“ — запитав ся Іван.

— „Не видиш котра? Ади отся, привязана!“

Іван стис плечима. — „Таже се наша корова: „красулька“. Панотець не пізнають свої худоби?“

Панотця наче не було в стаїни, хутенько подріботав до хати. За ним ступав широкими кроками його син. У своїй думці мав таке переконанє, що як би його батько не був так дуже тішив ся з сеї пригоди, то вона була би для нього щасливійше скінчилась.

У такий спосіб висвободив ся на тепер Іван від сварки таї міг своїм давним звичаєм сам догонювати панотцеві.

Ледви засіли до обіду, дала кухарка знати, що війт чекає на панотця. Він таки зараз зачав перечити ся з Пазею, чого війт приходить тоді до нього, як він обідає. Чи не може найти собі догіднійшого часу? Хиба навмисне на те приходить тепер, аби не дати йому ззісти обіду. Гадав панотець, що хоч хвилюку буде мати спокою, аби хоч спокійно ззісти. Та де там! Війт навмисне вичекав тої пори, як дадуть обід на стіл. Допевне ядав у кухні на ту пору.

— „Я цілий день працюю як чорний віл“ — хвалив ся панотець — „всього мушу сам доглянути, та хотів бим хоч трохи спочити при обіді“.

— „Іди вже до кухні, чого стоїш?“ — сказала Імось до кухарки. Вона так хотіла зацитькати панотця. Як не буде перед очима Пазі, то не буде на кого сварити. Але хоч Пазя вийшла, то панотець не вгавав. Він же навіть не ляже по обіді через війта. А лягти потребує конче, бо дуже змучений Імось уже піднімала ся обов'язку відрядити війта, нехай би прийшов у вечір. Та бо показало ся, що панотець має якийсь дуже важне діло до війта. Мусить його зараз полагодити, бо як ні, то буде за пізно. Показало ся, що то лиш така лиха доля сьогодні в панотця, що йому не доведеть ся зазнати спочинку.

По обіді пішов панотець до своєї канцелярії й закликав війта до середини. Війт був один із молодших господарів, що ще держали ся народного строю в одязі. Бо більша часть сих господарів носилась уже по міському. Вони купували всяке дешеве дрантє в місті, зношену одіж цивільну або військову. В горячіж дни при роботі ходили лиш у сорочці й нагавицях. Волосє також стригли по міському, коротко. Сю зміну звичаїв спричинило те, що Вороничі були положені поблизу міста й те, що надмір людности шукав зарібку в Прусах і Америці. Війт же держав ся давних звичаїв, бо се було признакою багатства. Носив довге волосє, а одягав ся в чорний сірак і в прості чоботи. Він був великий прихильник панотця, бо перебрав іше по своїм батьковин уряд старшого брата й паламаря, а попри те був з вибору церковним комітетом.

Панотець казав йому сісти на крісло, а сам сів на отомані таї мовчав. Дрімота обхопила його цілого так, що аж мусів чоло морщити, аби задержати розплющені повіки.

— „Панотець щось мене потребували?“ — запитав ся війт.

— „Я? На що?“

— „Таж панотець кликали мене“.

— „Коли? Я тебе не кликав“.

— „А до мене вступав Петро Оскомюк“ — дивував ся війт — „казав, що панотець кличуть“.

— „А він чого кривий?“ — запитав ся панотець майже з просонку, бо сон уже його переміг.

— „От не скажу. Він вже давно вкалічив“.

Панотець нараз прочуяв ся: „Як то не знаєш? А тиж що за війт?!“

Устав з отомани, зачав ходити дрібно по канцелярії, а на віїта сварив. Бо певно війт знає, лиш не хоче сказати. Вони всі в змові: Таке злодійське село. До тепер гадав, що хоч війт порядний. Але видно, що в цілім селі нема кому вірити.

Бігаючи по канцелярії, робив панотець такий вітер, що аж папері тріпали ся на бюрку. Одна картка ось-ось таї полетить на землю. Війт обережно зловив її в обі долоні, бо своїми грубими костистими пальцями не міг би такої тоненької річи вдержати: Вона би прімкнула ся крізь пальці таї полетілаб на землю. А війт знав уже з досвіду, що з гладкого помосту легше зняти корець збіжа, як таку картку. Ти її гладь-гладь пальцями таї не вхопиш. Хопівши її доневне спіймати, треба зачепити її на самій середині нігтями так, як каня курятко бере в шиони, потім треба ту картку зімняти, аж тоді можна вже її піднести. Але письменні не люблять, як їм подають зімняті картки. З такої то причини взяв війт картку в обі долоні таї злегонька, обережно, аби не потовклась, поставив її на бюрку на

самім верху. Панотець заздрів сю війтову роботу. Зараз межн ними счинила ся така бе-сіда :

— „Ти на що тото рушаєш?“

— „Я бояв ся, панотче, аби воно не впало на землю“.

— „А щож воно тобі заваякає? Нехай би падало, тобі жура? А ти знаєш, що то за картка?“

— „А відкиж мені знати? Я не письменний“.

— „То я тобі скажу, що то за картка. То метрики. Як хто родить ся або женить ся або вмирає, то я собі пишу на таких картках, а потім перетягаю до метрики. А як ти мені ту картку переставив з одного місця на друге, то я тепер не знаю, до котрої книжки вписати. За се я можу підпасти у велику кару. Ти знаєш тото?“

Війт аж пополотнів зо страху. Просив панотця, щоби йому вибачити. Він же не зробив се навмисне.

— „Ага! Не навмисне“ — підхопив урадуваний панотець. — „Як би не навмисне, то чого би ти акурат чіпляв ся сеї картки? Чому би тобі не переставити отсю грубу книжку? Але ти акурат береш ся до тих карток, що мені їх треба до метриків. Певне гадаєш собі: Чекай, поне! я тобі сесе помішаю, то або стра-тиш кілька день, заки ті картки до ладу дове-деш, або підпадеш під велику кару“.

Війт кляв ся, божив ся, присягав ся, що зовсім не свідомий таких злих намірів. Але то нічого не помагало.

— „Хтось тебе мусів того навчити або та-ки певне хтось намовив. Скажи мені, хто тебе намовив до сього“.

— „Війт кляв ся, що ніхто.

— „Не хочеш сказати, хто намовив? А я тобі скажу, чому ти не хочеш сказати? Бо ти певне сам ходив до когось звідатись, яким би чином заподіяти мені яке лихо“.

Таку розмову провадив панотець із віїтом. Віїт забув навіть допитувати ся, чого його панотець кликав. Лиш позирав крадьки на двері, як би їх справно відчинити. На горе своє та на біду не вмів відчинювати тих замків у панотцевій канцелярії. Але небезпека додає відваги. Тож віїт ухопив клямку в свої жилаві руки. Тягнув її д собі. Колиж двері не відчинялись, то він тручав її від себе. Отже її се не помагало. Тоді віїт із усеї сили крутив її на право.

— „Ти чого приченив ся до дверей? Наважив ся полотини?“

— „Не можу відчинити“ — відповів віїт таїї не переставав крутити замку. Але тепер крутив уже на ліво. — „Душно дуже!“ По сім слові скрутив віїт іще раз клямку на ліво, сипнув двері д собі, а вони з великим трясом відчинились.

Як ішов віїт до дому, то панотець його провожав. Геть аж на дорогу. Супровожав віїта без шанки, простоволосній. Один космик гірі зсунув ся йому аж на плече, а частинка лисини показала ся на світ як сніг біленька. Але він на те не зважав. Ступав за віїтом слідом, трохи на п'яти не наступав, а все допитував ся з чієї намови хотів віїт йому картки помішати?

А коли вернув ся до канцелярії, був зовсім собою довольний таїї заліг на отомані, щоби спочити, доки не збудять до підвечірку.

III.

У неділю по обіді, ще Славко не встиг лягти, як на плевбанію прийшла пані Краньовська. Це була білявка майже вісім літ старша від Славка. Отже про те була гарна. Саме була в тім віці, коли жіноча сила її принадність стоїть на місці. Ростом середня, може навіть занадто утла, зовсім не визначала ся повними й круглими формами тіла, які є так часто признакою білявок. Подовгастого обличчя, з носом по середині трохи горбатеньким. Питомою їй принадою було густе, буїне, золотаве волосє та незвичайно маленький ротик. Її губки майже мусіли стискатись у маленький кружочок, щоб могли змістити ся навкруг мацієйського ротика.

Вона була дуже заклопотана. Оправдувалась і звиняла ся кілька разів, що зосмілила ся непокоїти Матчуків у такій незвичайній порі. Але панотець просив її сідати та трохи не бігав докола неї вихилясом, упевнюючи, що вона робить їм велику приємність своїми відвідинами. Адже сусідська річ — усе без церемонії. На діліж не доконче був панотець довольний приходом Краньовської, бо вона задля сварки не була пригожа, а в спаню заважати заважала.

Розмовляли по польськи. Панотець калічив польську мову немилосерно. Говорив українські слова, намагав ся лиш виговорювати їх на польський лад, наскільки дозволяв на такий виговор його рот, звичний до української мови. Найдуже мучив ся звуком: **л**, бо ані тині не міг вимовити його на кінці слова. Помагав собі тим, що міняв той звук на: **ль** і говорив: „ходзіль, робіль, сталь сен.“ Також дуже догідну вимову випускав собі на признаку польської

мови накопичування скриплячих голосів. Не під силу приходилось йому взяти відразу такі голоси на язик, тож для мелодійності додавав іще звук *и* та й говорив: *и шчєшєгла* замість: *єтшєгла*.

Краньцовська жалувала ся на чоловіка. Він знов нині пішов „на вандер“. Рано поїхала з ним до косьцьола, а він у місті втік від неї. Лишив її на бричці мов дурну. Та й би просе байдуже, бо вже по життєвих жнивах, дасть собі раду й сама. Тільки лякає її те, що чоловік має гроші при собі. Взяв щось п'ятьсот корон. На безпечно просе все. Кілька рази постановляла собі не дати йому ані фєнїка більше. Отже він завсїди від неї якось вигулив. Так і тепер. Уже довгий час справував ся без ніякої догани: не пив, господарив. Сьогодні сказав їй, що має післати рату за штучні погної. Написав навіть поштовий переказ на ті гроші. Отож не диво, що повірила йому. Та як тільки приїхали до міста, він вискочив із брички й сповістив їй, що має тут довшу орудку, нехай же вона вертає сама до дому. Розумієть ся, вона вже й до косьцьола не ходила. Хоча знає, де він заїшов, та заманити його не потрафить до дому: Він її не послухає. Вона ж не може счинати авантур по корчмах, бо соромно їй перед людьми, для того прийшла просити, чи би пан Славко не був ласкав потрудити ся з нею до міста. Її чоловік стидати меть ся Славка та й верне з ним до дому. Просить вибачіння, що зосміливила ся так непокоїти пана Славка, але її голови чіпляєть ся просто розпука, коли подумає, кілька грошей запропорить її чоловік.

— „Може мати му змогу віддячити вам“ — сказала до Славка всміхаючись жалісливо.

Годі було не послухати. Тож Славко, хоч нерадо, та потяг ся заспаний до своєї компанії й там із грубша причепурился, як міг. Щастє, що обголив ся сьогодні рано, а то був би їхав до міста немов ведмідь зарослий.

Панотець на radoщах, що так хутко спекав ся гостя з дому, підвів їх аж на дорогу. Там стояла крита осклена повозка тай блищала на сонци, аж очі сліпила. Краньцовська поясняла, що навмисне взяла криту повозку, бо одло, що на дворі спека й порохи, а друге, що чоловік її може бути п'яний та счинить ся здвиг людей докола воза, колиб так на виду їхав. Ще й за фірманна сказала, що воліла би, як би він їхав у звичайній народній одежі. Але в сих людей такий дивний звичай, що вони думають, буцім вуланська голуба блюзка з блищачими гудзиками краще їх зодягає, чим сірак. Фірман, Антін, порозумівши, що вона говорить, усміхнув ся згорда.

Як лиш повозка рушила, стратила доразу пані Крапцьовська сумний настрій. Зачала Славкови докоряти за те, що він тепер ніколи в них не буває. Дуже великий з нього самолюб. Бо коли зимою порою пудьгував, то тоді приходив до них, а тепер не хоче. Повинен тямити, що й другим скушно. Хоч се булоб йому й не мило, то все таки огляд на других повинен йому наказати обмежити трохи своє самолюбство та відвідати хоч на хвилинку тих, що скупають.

Славко розумів сю бесіду зовсім дословно. Не важив ся доглупатись у ній якоїсь укритої думки. Для того лиш виправдував ся, що не мав коли. Одиначе попри те він мав иншу муку. Силував ся вдержатись у „добрім тоні“. Намість слухати й розуміти, що вона йому говорить, то він випростовував ся, щоби занадто

не розперати ся, хапав ся рукою за крават, чи не пересунув ся на один бік Нарешті з переляком почув, що щось його дуже кінець носа свербить. Із поспіхом ухопив платинку таї натирав ніс аж до болю.

Краньцовська ж докоряла йому далі. Певне, говорила, вона не може мати претенсії на увагу мужчин таких молодих як Славко, бо вже за стара, але за те постарала ся для свого сінка, Муцзя, про французьку молоду бону. Тим то думає, що Славко зацікавить ся хоч тою Французкою та через те відвідає її Краньцовську. Повторяла кілька рази, що вона для Славка за стара. Хотіла його тим спонукати до відповіді компліментом, що не вважає її такою старою. Та годі їй було її сього добити ся. Він сидів туманом та зиркав на неї вовком. Як при кожній жінці, так і при ній пристрасть завертала йому голову, а він давав приміту тої пристрасти лиш дунанем очей і сумом. Бо для Краньцовської почував Славко вже від давна приязнь, майже любов. Тих безсонних ночей він про неї мріяв. Нераз обвивала її тиснула йому серце гадюкою сама думка, що Краньцовський вицілює ті магісінькі губки. Але він тремтів навіть перед самою можливістю її здогаду, що він та зважив ся коли небудь думати про неї що небудь. Се не була несміливість молодого хлопця, але було се переконанє людини про свою негодачість.

За той час із білих пісків зіхали вони на твердшу дорогу. Тут складники землі змінили ся. Ниви всипані густісінько вапняними камінчиками, а пісок із грубим додатком глини робив вражінє чорнозему. Таку землю називають тутешні мужики „ромушиною“. Жито на ній вимерзає, за те як справлена, родить пше-ницю. Горох удасть ся дуже добре, а дубня не

хоче родити. Дорога по такій землі тверда як на гостинці і зовсім біла від ванна. Тільки, що дощі її також змивають. Робить ся колія для коліс глибока, а серединою лишається високій поріг. По сій дорозі їхали поволи, бо Краньцовська мала страх перед тим порогом. Вона поглянувши крізь шибку сказала:

— „Подивіть ся, які прекрасні чічьки. Ви не знаєте, як вони звуть ся?“

Славко виглянув і побачив при дорозі неначе засажені густо чічьки з рожевими головками. Найгарнійше в них було те, що вони тулилися в кругленькі чудові китиці. Славко, розуміється, не знав, що воно таке. Вони спустили вікна й гукали на Антона. Він синів коні. Довідавши ся, чого від нього хотять, здивувався, як можна се не знати, відповів: „бурян, хопта“ — та й пігнав коні далі.

А ті чічьки росли тепер і на тім гребені, що йшов поміж колеса. Їх подовгаті листочки, що густо вкривали ціле біло, подобали на листя еспарзети. Чим далі їхали, тим більше стрічали тої рослини. Вона росла й дожидала Німця. Чей зявиться та випробує її придатність і зачне культивувати її хоч на пашу для худоби на сих землях.

А ось уже гостинець. Хоч відси далеко більша половина дороги, то переїдуть її борше, аніж переїхали дотеперішню. Краньцовська випитувала тепер Славка, що він робить цілими днями. Не знав, що їй відповісти. Ах певне він — догадувала ся Краньцовська — бавить ся з сільськими дівчатами або молодичками. З сими безпечнійше, бо дівчата вже надто розумні поробили ся. Можна напитати собі клопоту. Краньцовська мала на думці процеси за аліmentaцію неслюбних дітей. Бо на се ворошицькі дівчата справді від якогось часу зро-

били ся дуже розумні. В селі розповідали собі голосно про такі дві дівки, що в службі найшли собі навмисне з господарями діти. дістали місячну платню на їх удеряканє, а самі пішли до Львова в мамки.

Славко присягав ся, що він навіть не знає в селі ніякої дівчини. Але вона йому не вірила, бо знає, що тиха вода береги рве. Нехай не таїть ся з тим, вона дає слово, що нікому не скаже. Та Славко таки не признавав ся, бо не мав до чого.

Серед такої розмови приїхали до міста Х. Се — повітове місто, осідок староства й окружного суду й гімназії. Одно з більших галицьких міст близько Львова. Через те в середині міста стояли двоповерхові камениці таї чистота була до певної міри збережена. Та за те по краях міста, стояли пущенні хатки, деякі гірші як на селі. На самій границі міста, відки надіхала Краньцовська, стояла величезна корчма з заїздом. Ся корчма причислювалась як приналежна до села Підюшів. Оплата пропінанційна тут була дешевша, а через те й усі напитки дешевші. З сеї причини всі, що їхали в сеї бік із торгу, ставали коло сеї корчми та вступали ще на чарочку. Отакі то гості приїздили сю корчму „вигодою“. Біля сеї вигоди казала Краньцовська здержати повозку таї попросила Славка, щоб вступив до неї. Славкові полекшало на серці. Він уже задалегідь журив ся, як він заїде до реставрації або каварні. Там же мусять сидіти самі якісь високі радники, великі пани, або ще й мара знає хто. Якже він допитувати меть ся в сих панів про Краньцовського? А тут на вигоді байдуже! Запитаєть ся першого-ліпшого з краю.

Біля „вигоди“ не стояла ніяка проїзжа фіра, бо сьогодні не був торгівний день. Уже

в сінях дослухався Славко якоїсь дуже дрібненької музики. Хтось грав на скрипці. Коли ввійшов до середини, до величезної хати, не було там нікого чужого, лише за „шинквасом“ сидів молодий, пейсатий Жидок. На ліво провадили двері до другої кімнати таї відти саме неслася та музика. Половина дверей до тої кімнати була відхилена. Славко заглянув туди. Зараз за одвірком стояв якийсь чоловік у солом'янім капелюсі без дна. Чуприна їздила до гори. В того чоловіка тільки видно було, що синій ніс і заросле лице. Очей ані чола не можна було доглянутись. Славко перехилився далі через двері й надивив дві бабі в червоних хустках. Одна з них плескала в долоні до такту музики. Ще один крок і Славко побачив Краньцовського. На лаві під стіною червоною як грань Краньцовський танцював. Властиво скакав, але через те, що при тім грала скрипка, то се мусів бути танець. Скакав, підтрясався, вигинався, а при тім перекривлював лице на всякі способи. Англез на нім помінятий, місцями побілений, ліва нога зовсім віддерта. На голові якась військава шапка без дашка так захляпана болотом, що не пізнати було, чи вона з улана, чи з піхотинця. У куті під печею сидів на кріслі Іван, скрипник, такий з Воронич. Він не держав скрипку під бородою, але на рамени, а рамя спер на ліву ногу. Таї так цигикав. Сей спосіб держання скрипки, видно, був для нього дуже вигідний. Таким способом міг грати довгий час не вгаваючи, без відпочинку. Ті дві бабі, що стояли перед Краньцовським, були для Славка зовсім незнайомі.

На малім круглім столі, що стояв під вікном, і на долівці, валялися склянки від пива.

Долівка під столом і біля стола була мокра й воняла на всю хату простою горівкою.

Славкови зробилося ніяково. Де ж таки! Він знав Краньцовського за дуже статочного чоловіка. Нераз завидував йому панських манер і такту. А тепер бачить його в такому страшнім стані! Здавалося Славкови, що як Краньцовський його пізнає, то вмере зі стыду. Чи не ліпше б було — подумав Славко — вернути собі загоді непоміченим, щоб не стати причиною такої великої прикрости для Краньцовського. Бо хоч Славко та його домашні знали про наліг Краньцовського, го нікому й через думку не промайнуло, що він може так забутись.

Та коли Славко так вагувавсь, Краньцовський пізнав його. Нараз зіскочив з лавки, побіг до Славка й зачав його обнимати й цілувати. Слинив його пьяним ротом, а подихом алькоголю душив. Потім обернувшись до скрипника та й почаствував його простацькою лафкою:

— „А ти, . . ., чому не перестанеш грати, коли видиш, що панич прийшли?“

Скрипник перервав гру та й оправдувався, що не завважав панича.

Тоді Краньцовський обернувшись знов до Славка та й пояснював йому, з якої нагоди взявсь танцювати. Сей танець ішов об заклад, чи Краньцовський пьяний, чи ні. Бо як би пьяний, то би впав із лавки. Заложились о пять фляшок пива й пів кварти горівки. Краньцовський очевидно виграв. Отже з тої втіхи хоче сам заплатити. Ледви крикнув: „Шльомку!“ вже Жидок указався з напитками.

— „Пий, щоб-сь аж ригав!“ — обізвався Краньцовський до зарослого чоловіка, що в капелюсі без дна. Схопив його за руки й грим-

нув кулаком у шию. Зарослий чоловік аж подався наперед таї обрушив ся на Краньцовського:

— „Не бий, пане, бо болить!“

Краньцовський зняв свою заболочену шапку таї сказав по польськи:

— „Пшепрашам ясьне вельможнеґо пана!“

Потім говорив до Славка:

— „Я поміняв ся з колетю сього пана за шапки, а з ним хочу поміняти ся за анґлез. Скидай свою бунду!“ — крикнув на зарослого чоловіка. Тепер Славко приглянув ся, що то за бунда. Се було якесь руде сукно, місцями попорориване, а з тих прогалин звисали жмути брудної бавовни. По боках була ся бунда позпивана білим шнаґатом. Одначе очі виділи, що не будь той чоловік підперезаний мотузком, то ся бунда була би з нього злетіла зараз. А все так він не хотів міняти ся за анґлез.

— „Ному жаль за вуждою, бо вона там добре вигріваєть ся“ — сказав Краньцовський. Приступив до зарослого чоловіка й раз-два! здер із нього ту бунду. Вона постелила ся по долівці такою купю лахмітя, що віхто з посторонніх не вгадав би, чим те лахміте було перед хвилькою. Зарослий чоловік лишив ся майже голий. Сорочка, чорна як каглянка, дірава як сак, одної штанки бракувало від коліна, а друга з боку зовсім роздerta. Краньцовський крикнув на Шльомка й казав подати одіж. „Бо ясьне пан соромить ся перед сими дамами в такій ґардеробі“ — сказав до Шльомка. Потім узяв оброслого чоловіка за плече й обертав ним на всі боки. Жидок, видко, вже був звичний до такої забави, він знав з гори й перебіг, бо не барив ся зовсім із одежею. Одягли зарослого чоловіка в якісь старі штани й довгу заґортку.

— „Але се ще нехрещене!“ — обізвав ся Краньцовський. Ухопив із стола фляшку горівки й вилляв оброслому за ковчир. Він лиш трохи вигнув ся, але не сказав ані слова. Тільки баби кричали, що шкода горівки. Та Краньцовський потішив, що буде друга, бо він ставляє новий заклад. П'є фляшку пива без склянки, а як одним душком не вип'є, то поставить літру горівки. Хто має поставити, як би Краньцовський випив, на се не було вимови. Узяв фляшку пива зі стола та й пив. Очи йому виїшли на верх, а явили на лиці аж посиніли.

— „Програв! Шльомку! літра життєвки!“ — Краньцовський сів на крісло біля стола та й віддихав ся. Віддихавшись, узяв Славка за руку й сплюснув посадив на крісло. Казав і иншим сидати. Потім нагадав собі, що післяв був Жидка до міста по фляшку коняку. Коняк дійсно був: Жидок рознечатав фляшку так при них.

— „А се мої коханки“ — сказав до Славка, показуючи на баби „одну відступаю вам. Гандзю! приєнь ся ближче до панича, додай йому вогню, не видиш, який він смутний?“

Гандзя в пересуненій на бік червоній хустці приєнула ся з кріслом близько до Славка, притиснула ся до нього та трохи не сіла йому на коліна. Але Славко не був сумний: він із дива не міг прийти до себе. Все, що до тепер круг нього діяло ся, видів неначе з просонку.

Краньцовський тимчасом обернувся до зарослого:

— „А ти, ясне панє, Іванку жидівський, чому не п'єш? Пий, бо бю!“ — Зарослий заплюснув зовсім свої матенькі, закріслі очі, розтворив рот і показав два чорні зуби. Се був його сміх. Такі жарти він собі хвалив, п'ятомість біте кулаком у шию не навидів.

Славко нарешті отямив ся. Говорив Крацьцовському, щоби їхав до дому, його паня жде перед корчмою з повозкою. Але Крацьцовський і слухати не хотів. Нехай паня їде, вониж оба лишать ся тут. Зараз Іван їм заграє, а вони будуть танцювати з коханками. Потім підуть до міста, він замовить у каварни сепаратку. То тож буде забава. І силував Славка пити коняк. Славко вже був рад якось утекти відсіля. Та на се не було способу. З одного боку держав його Крацьцовський, а з другого Гандзя. Вона зачала вже на добре примілюватись. Але Славко сидів похнюплений, не мав відваги навіть поглянути, яка та Гандзя з обличчя. Крацьцовський присилював Славка випити чарку коняку таї припрошував далі:

— „Як мене любите, то випієте ще один“.

Славко щиро відпрошував ся. Тоді Крацьцовський його цілував і немилосерно щипав. Славко вертів ся з болю та трохи не кричав. Крацьцовський щипав його з любовців та зовсім не мав наміру заподіяти йому болю, тільки задурманений алькоголем загірив уже міру в руках. Він щипав і других своїх-сусідів, але їх шкіра не відчувала болю. Коли й се не захоотило Славка до питя, то Крацьцовський заявив, що хоче з ним запити собі „на ти“. Бідолашний Славко просив ся, щоби хоч пустив його на двір дати знати пані, нехай дурно не жде. Але Крацьцовський не хотів ні на що дозволити перед тим, заки Славко не випіє з ним „на ти“. Нальляв дві чарки коняку таї нагазав, щоби всі нині співали „многая літа“, а вони оба будуть пити.

Ще не зачав ся спів, як у дверях появилася Крацьцовська. Крацьцовський витріщив на неї здивовані очі, а коли допевнив ся, що се дійсно вона, вихопив ся на лавку так справно

мов кіт і крізь відчинене вікно вискочив на двір Славко був вольний.

Коли сідали обоє до повозки, запитала ся Краньцовська :

— „Чи я вас визволила з неволі, чи може лиш поспувала милу забаву?“

Славко впевняв, що вона визволила його з неволі. Тай зявила ся в сам раз, бо инакше мусів би ще пити. Мав би тепер біль голови.

— „Ой! щож би мені тоді вапа мамія сказала, як би довідалась, що через мене болить головка її пестія?“

Подивила ся Славкови миленько в очі, потім спустила їх і почервоніла ся. Її личка горіли тим пристрастним, жіночим жаром, що як приложити до них долоню, то не можна довго вдержати: личко пече вогнем.

До середини міста ще було чверть години їзди. Краньцовська розпитувала тим часом про свого чоловіка. Але Славко був дуже невмовний; його розбирала похіть і він сумував. Вона ж роздумувала над тим, що бачила в корчмі, витягала з того заключеня її поділяла ся ними зо Славком. Найдужче лютив її Іван-скрипник. Адже вона завсіди в того чоловіка викупляла ся. Платила йому за те, аби дав їй знати, коли її чоловік має намір іти „на вандер“. А Іван знав се добре, бо її чоловік завсіди замовляв його заздалегідь, де має ждати на нього зі скрипкою. Такий мужик невдячний! Бо Іван, хоч брав від неї заплату, то не тільки не повідомляв її, але надто ще скривав у себе в хаті перед нею її чоловіка. Та зрештою вона не дивуєть ся. Іван, видко, волить забаву з її чоловіком, як її гроші. Потім пригадала собі, як смішно виглядав її чоловік у тім помнятім англєзї, без одної поли та в тій військовій чи арештанській шапці. Сміяла ся

з того щиро, очі заходили слізою. Таї подумати тільки, за кого він її міняє! Такі дві погані, брудні баби. Вона се знає вже від давна. Та ще її поготів! Вона собі з свого нічого не робить. Вона зовсім не заздрісна; менше клопоту.

— „Та щож бо ви все мовчите?“ — Нахилила трохи до нього голову її злегонька диткнула його боку своїм ліктем. Потім говорила тихше, будіти передаючи йому якусь таїну: — „Адже такого молодого хлопця повинні зацікавити хоч такі заборонені романси“.

Славко замість відповіді знов поправляв крават і з поспіхом натирав ніс платинкою аж до болю.

— „Та бо я бачу, що ви чогось сумні“ — говорила Краньцовська далі. — „Може для того, що не вдала ся вам ваша місія? Не гризїть ся. Я була майже певна, що так станеть ся. Пробувала іще послідний раз. Тепер маю чисту совість. Нехай його тепер усі чорти пірвуть! Навіть у той бік не подивлю ся“.

Славко заєдно сумував.

— „Може вам жаль, що я стратила гроші? Не журіть ся: Я вже їх віджалувала. Зрештою я вже привикла до сього. Він стратив уже тільки, що за те купив би Вороничі“.

Тепер Славко переміг у собі „добрий тон“, сховав платинку її обізвав ся:

— „А я чув, що Вороничі перейдуть на власність вашого чоловіка?“

Сей сам Славко, що так бояв ся за „добрий тон“, тепер не завагав ся натякнути на неслобне походженє її чоловіка, хоч повинен був догадати ся, що се знате для нього зовсім непотрібне, а для неї немиле.

Вона засоромилась. Люди соромлять ся таємницями своїх обставин, чи вони злі, чи лиш

байдужі. Тільки через те, що се — таємниця. Славковий-ж сказала, що нехай не вірить у ніякі силетні. Вони мають лиш двіста моргів у Вороничах. Вона сама купила той ґрунт за своє віно. По цім замовкла й не обнімалась уже Та він зовсім не порозумів, яка причина її мовчанки.

У місті попросила його, щоби на п'яту годину був коло повозки. Вона також стане точно на місці. До того часу має поладити одну орудку.

— „За той час бавте ся добре таї не вгаййте дуже за дівчатами“ — сказала й погрозила йому пальцем. Радо простила йому те немиле слово, що вирвало ся йому перше мимохить. Він іще поглядав за нею в слід і завидував у душі Крапцовецькому, що може обнімати таку любу особу.

— „Інший, бувши мною, хто знає, чи не здобув би собі її любов, але я, безіспитенко, найгірший понад усіх..“

Ідучи від повозки до ринку, роздумував далі над тим самим. Коби хоч Пазю вдалось йому зєднати. При ній би мріяв, що обнімає Крапцовецьку. Постановив собі здобути Пазю доконче. Ще таки сьогодні. Примусить себе зважити ся. Адже не вибє його.

З такими думками зайшов до цукорні. Се був одинокий льокаль, де він важив ся заходити. Тут заходив також його батько. Тут сходили ся його знакомі академіки.

Перед дверми цукорні ще пощупав ся за кишенью, чи є гроші. Є! Гроші старав із двох жерел. Мати йому давала таї брав тихцем від батька. Панотець носив гроші по кишенях без мононки. А також держав у засуві від свого бюрка. Дуже часто забував засуву замкнути. Тоді Славко витягав кілька корон. Витягав та-

кож із кишенів, як батько спав, а він принадково ні. Панотець не знав ніколи ліку своїм грошам. Лиш часом, як тих грошей по кишенях було за мало, а Славко ще попри то вхопив, то панотець довго шпуртав по камізолі, по штанах, щось собі нагадував, а на кінци дав спокій. Та Славко не потребував багато грошей. Тютюн купувала йому мати, він сам лиш докуповував ту надвишку, що більше курив, аніж перед тим. На тайні потреби, що про них мати не знала, вистарчало йому аж надто тих кілька корон, забраних батькови. Зрештою старався ті потреби заспокоювати як найдешевшим коштом.

У цукорни пив каву й переглядав німецькі ілюстровані газети. Через якийсь час був сам. Аж надійшов його товариш, адвокатський кандидат, доктор прав, Фалькенбавм. Був се ще молодий Жид, рік молодший від Славка, а вже зовсім лисий. Та лисина якось дивно відбивалася від його молодого лиця. Мав таку привичку чи слабість, що плював, як говорив. Коли йому товариші за се дорікали, то він казав, що се з нервовости. Опріч того не дочував, а був цікавий усе довідати ся. Через те туляв ся завжди до бесідника, прикладав долоню до вуха й наслухував. Говорив зовсім добре по українськи, лиш харчав. „Симпатизував“ з Русинами. Зрештою се йому було навіть конешне з огляду на його завід адвокатський, бо клієнти мужики ставали чим рік свідоміші національно. З другого боку се йому зовсім не заважало бути членом польського „сокола“. Русинам говорив, що мусить належати, бо як ні, то би його в суді ззіли. Славко його ненавидів через те, що Фалькенбавм не знав иншої розмови, лише про правничі справи і все допитував ся Слав-

ка про його іспити. Та сьогодні зачав Фалькенбавм розмову про що инше.

— „Ти в місті? Та в тебе закладають нині читальню“.

— „Хто закладає?“

— „Що?“ — Фалькенбавм приклав долоню до вуха й підставив його під сам рот Славкові.

— „Хто, кажу, закладає?“

— „Ти не знаєш?“

— „Не знаю!“

— „Що?“ — Та сама історія з долонею й вухом.

— „Я тебе питаю ся, хто закладає?“

— „Ти не знаєш?“ — Мовчанка

— „Тоїї правник, що в Опеньківцях у дворі на лекції. Ти не знаєш?“

— „Ні!“ — „Що?“ — „Платити!“ — „Що ти кажеш?“ — „Іду вже!“ — „Ідеи до читальні?“ — Славко заплатив і попрощав ся з Фалькенбавмом.

Пята година доходила, Славко ставив ся при повозці. Крайцовської ще не було. Його брала розпука. В Вороничах закладають читальню, а він сидить на місци й нічого навіть про те не знає. Та се ще менше з тим, але бо він навіть не знає, чи в Вороничах є з ким закласти читальню? Не знає зовсім людей. Адже Вороничі се найгірше село в цілім повіті. Признати ся мужикови до того, що він із Воронич, то так само, як би признав ся, що він злодій. Нераз на торзі по купії, коли контрагенти питають ся один одного, відки вони, то ще жаден Вороницький не приповів ся, що він із Воронич. Казав, що з Опеньковець, а опеньківському називав якесь инше сусідне село своїм рідним. І нараз у тих Вороничах читальня. Та ще закладає її правник, що

сидить у дворі на лекції. Він знає його: Се Семен Потураїччя. Молодший від нього щось п'ять літ, уже має перший іспит. Звичайна гризота про світ і стан обхопила йому серце залізними кліщами. Як би мав так відвагу, пішов би геть на край світа. Спустив голову в долину і роздумував, який він ні до чого не придатний на світі.

— „Чи вольно мені перервати вам солодкі мрії про перебуту забаву“?

Славко жажнув ся. Се була Краньцовська. Говорила далі:

— „Ви молодий чоловік, у силі віку, світ перед вами втворений і ви заодно чогось журитеся! А дивіть: Я вже майже стара жінка, маю далеко більші гризоти, а якимсь витримую. Подумайте собі, пане Славку, що той драб мені казав. Я його стріла там у тій тісній улиці біля староства. Ішов такий красний, як там був на вигоді. А надто ще мав лице подрапане. Або десь падав або пняки били. І подумайте собі: Той драбуга грозив мені кулаками! Казав, що я його компромітую перед людьми. Я його компромітую! Чи чули ви таке“?

Досада додавала їй краси. Почуване жалю, грижі її розпукки перекинуло ся нараз у Славковій душі в почуване любови. Десь ті почування мусять близько біля себе в мозку пробувати, бо Славка так само тиснуло круг серця, як і до тепер. Тільки в тім болю намість жалю почув любов до сеї жінки, що з досади дрожали її ті малесенькі губки.

Вертаючи, намагав ся Славко як найчемнїйше її слухати. Скрутив у її бік шию і водив очима за її рухами. Се йому не вдавало ся, бо вона непосидюща мов шершень вертіла ся на всі боки. Розмова зо Славком додавала їй тепер життя її веселости. А він крутив за нею

головою, аж шия боліла, та примусово всміхався. Думав, що в сей спосіб показує для неї свою чемність. Її і через думку не переходило, що він так мучить ся незвичайним сидінням.

Розповідала ще далі про свою незavidну долю. Ось тепер довідала ся від Мошка, купця, що збіже в них купує, які сплетні пускає про неї їй чоловік. Розпускає поміж люде вісти, що він напиваєть ся, бо вона, буцім, його зраджує. Вона се чула вже давно, навіть раз узяла його на сповідь за таку обмову, як вернув із „вандеру“. Та він із разу проклинав ся, що се неправда, а потім просив її, щоб не брала собі до серця такі річи. Адже він верзе в непритомнім стані не одно таке, що її сам потім не тямить. Та їй се байдуже. Ніхто не повірить, що вона з ким иншим собі заходить. Адже кождий знає, що вона з ніким не живе. А зрештою, людські язики вже її нічого не обходять. Уже більшого сорому вона не в силі собі приспособити над той, який наносить їй її муж. Хіба прийдесть ся їй жалувати, що на правду не придбала собі якого любого товариша, але так змарнувала своїй молодий вік. Адже вона знає дуже добре, що всі замужні жінки тут у місті мають своїх приятелів. Усі: Зачинаючи від президента суду, а кінчаючи жінкою вольного. Одні роблять се для любови, а другі з інтересу. Хіба котра зовсім уже не придатна для мужа, то не пригожа для людей. Жартуючи, широко сміяла ся її розповідала Славкови про потайні романси всяких дам із міського урядничого товариства.

— „Але я розскреготалась як сорока, а ви засібно мовчите. Певне смієте ся в душі надо мною, що так безнастанно говорю!“

Славко вважав за конечне щось сказати. Якийсь час збірив свої гадки, а врешті придумав:

— „А я був переконаний, що ви свого мужа дуже любите“.

— „Відкиж таке дивне переконання?“

— „Ви все з ним цілуєтеся по обіді“ — сказав Славко й зиркнувши на її малесенькі, кругленькі губки, засумував ся.

Вона розсміялась. Не знала, що Славко такий наївний. Адже се пуста форма: Так усі роблять таї вони так роблять. Вонаж чує жаль до Славка, бо властиво він їй кривду робить своїм дивним переконанням. Хіба він, як усі чоловіки-самолюбці, не вважає жінок людьми. Вона думала, що Славко, інтелігентний чоловік, та призадумувався над значінням любови. Адже людина може полюбити лишень людину. Нехай Славко поміркує собі сам, як би він так полюбив якусь дівчину, а потім допевнив ся, що се не дівчина, але приміром малпа. То чи ж міг би її любити тою самою любовю, що перед тим? Може бути, що любив би її як малпу, коли amator малп, але ніколи тою самою любовю, що любить дівчат. Такеж і її. Вона допевнила ся, що її муж — скотина. То чи ж годна вона любити скотину людською любовю?

— „Так, так, доханий мій пане Славку“ — додала вона жартуючи.

А Славко сумував. Йому стискало ся серце, а в горлі давило. По головіж мигали думки: „Вона ненавидить мужа. Найдє собі якогось панка, що його полюбить. Який той панок буде щасливий!“ Належав до тих молодих людей, що розуміють значіне розмови, рік над нею подумавши таї то лиш тоді, коли затямлять собі нехотючи слова тої розмови. Якийсь туман, якась хмара відділює їх розум від слу-

ху. Заки той туман розійдеться ся, то слух уже глухий: Не має що розумови передати

Вона ж хвилю гляділа йому в очі. Потім зарум'янилися її лича тим пристрастним жаром жіночим, що пече вогнем долоню, коли вона наближить ся до них. Той жар уїмив їй трохи її краси. Аж нараз обняла Славка своїми рученятами її притисла свою голову до його рамени. Він перелякав ся. Дрожав на цілім тілі. Отже не зі зворушення було те дрожанє. Він сидів не вигідно. Коли ж вона тепер трохи на нього сперла ся, то тіло намагало ся схопити дрожанєм затрачену рівновагу. Він же сам опріч переляку з такої несподіванки не знав иншого почування. Бо той вогонь із її личка пік його в рамя, дібрав ся навіть до його серця. А все таки не освітив мозку.

— „Ох! пане Славку, яка я нещаслива!“ — обізвала ся тихим голосом.

— „Таї я нещасливий, бо я вас люблю!“ — трохи не впрвалось йому. Але здержав ся в сам раз. — „Забудь ся, забудь ся!“ — думав — „а вона тебе, безіспитенка, кулаком у карчило або заставить фірмана викинути з повозки. Бо ти хочеш вихісцувати для себе її гризоту! Адже перед хвилию казала тобі, що лиш для пустої форми цілує мужа. А ти би зараз хотів користати з того, що притулила ся до тебе!“

З не вигідного сидіння боліли його м'язи на спині. А він бояв ся поправитись, бо не знав, чи випадає рушатись, доки вона тулить ся до нього.

Той жар на її личку остиг. Випустила Славка з обіймів таї розперла ся в повозці. Потім усміхнулась і заговорила:

— „А ви її зіправди зовсім невинний хлопець. Не бійте ся, я не думаю вас псувати.“

Тільки, знаєте, жінці лекше, як має перед ким хоч пожалуватись. Не скажіть лиш мамци, що я блазнила вас такими безбожними історіями. Булож би мені! Бо чим старша жінчина, тим стає ся моральнішою. Хотять, щоби всі люди так заховувались, як вони“.

Тепер сміяла ся голосно. По хвили мовчанки знов говорила:

— „Знаєте, а я хотіла би, щоби мій син був колись такий, як ви“. І зачала розповідати про свого сина, Мундзя.

Йому шість літ уже минуло. Береть ся вже лепетати з бобою по французьки. Її тета для старих іще звичаїв наважила ся конечно, щоби внуки говорили по французьки. Але вона сама не видить із того ніякої користі. Буде її син калічити іще одну мову. Бо він і по польськи зле говорить. Таї не диво, бо чує вкраїнську розмову більше, чим польську. Вона й сама привикла вже до якогось жаргону, що його мабуть годі називати польською мовою.

— „Але наші вчені дуже хитрі. Хотять у нас вмовити, що ми тут поміж Русинами вживаємо польські слова по литовськи. Колись тут я трохи не вмерла зо сміху. Заглянула до польської граматики, найшла там усі наші промахи проти польської мови й вичитала, що Поляки в східній Галичині говорять по литовськи. Подумайте лиш, я не бачила ніколи Литвина й на очі, а тут довідую ся, що я сама говорю по литовськи“.

Сміяла ся тепер зовсім щиро.

— „А ви, пане Славку, так мало говорите, що я не мала нагоди дослухати ся, чи вмієте говорити чисто по польськи. Не стидайте ся: ви Русин, а я Полька, та якось розмовимо ся по польськи“

Навмисне говорила багато, щоби заспокоїти ся, бо від коли гулила ся до Славка, чула заверху в своїх жилках

— „Я думаю, що по наших грамадках так пишуть для того, щоби Русини не були горді на те, що несують нам мову. Для литовських Поляків певне пишуть, що вони виговорюють польські слова по англійськи. А ми тут Поляки приймаємо ся тихцем між собою до того, що для нас рідніша українська мова, аніж мазурська. Лиш писати се не вольно. Зараз би на нас кричали, що ми винародовлюємось. Але мені здається, що такі колись та винародовити ся мусимо. То вже не дасть ся так дати піддержувати штучно Польщу. Ог у наших повіті зробили з мого коханого мужа й члена ради повітової й председателя шкільної ради й якогось дещога до доріг, хоч знають, що то за зілечко. Лиш через те, що він Поляк. А він собі тарненько гроші повітові забирає та й з Іваном скрипником бавить ся. Я вже кілька разів плагла за нього по кілька соток. А тепер не дам, аби й ціла Польща мала провалити ся. Бо мусите знати, що мій чоловік ліпший Поляк від мене, хоч говорить із нами по українськи, а я по литовськи“

Знов сміяла ся, пригадавши собі литовську винмову. Потім схопила його за руку й легенько потрусила.

— „Та щож бо ви мовчите? Навіть не похватите мене за те, що я стала ся перекинчиком, аби зеднати собі ваше серце? Адже, як би хто з Поляків прислухав ся, які я перед вами виговорюю єреси, то вкаменював би мене“.

Аж генер Славко набрав трохи життя. Дійсне не чув доси із польських уст такої мови. Се він гезь сказав Граньдовській.

— „Всеж таки раз діядала ся я від вас доброго слова. Та мені з сього слаба потіха, бо я вимусила на вас сю похвалу“.

Знов гляділа на нього й усміхала ся любо. Се не був сміх, тільки втіха тої жінки, що дивить ся на милого її серцю мужчину. Її здавало ся, що вона полюбила його щиро. А тим часом вона любила образ своєї душі. У хвилях зневіри й розпукки вимріяла собі таку людину, що спочував її у тяжкій горю. Той образ приложила до прохажого Славка. Кілько він не дорівнював йому образowi, стільки вона додавала йому в своїй фантазії.

— „Чаруєте мене, пане Славку, собою. Нічого собі більше в світі не бажаю, лиш тільки, щоби Мундзьо став ся гакні, як ви“.

Нагадала собі ще раз за свого сина Сей хлопець десь вивчив ся говорити на кожного, що він служить. Певне чув, що найміти говорять про себе, що вони служать таї говорять так про всіх. За Краньцовську говорить, що вона служить у нього, а за себе знов, що служить у Краньцовської. Не давно, як довідався, що тітка Краньцовської писала до неї лист, то казав, що йде служити до тітки, бо вона ніколи не жалує йому яблук. Таї не можна хлопця відучити від тої звички. Ані ти не може порозуміти, для чого Антонови вольно про себе говорити, що служить, а йому ні. Добре ще, що вона не розуміє по польськи, а то образилась би, бо він і про неї говорить, що вона служить.

— „Але може бона хутше вивчить ся по крайнськи як по польськи, а властиво по литовськи, завдяки вам, пане Славку“.

При сім слові замахнула ся на нього і злегонька діткнула його носа. Йому аж дивно зробило ся з переляку. Вихопив з кишені пла-

тинку та з поспіхом узяв патерати ніс аж до болю. Тепер прийшла черга на Краньцовську налякати ся :

— „Не вжеж я вас так сильно вдарила? Вибачтеж мені мою нездарність!“

Славко запевняв, що се нічого.

Не далеко вже було до дому, а через те Краньцовська домагала ся від Славка слова, що її відвідає Він приобіцяв. Але Краньцовська сим не вдовольнилась: Хотіла знати до кінця, коли се станеть ся. Нехай Славко скаже, коли буде мати час

Славко задумав ся. Колиж він зіправди має час? У вечір? Ні! Підвечірок, спати, вечеря. Нема коли. Рано? Ні. Ту ямку не може перестати порпати, вже хоч би через те, що при тій роботі забуває свою журу. Зрештою не привик так рано одягати ся. Лишається час по другім сніданку. Сказав се Краньцовській Нехай буде Для неї ще й поготів! Вона би також дуже радо виїшла на прохід.

— „А щоби вам не було скушно зо мною старою, то заберемо Мундзя й його бону. Тож завтра набезпешне. Яка година найдалі?“

„Пів одинайцяті“.

— „Добре! — Тільки ви, пане Славку, так не дорожіть ся собою. Адже я знаю дуже добре, що ви тепер ні над чим не працюєте, тільки спочиваєте. А мені тям велику зробите ласку. Можете порозуміти, що в моїй душі дієть ся, бо виділи мою долю там у корчмі на „вигоді“

Розійшли ся.

Ідучи до дому передумувала Краньцовська все, що сьогодні пережила. Трохи їй було стидно, що мала надію позискати собі Славкову любов. Але вона була така роздратована поступком мужа, що їй сама не чула ся, як до

того прийшло. Славко на її думку, поступив собі з нею дуже чесно. Інший, бувши ним, був би використав її почування таї хто знає, чи не вийшов би з того який скандал. А він так спокійно дав їй до пізнання, що вона **мусить** піддатися свої лихій долі. Таї як вона могла навіть подумати, що він для неї може **мати** якусь любов? Сама ріжниця їх віку робить таку думку смішною. Хлопець — видно — бере річ зовсім поважно: недозволених **любо-**щів не хоче знати.

Але любити його їй можна. Стільки потіхи **кишає**ся їй у життю. Для когоч має зносити муки, вириваючи почування з свого серця? Для того скота, що грозив їй нині кулаками? Таї за що? За те, що вона хоче відвернути **нещастє** від його голови таї забезпечити життя дітям! Не їста, що проміняв її на якісь **п'ячки**, якісь жидівські помийниці, але не **ви-**говорює перед Жидами на неї. Пускає про неї **неславу** ізза таких учинків, що вона про них доси навіть подумати не сміла.

Сльози тиснулися їй до очей із жалю й **зневаги**.

Інша, бувши нею, віддалася би першому **ліпшому** стрічному, щобні пімстити ся на такім **опришку**, як її муж. І вона би се зробила, як би не діти. Ніякий скандал, ніяка розвага не **здержала**б її від сього. Та хто знає, чи родина її не має дякувати Славкові за те, що вона не **шукала** погіхи в якого мійського похатника або хоч би в свого економа.

Так собі розважала Крапцьовська її ним **більше** навиділа Славка.

А Славко? Він не догадував ся, які **почу-**вання задля нього носить Крапцьовська в своїм **серці**. Був загіннотизований, аби не розуміти **те**, що до нього говорять. Ще з малечку за-

щеплений йому погляд, що лиш той людина, хто має дилльом і золотий ковпир, виробило в нїм переконанє, що він чоловік гіршого типу. Думав, що, лиш заважає на світі другим, сам ні до чого не припожний. Через те поясняв собі все на свою некористь Слова, справлені до нього, зсували ся по його думці, не лишаючи на ній ніякого слїду. Так ізсуваєть ся цвях по твердім кристали.

А хочаб навіть доведось йому яким способом побувати в душі Краньцовської її послухати мови її мрії, то ще її тоді не дав би віри її почуванням. Казав би, що вона його любить, бо ще не пізнала, хто він Як же дізнаеть ся, то перестане, бо допевнить ся, що він не той, кого вона любила.

Ішов домів задною фірткою, поміж грядки її квіти. На грядці, мабуть у петрушці, порала ся Пазя Похилена над грядкою не помітила його. Славко став і розважав, чи вдасть ся йому зачіпка. Ворожив на своїм забобоні, здобутім дотеперінним досвідом. Забобон мовчав: Не віщував ні сьак, ні так, бо не знав, що переважило сьогодні в житю Славка. Утіха чи прикрість Неспанє по обіді, закладнини читальні без його відома — се прикрість, хоч і невелика. Їзда з Краньцовською, розмова з нею — се втіха. Хоч також невелика. Покладав ся ще Славко на свій страх і на зневіру, чи вдасть ся зачіпка Бо серце холодо йому з похоти, а він думав, що се страх.

Закрадаючись, підійшов тихенько до Пазі її ущипнув її в те місце, що було найближче до нього. Вона підхопилась до гори розлючена, що вже її того щипання за багато. Маленькі сиві очка занескрили ся мов лід проти сонця, а лиця палали ненависним вогнем. Пізнала Славка її поволи лютя уймила ся.

— „Ой, як же ви мене перелякали!“ — Ухопила його за ліву руку і з розмахом ударила межі плечі. Аж відозвалося щось в середині. Славко потягся поводити до хати непевний, чи має вважати Павину бійку за її згоду чи за відмову.

IV.

Дома звідався Славко, що сьогодні справді відбуваються в селі закладні читальні. Отже панотець не пішов, хоч віїт приходив за ним тричі. Оправдувався браком часу тай роботою, що в будній інше нині мусить виконати, аби завтра вислати на пошту. Віїт повірив, але їмость не вірила. Вона знала добре, що панотець не йде для того, бо вважав такі ходи й пробуваннє між мужиками за невинність. З тої причини була лиха, але своїм звичаєм не показувала цього по собі. Показала тільки своє невдоволенє з панотця словами, сказаними до Славка:

— Піди хоч ти, Славку. Сидите в селі та навіть не знаєте, що хтось вам закладає читальню.

Ніхто не знав, у кого ті читальняні збори відбуваються, бо віїт забув сказати. Але Славко йшов навгадь. По дорозі в когось довідається. Ледви виїшов до сілщини, назирив крізь відчинені двері, як на подвір'ю йшов до дирниці мужик, оглядаючись на всі боки. Його називали в селі: „Тупим“. Якеж його справдішнє прозвище, то Славко не знав. Тупий заживав великої пошани в селі, бо його боялися. Він був головний злодій тай забив одного чоловіка в селі. Сидів уже кільканадцять літ у криміналі. Славкови було неміло з ним зди-

бати ся, бо вже сама слава про нього робила його в очах Славка страшним. Волів переждати, аж нагодить ся така хвиля, що зможе перейти незавважений Тупим.

Тупий ступав із леґонька, на пальцях, обзираючись навкруги, чи хто його не видить. Так перейшов аж до сінешніх дверей.

Тут став і зазирає пильненько до сінни, чи нема кого. Потім схилив ся й побіг нахильця попри сінні, попід вікна, простісінько до криниці. Там ухопив ведро, що стояло на цямбриню, нахилив і зачав пити воду. Плечима обернений був до Славка. Славко користаючи з нагоди, що Тупий його не бачить, випішов із сінни і справив ся йти на дорогу. Отже Тупий помітив його. Неначе мав на спині очі або видів шкірою. Лишив відро та й прибіг до Славка:

— А я приходив, аби-сте йшли на збори — сказав пенадумуючись. — Але відро стояло так на краю, що могло було впасти. Та я, бігме, не пив води, лиш поправив відро.

Славко здивував ся. Адже він видів на свої очі, як Тупий зачинав пити. Була очевидна річ, що Тупий хотів украсти води. Тільки не знати, з якої причини. Чи для того, що вже давно не крав та бояв ся забути сю штуку, отож користав із нагоди, щоби заправляти ся до неї, чи може для того, що загірив зовсім розумінє власности. Не знав уже, котре бранє чужої річи буде крадіж, а котре ні. Бо коли не вольно брати чужу курку, то чому би було вольно брати чужої води? А може ще й те бути, що Тупого сварив хто колись за пите води з панотцевої криниці. Досить того, що Славко не знав причини тої крадіжки ні тоді, ні потім не довідав ся.

— У кого-ж ті збори? — запитав ся Славко.

— У Петра Оскомюка. Отут зараз за потоком на горбку.

— Вас може прислав хто за мною?

— Ні!

— А ви також будете належати до читальні?

— Де мені до того! — Лишив Славко тай пішов собі

Хата Петра Оскомюка стояла на горбі немов ластів'яче гніздо. Позираючи на неї, не вірив Славко, чи подумана річ, щоби на таку гору вела яка доріжка. Певне, думав, є там лиш якась стежечка. Але чи вдасться незнайомому її відшукати? Отже як прийшов ближче до гори, побачив справдішню дорогу. Ся дорога був то пояс піску, що йшов стрімко в гору аж до соснового ліса. Посеред того пояса видніли ся два сліди коліс. Неначе сюда приїхала лиш раз одна фіра. А тим часом проїздила сюда фіра не один раз, тільки за кожним разом слід засував ся. Ідучи тим поясом у гору, Славко томив ся і дивувався, як така невидна мужицька шкапа може видрapati ся на сю гору та ще і з возом.

Хата Оскомюка складала ся лишень із одної кімнати і сінни. Славко переконався, що через сінні не пропхається до середини. Такий там стиск. Для того пішов під вікно, чи не вдасться йому якого знайомого повідомити про свій прихід. Може в той спосіб зроблять йому дорогу. Але в вікні побачив лиш людські плечі і більше нічого. Бо ті, що були в хаті, страшенно готили ся. Ніхто не знав, на яким місці має пристати, але пхав ся доти наперед, доки мав змогу. Доки ще мав трохи сили, доти кожний пхав ся. Загонив ся в таку глоту, що стискали його з усіх боків і підносили до гори. Стиснений, позбавлений точки опору,

не міг уже рушити ні рукою, ні ногою: куди його сусіди похилили, туди хилив ся. За те кожний у хаті був більший аніж на дворі, бо ледви черкав пальцями землю. Мимохіть повиростали мужики. Здавало ся Славкові, що й голка не протиснулась би крізь той здвиг. Отже діти находили ще місце для себе. Вони снували ся краєм тої глоти. Вишукували сподом, поміж ногами, вільні кутики тай заповняли їх собою.

Подобало се на тої сосновій ліс, що до нього попри Петрову хату вела піскова доріжка. Тай там ті самі сосни, що одинцем росли криві, низькі та стрепіхаті, в лісіж під натиском сусідів випростовували ся, стріляли в гору та дорівнювали ростом смереці й ялици. Вільні місця краєм того ліса з того боку, де намість піску простерала ся ромущина, поростали густо ліщиною, тернем та всякими корчами.

Якийсь час стояв Славко безрадний: Не мав сміливости нікого зачепити. Аж помітив його війт, що вже западто був упрів у середині та виїшов на двір на прохолоду. Кричав до єйней, щоби проступили ся та зробили місце для панотцевого панича. Сю вістку передавали один одному, але вона чим до середини, тим стихала. Так стихав буйний вітер, що краєм ліса лопотить ліщиною, свище тернем, а заки дійде до середини ліса, то зможеть ся зовсім і нареніті втихне. Але почув сю звістку Іван, панотців пайміт, тай обібрав ся проломити Славкові дорогу. Навидів Славка через те, що Славко в нічім йому не заважав. А та кож через те, що їмость навиділа панича.

Як буря ломить лісом дерева, так промощував Іван дорогу поміж нарід. Молодший чи старий, як тільки притулились до нього Іванові плечі, мусів уступитись. Падали людські го-

лови перед плечами на боки наче пануть ті дерева, старі чи молоді, що доля їх поставила поперек струї сильного вітру. Але як буря теряз свою силу поміж ліщиною, тернем і корчами, так не найшов послуху Іван поміж дітьми.

Бо не поломити бурі корчів до чиста! Вирве один, обірве листе другому, зігне в долину третій. Отже признаки з того нема. Що одно: Сусіди вирваного попростягають зараз гілячки тай заступають прогалину зовсім. То друге: Попри обірване листе зникають ся майже на очах усякі буряни. Вони стелили ся доси попри землю назирци, чи не відчинить ся над ними простір, щоб їм післати соняшні промінє. Поспішають ся хутко заповнити той простір, бо як ні, то обчімхане гілє встигне одягти ся листом, заступить їм світ і вони знов марніти муть попри землю. А третє: Зігнуті в долину корчі похиляють ся лиш доти, доки буря їх гне. Опісляж піднимають на ново, загиривши лиш ізсохлі прутики.

Отак дознаку й з дітьми було. Як тільки побачили пеневне, захмурене Іванове лице, так одні вибігли на двір, лишаючи своє місце для сусідів, другі попереступали на инше місце, а треті поприсїдали, що буцїм вони та не заважають нікому. Для Славка ж як не було дороги перед тим, так і тепер не промостила ся.

Але Іван знав спосіб на діти. Не дурнож перетримував у себе чужі на вихованю. Як тільки переконав ся, що не находить у них послуху, так зараз перекинув ся в той вихор із громом, що як звість ся, то рве корчі з коренем і відносить їх далеко, а на давнім місци лишає голу землю. Так же й Іван крикнув тепер понад дітьми: „А бий же!“ — В один

миг прочистили діти дорогу. Бо се слово: „А
бій же“! вони добре розуміли. Неоднн із бать-
ків, схожих на Івана, послугував ся сим сло-
вом. При нїм любила собі нагадувати діточа
спина ті синї доріжки, що їх виникав гнучкий
прут. Оттаким заходом пробрав ся Славко до
середини.

У кутї біля вікна за столом сидів Семен
Потурайчин, білявий молодий чоловік (пять літ
молодший від Славка), ще з дуже слабим за-
ростом на лиці. Білявих брів майже не видно
було над очами. По круглім його чолї спадало
космиками шовкове волосє: таке утле наче па-
вутинє. Воно не ворожило довгого пробутку на
голові. І так уже кутї чола занадто закроюва-
ли ся. Лиця його паленіли майже сухітничими
румянцями. Сидів похилений над якими-сь па-
перами. Грудн йому западали, а плечі вигина-
ли ся в малий горб. Привитав ся зі Славком
і зробив йому нехотячи велику неприємність,
бо назвав його паном доктором: Припускав,
видно, що Славко має намір посвятити ся ад-
вокатурі. Зараз побіч Потурайчина, але під
другою стіною до Потурайчина боком, а лицем
на хату, сидів ще один студент, чорнявий хло-
пчина, з волосєм, чорним як галка, зачесаним
до гори й рівненько пристриженим. Се був
співак, що причепив ся в місті до Потурайчи-
на, хоч ніхто його не просив. Але йому зда-
вало ся, що без нього не обійдеться ся. Уважав
себе за найрозумнійшого й великого патріота,
бо вмів співати з кантички. Для того думав,
що робить велику честь зборам своєю особою.
З сеї причини сидів на лаві розперши ся, з ру-
ками в кишенях.

Підняв він нехотя руку й подав її Слав-
кови, не дивлячи ся зовсім на нього. Не стрі-
чав Славка ніколи в ніякім хорі, тому не при-

пускав, що Славко може бути йому рівня. За цілий час збірів співак нічим не відкавився, дождався тільки, аби в хаті втихло. Тоді виймав камертон, туляв його до вуха й вигукував усякі тони. Ще й намагався взяти низьке ц. Непаче втік недавно з дому варіятів. Дивлячись на нього, деякі лякались, а не один думав про себе: „Тенер лиш гавкає. Але хто знає, чи за малу хвилину не вихонить ся з за стола та не покалічить котрого“!

Далі на лаві сиділи всуміш старі й молоді. Поспералися один одному на плечі, на руки, на голову: Де котрий засяг. У хаті була духота нестерпна.

— „Киньте хоч люлька курити!“ — обізвав ся війт, що ввійшов зараз за Славком. Війт уважав себе за приятеля панотцевого дому, для того з приходом Славка заборонював курити, аби панича не думило. Та Славко був збентежений тим, що Потурайчини назвав його доктором, тож і сей розпорядок війта засоромив його. Дуже було йому прикро, що люди його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого. Просив війта, нехай не заборонює курити, бо то йому нічого не шкодить. Він би й сам хотів навчити ся курити люлька, але не може привикнути, хоч уже пробував.

— „А я вас навчу“ — примілював ся війт до Славка — „бо то лиш треба знати, який тю-тун дібрати“.

На те обізвав ся з під печі Іван Невалук, той що був капранем при війську: „Не слухайте, паничу! Мужик любить, аби його пекло в язик. Я сам такий, що курив дзигарі при воську. Але як вернув ся до дому, а ще як оженив ся, вику, що мене не витякне на дзигарі. Беру ся я до люльки. Та ба! Язик задубив, став дубом, у горлі пече, а слива точить

ся — преч би ся казало — як коли скаженому. Не витримаю! Але всьо одно. Гадаю собі: Хоч погибай, а дзиґара рівно не оближеш, бо нема відки. Курю люльку далі. А язык так як би коти драпали. Як же шкірка з языка злізла, а нароста пова, аж тоді я почув смак у люльці. Та се, паничу, не для вас“!

Оба засумували ся: І війт і Славко. Війт тому, що не міг прислужити ся Славкови, а Славко, що стратив надію вивчити ся люльку курити.

Зробили місце Славкови зараз біля Потурайчина, а той йому пояснив, що все полагожепо й читальники постановили, зараз завтра приступити до будови власного дому. На ту ціль обовязують ся читальники складати готівкою по 20 корон. Гроші має збирати Павло Гаєвий, бо його настановили касіером. При читальни закладають крамницю, а прибутками сеї крамниці сплачувати муть ті гроші. Котрий же не схоче брати своїх грошей назад, то йому виплачувати муть проценти.

Інше Славко не прийшов до себе з дива з причини такої постанови, як Гаєвий обізвав ся:

— „Коллиз я касієр, то я зараз платю тих двайцять корон. Пишіть, пане“! — Витяг гроші й поставив на стіл. Але Потурайчин був тої думки, що ліпше нехай касієр сам собі запише, бо сьогодні всі грошей не дадуть, то й так колись мусить сам записувати. Гаєвий аж засіяв із радости. Обернув ся лицем до всіх таї голосно говорив:

— „Пан гадають, що я письменний. То вже не один зловив ся на мої окуляри“.

Потім обернув ся знов до Потурайчина й казав до нього:

— „Я, пане, письма не знаю, але окуляри то вжиткую щось уже дванайцятий рік. Так

собі знаю з ними заходити, як би-м уродив ся в них“.

За прикладом Гаєвого пішов Іван-наймит. Витяг ізза холяви якусь стару, подерту шмату тай розвивав її довгий час. Воїна звисла аж до землі. Із тої шмати витяг податкову книжечку, зложену в повздовж у двоє. Розложив її, відчинив, витяг відти двайцять короновий банкнот і ніс до стола. Руки йому дрожали, а банкнот трусив ся як лист на тренеті.

— „Десь ви тих паперів там багато наскладали“ — обізвав ся віїт.

— „Не багато! Ще є таких шість. Се ще воськові гроші“! -- відповів Іван тай усміхнув ся якомсь дивно. Лице його, заведи захмурене, виглядало при тій усмішці дурновато. Пізнати було, що веселість на тім лиці була непривичним гостем. Іван захмурив ся знов тай розповідав, дивлячи ся на землю:

— „Я їх складав від першого дня, як лиш нарокував до воська. Із того „ленуїку“, з тих шість крейцарів, що зовнір фасує на день. Наскладав я так ринський срібний. А гроші держу в скринці. Раз я рано до скринки, а замок розбитий! Пропав мій ринський. Біда, гадаю собі, треба складати на ново. Навіть нічого нікому не кажу. Складаю знов. Але гроші вже держу в днину при собі, а в ночи під подушкою. Наскладав я так цілу пятку. Аж пішли ми раз на варту; прийшов я з посту, сон мене зморив, ліг на лавку тай уснув. Буджу ся вже над ранком. Думаю собі: Що се мене фрайтер не будив? Я до кишені: Нема мої пятаки“!

Підняв голову, подивив ся по людях і знов засміяв ся тим дивним сміхом. Потім говорив далі:

— „Тай тепер нічо нікому не кажу. Але вже беру ся на спосіб. Кажу я до фельфебра

(бо я його пуцував): Не вишлагуйте ви мені лєнунк, держіть у себе. Як буду йти з воська, то тоді дасте. Жадного лєнунку не беру гроші, лиш питаю ся, кільки їх уже є? Мало, гадаю собі. Шукаю я коханки. Найшов таку грубу мамку, що одному хлопови є що підняти. Вазжила зза корець пшениці. Танька називала ся. Дає вона мені вечерю, платить що неділі пиво. Але я їй кажу: Слухай, Танько, я твого пива не потребую, давай ти мені гроші! Дає! Що неділі по кільки шусток: те, що мала зо мною прощити. А я ті гроші до фельфебра: Складайте їх до лєнунку. На третім року наскладав я так сім десятків. Але йду вже на урльон до дому, а фельфебер мені тицькає три десятки. Я остовнів. Що ви мені, кажу, пане фельфебер, тицькаєте? Я грошей дома потребую. Ой, каже, Іване, тепер я при собі не маю. Я тобі решту пришлю до дому на ґрунт. Нема куди правдати ся. Іду до дому, розгадав собі за гроші, беру тай плачу. Що я фельфеброви вдію? Прийшов до дому, чикаю рік — нема моїх грошей. Чикаю другий — також нема. Але кличуть мене до вахенібунку. Прийшов — уже я при иншій компанії. Гадаю собі: Що ти мені зробиш? Я вже старій жовнір, пиві при воську, а завтра дома. Мельдую ся до рапорту. Питаєть ся мене фельфебер (не той, але инший) чого? Кажу я: Так і так, нема моїх грошей. Став мене фельфебер просити. Дай спокій, каже, я піду до нього: Гроші твої будуть до трьох день. Гадаю собі: Се вже добре! Якурат на третім дни приносить мені той передний фельфебер усі гроші. Ще й картає мене: Я мовчу, що маю казати? А в собі таку гадку маю: Картай, можеш і вибити, добре, що мої гроші в жменні. Як стулив їх, як приніс до дому, то не рушав і до нині. Настають пові

гроші, я їх заміняю тай знов до киньвечки. Так я собі постановив, що не видам їх, хіба на яке дуже велике свято”.

— „А мені не позичили би сте з тих грошей десятку, аби я її тут положив на стіл? Зараз дома віддам“, — запитав війт, сміючися, бунім жартом, щоби не набрати ся стиду, як би Іван відмовив.

Іван згодився: „Чому? На таке діло позичу“.

За війтовим прикладом зачали й інші шукати грошей, а деякі зичили у сусідів. Ті, що не мали наміру пристунити до складки, висунулися потихонько з хати тай пішли до дому. Тепер настало вільнійше: Люде вже так не глотилися. Опріч трьох усі, що були в хаті, одні зложили свої гроші, а другі приобіщали зложити їх як найборше.

— „А ти, Гриньку не дані? Таж ти приніс із Прус великі гроші“! — обізвав ся Неважук до парубка, одягненого в цивільну одіж. Ся одіж була зовсім нова й порядна, тільки за велика на Гринька. На плечах вона якось морщилась, що здавалося, немов Гринько трохи горбатий. Штани на нім за довгі так, що він мусів їх підкотити, аби не пристунати з заду запяток. Отже рукави не були за довгі. Видко, що в Гринька були руки за довгі проти його особи. Він міряв у склепі одіж проти своїх рук і для того вона виходила для нього за велика. Ті руки були взагалі якісь незвичайні. Пальці на них якісь занадто грубі, гудзуваті, страшно покривлені так, що засакували один на одного. Покривило йому їх мабуть у наслідок якоїсь хвороби. Він був чорнявий, волосся їжилось йому до горні й обростало майже ціле чоло аж до брів. Відповідаючи Неважукowi,

рухав шкірою на голові, а попри те рушались потрохи й його малі вуха.

— „Я до складки не пристаю, але за те в читальняній крамниці буду все брати. А ковбаса, яка лиш буде, то купю її відразу цілу. Як сам не зїм, то дітям пороздаю“.

Потураїчнин уважав за відповідне намовляти Гринька, аби пристав до складки, коли має гроші. Він устав із лави, трохи протяг ся, щоб випростуватись таїї підійшов до Гринька. Переконаував його, що вложені гроші не тільки не пропадуть, але й будуть іще приносити процент. Гринько цілий час позирав Потураїчнина десь на живіт: там висів нікльовий ланцюшок від годинника. Гаєвий підступив тихцем до них обох і шильно назирав за рухами Гринька. Аж параз, ех! як не парне тою своєю величезною рукою по кривих пальцях Гринька! Пішов доскіт як із батога... Гринько схопив другою рукою побиту руку, махав нею по повітрю, скулив ся, скривив ся й сичав. Іще не зараз промовив до Гаєвого:

— „Ой, вуйку, таж я каліка“!

— „Ти каліка“? — відповів Гаєвий — „А за ланцюшком пасеш очима, як кіт за салом?“

Гринько скулений, помахуючи побитою рукою, виїшов із хати.

На Потураїчнині ся подія зробила дуже немиле вражінє. Він сїв на лаву чогось засоромлений і згортав із чола космики свого довгого волося, що дізля йому аж на очі. Потім промовив до Гаєвого, що ще нічого злого не стало ся, як Гринько позирав на ланцюшок. А зрештою сей ланцюшок нічого не варт. Та Гаєвий був инакшої думки.

— „А нехай би й крейцаря не був варт, то не позирай на нього ласим оком“ — сказав Гаєвий. — „Я вже знаю, чого він за ним так

Була вже пізня пора перед вечером. Потурайчин сівши вийшов до дому. Одначе на відхіднім хогів їде конче вписати до читальні хоч кілька жінок, бо доси вписались самі чоловіки. Та ніхто не хотів своєї жінки вписати. Потурайчин горячо понерав свою думку, намагався всіх перекопати, що з того буде велика користь. До сеї справи навіть співак угрупив своє слово. Обер ся птечима об стіну, забрав на свій жакет усе вапно, переклав ногу за ногу й, попраючи на свій живіт, обзивав ся сиптаним басом: „А жіноцтво нехай уписується!“ — Потім повів з горда оком по зібраних назираючи, вже вражінє зробив на них його гробовий голос. Колиж переконав ся, що аудиторія за мало його поважає, кинув головою назад і намагав ся вже щось десятий раз узяти низьке ц

На вперте домаганє Потурайчина згодив ся лиш Сенько Грицишин записати свою жінку до читальні. Він доси не обзивав ся ані словом. Сидів на лаві в кутку похпленний, спертий ліктями на своїх колінах. Тепер підняв ся й показав своє лице, що на нїм проявляв ся якийсь сум і безмежна доброта. Очи сині, немов чогось заплакані, і тядли ласкаво й смутно та наче нічого не бачили. Темний волос, бупім обстрижений, але вже на стілько відріс, що голова Сенькова була кудлата. Він говорив поволн трохи гикаючись. Отож сеї Сенько згодив ся, щоби записати його жінку Катерину до читальні. Катерина одначе не була його слубною жінкою. Слубна жінка покинула Сенька перед кількома роками й утекла з коханком до Америки, лишаючи чоловікові троє дітей. Самому мужикови неподумана річ вести без жінки сільське господарство. Переконав ся про се найліпше Сенько на собі, бо по році

водив очима, адже то мій якийсь велебний братанич“.

Потім обернувся лицем на хату та й говорив до всіх із досадою. Аж кричав:

— „То вже раз межі нами має бути святий Неруш! Упадаймо, люде, на святого Неруша! Згадаймо цього святця на кождім поступі“!

— „Але той святець мусить бути дуже худий“! — обізвав ся другий молодий чоловік, що не хотів пристати до складки. Він був одягнений у військовий кабат, на шиї розчіпканий: Мабуть, щоби показати на твердо прасований, високий ковпирок і блищачу жовту спинку. Та ледви вивговорив свій жарт, як із лавки підніс ся Іван-наймит і тріснув того чоловіка в лице!

— „Іди й ти за Гриньком та там будете оба сміятися з того святця“ — сказав Іван — „а тут стули хавку“!

Ударений виїшов із хати, а йдучи, грозив Іванови, що ще з ним десь стрінесть ся.

В хаті якийсь час настала тишина: всім було нїяково. Навіть співак не користав із тої тишини, щоби хвалити ся своїм голосом. Аж нарешті обізвав ся Неважук: „О! се дуже добре! Шкода, що ще не було Тупого, аби й його так почастивати. Сьогодні каже мені під церквою: То ти, каже, до читальні? Ти, каже, не здужаєш стілько заробити, кільки я вкраду“!

Тепер і Славко пристав по розмови: Сказав про Тупого, що кликав Славка на збори та й показав йому, в кого ті збори.

— „Не вірьте, наничу“! — сказав на се Неважук. — „Ви певне його на чимось приловили та він вибріхував ся перед вами. Він на брехню такий сиритний, що Цигана би обдурив“.

так задовзяв ся, що й до тепер не годен видіти з довгів, та хто знає, чи вже з них вийде колн. Зайшовши в великий довг, не видів Сенько иншої ради для себе, як лиш оженити ся. Та при сій нагоді довідав ся, що він — католик. Сім словом іще й доси не величають себе наші люде, вони його мало знають. Ще не навчили ся розділювати христіян на партії. Католиковик нема в Австрії розводу, для того Сенько не міг у друге женитись. Зійшла ся Сенькова родина й порадила йому, що коли піп не хоче дати єлюбу, то нехай робить весілле без пона. Сенько мусів послухати. Найшов собі дівку, Катерину, відправив весілле з музиками й з усіми народними звичаями таї жне. Уже має з нею двоє дітей. В очах селян уходить се подружжє за єлюбне. Як Сенько записав свою жінку, тоді вже й він помагав Потурайчинови намовляти других, щобн й свої записували. Инші всяко відмовлялись, а Неважук сказав таки по просту :

— „Вам, куме Сеньку, не штука: В вас є вже такі діти, що підуть по паливо. А як би я свою вписав, то хіба мені загнати“!

Усі притакнули, навіть Сенько признав, що правда. Отже Потурайчин не міг догдуна-тись, що се має значити. Він довідав ся про се аж через тиждень у місті. Жителі Воронич ходили збирати сухе ріще до ліса на паливо. В сім лісі батьки й діди їх мали право служебности. Та вони з потреби те право ще й тепер виконували, збираючи хоч сухе гілля таї то крадьки, бо як зловив злісний або побережник, то суд карав за злодійство. Колняк тепер віддали ся під покровительство святця Неруша, то самі не хотіли ходити по дрова, лишаючи той захід своїм жінкам.

Вже сонце було над заходом, Потурайчин вибирався до дому. Його хотіли відвезти, але він відмовився, бо йому недалеко до Опеньковень. Піде піхотою. Тільки співак не хотів ходити ногами. Йому зрештою треба було йти аж до міста. Вийшов ізза стола з руками в кишенях, із побіленими плечами, й обернувшись на однім занятку докола себе, вдивився в стелю й заговорив до неї сидуваним басом:

— „А мені треба фіри. Я пішки не привик ходити“.

Отже ніхто не квапився з фірою. Усі зглядалися на Потурайчина, намагаючись затямити собі кожне його слово, навіть кожний рух його голови чи руки. Дивилися на нього з любов'ю та з надією, що він відчиняє для них ворота якогось нового світа. Ті ворота були перед мужиком до тепер зачинені, бережені заздрим оком мужицькими ворогами. Аж найшовся чоловік, що показав їм ті ворота, відчинив їх широко, не дбаючи про те, що сильні вороги не подарують йому цього, що переслідувати муть його за те на кождім поступку, а мужикам не під силу його обороняти. Дивилися на Потурайчина як на свого пророка. Про співакаж байдуже. Ніхто його сюди не кликав, то й ніхто не чув на собі обов'язку його відвезти. І хто знає, щоби було зі співаком, як би не добродушний Сенько Грицишин. Він зазнав без жінки стільки горя, що йому жаль зробилося молодого хлопця. Зрештою Сенько був такий добрий, такий уже слухняний з роду, що був рад кождому прислужитись. Устав із лави, підійшов до співака, й поглядаючи на нього ласкаво, сказав трохи гикаючи (бо мав таку звичку):

— „А-а я в-вас п-повезу“!

Ще був третій чоловік, що не приступав до складки. Але се був сторонський чоловік із села Берберівки. Низького росту, в свиті довгій, з вузьким чолом і з костистими вилицями. Ті вилиці сторчали йому понід очима завбільшки в кулачок малої дитини. Чи не Татарин де за давних часів загубився в селі від орди та покинувши свого Магомета лишив по собі нащадків? Той чоловік ядав терпеливо на сам кінець, а діждавшись, заговорив до Потурайчина:

— „Я приходив до вас, аби сте заложили в нашій селі читальню“.

Потурайчин здивував ся: „Адже в вас є читальня“.

— „Таке вона є, колиж я хотів би другої. Бо в нашій читальні є піп, а я його не хочу. Я чув, що ви радикал, та можете заложити другу читальню на скупі попиви“.

Потурайчин признав ся, що він радикал, але думав, що другу читальню не conviene закладати. Можна бути радикалам при тій самій. Розходить ся лиш про радикальні газети, а їх можна брати до якої небудь читальні.

— „Коли вас є кількох“ — говорив Потурайчин — „то домагайте ся, аби для вас записали радикальну газету“.

— „Нема нікого, лиш я один“.

Потурайчин зацікавив ся, що видить перед собою такого твердого чоловіка: сам один хоче йти наспроти цілої громади. Для того сів на лаву знову й винищував ся того чоловіка. А він так розповідав:

— „Я з попом у гніву ще від початку літа. А про що, то прошу, послухайте уважно, а я скажу. Змовила ся наша громада наймити службу божу проти градобиття. Маємо всі зложити від нумеру по двацять по сім крейца-

рів. Складаємо ми ті гроші, каже піп на мене: Не берім, каже, від Василя (бо мені Василь) тих двадцять і сім крейцарів, бо він, каже, бідний. Від усіх бере, від мене не хоче. Прошу ж я вас, панове господарі тай ви, пане Потурайчине, то як я бідний, та вже мені має град вибити моє збіжжя?!

І піп, рахувати свячена особа, а він, як якийсь казав, важить на моє добро“.

Потурайчин усміхнув ся: „Адже служба була відправлена за всіх, чи хто дав гроші, чи ні“.

Василь заперечив головою: „Таке саме й адвокат мені говорив, бо я ходив скаржити попа до суду. Не хотів жаден адвокат робити скарги: Вони всі з нашим попом знакові. Але ви того не вірте, що воно однако, чи запла-тиш за службу, чи ні. Я вже пробив. Може бути тому десять рік, а може й ні — я мав жито на зимовім ґрунті аж у сусідній громаді (бо моя жінка не родовита з Берберівки) та також не дав я тоді на службу проти градобиття. То, знаєте, в нашім селі не було граду, а на тих нивах, де моє жито, геть до чиста витовкло. Вірну вам правду кажу“!

— „То лиш вам витовкло, більше нікому?“ — запитав ся війт.

Василь трохи осердив ся: — „Що ви того говорите?! На всіх нивах, де було моє жито“!

Війт далі допитував ся: — „А тіж решта не наймали в своїм селі служби проти градобиття“?

Василь був уже добре сердитий. Визвірів ся на війта й коротко відповів: „Я їх не ходив питати ся“! — Потім насїв ся далі на Потурайчина, щобі доконешне приїхав до їх села закладати нову читальню. Потурайчин, допевнивши ся, з яким радикалом має діло;

зібрався зараз відходити. Але з Василем не було так легко розв'язати ся. Він таки йшов у слід за Потурайчином і в одно домагався свого.

Щоби його визволити від напасти, задержав Невасюк Василя, впевняючи його, що вони йому зараз дадуть добру раду. І радив за рядом майже кожний. Вигадували всякі цісенітниці, а жаден із них ані не веміхнув ся.

Уже сонце стояло над заходом. Славко вибрався підпровадити Потурайчину. Він також почував велику пошану до цього чоловіка. Та бо й зіп'явди! Годі було Славкові своїм очам повірити. Найгірше село в цілім повіті, знані злочини на весь округ, а тепер хто знає, чи не будуть периними. Своє здивоване виповів Славко Потурайчинови. Тай Потурайчин дивувався. Він не надіявся по Вороничьких людях такого захоплення справою. Знав із досвіду, що люде навіть по найбогатших селах дуже скупі на гроші. А тут параз стільки зібрано, що можна не гаючись приступати до будови читальняного дому.

— „А чи від давна ви вже з ними сходитеся“? — запитав ся Славко.

— „Я заізнав ся з ними може перед трьома місяцями. Деякі приходили до Онецьковець до читальні, а з декотрими заізнав ся в місті. Але то знаєте, пане доктор, вистане заізнати ся з одним. Як той уподобає собі вашу мову тай впрозуміє, то потім зеднає ціле село, а властиво те, що є діншого в селі. А ви знаєте, пане доктор, близьче Петра Оскомюка“?

Славко не видержав. Став на місці й сердито промовив:

„Прощу вас дуже, товаришу, не прозивайте мене доктором. Мене се іритує!“

— „Алеж не гнівайтеся“! — заговорив хутенько Потурайчин. — „Я не мав наміру вас зневажити. Я думав, що ви вступаєте до адвокатури та коли — тогді поздаєте рп'орози“.

Славкож уважає се зневагою, що Потурайчин не хоче його називати товаришом. Незабаром успокоїв ся, роздумавши собі, що сей же чоловік не знає нічого про його таємницю. Але тепер Славко злякав ся. За три місяці переробив Потурайчин майже ціле село. А він, Славко, сидить уже тут на місці по матурі майже вісім літ і навіть не познакомив ся з людьми. Йогож батько пробуває тут уже сорок літ і за той час набрав ся лиш переконання, що між Вороницькими людьми нема ані одного порядного чоловіка. А ті люди порядні були ось під боком, навіть на однім подвір'ю, тільки Славко не міг їх завважати. Його обгорнув страх, бо будім допевнив ся тепер, що він не в силі порозуміти те, що кругом нього діється. Стояв посеред дороги зі снущеною в долину головою й журив ся. Потурайчин снішив ся. Побачивши, що Славко не рухається з місця, став з ним прощати ся. Славко прийшов до себе.

— „Я вас підпироваджу“ — сказав і пустив ся далі йти з Потурайчином.

Потурайчин, видко, думав тільки про Вороницьких читальників, бо зараз зачав хутенько про них розказувати:

— „Я переконав ся, що вони не такі злодії, як про них усі думали. Правда, є кілька занеклих і головних злодіїв, що сиділи вже по криміналах, ви їх сьогодні самі бачили, але єї злодії не є витвором села. Тут передовсім завинила близькість великих міст, де є злодії, що переїздили всіх Вороницьких на куну. Від них набрали ся Вороницькі замилування й спри-

ту до сього промислу. А всі решта Вороницькі люди дуже порядні, а що найважнійше підприємчиві. Вони майже всі займають ся торгівлею свиней. Але розуміють ся на дуже малі розміри. Купують у музиків тай музикам продають. Лиш одно було в них дуже дивно, з чим я собі зразу не міг дати ради. Ніхто з них не вважав крадіж за зле діло. Та ще мало того: Вони вважали злодія за якогось ліншого чоловіка. На кождний спосіб думали, що кождний чоловік був би дуже радо злодієм, як би лиш мав змогу й умів. На їх думку кождний розумний і спритний чоловік — злодій, а хто не краде, то лиш для того, що не мав ніякого хисту ні до чого. Ставляли мені такі аргументи, що мені з ними годі було справити ся. Я видко за мало ще студіював суспільну економію. Зрештою признаю ся, що окрім популярних брошурок я нічого більше з економії не читав. Вам прийшлося би лекше збити їх аргументи, бо ви робили вже іспит із економії”.

Славко зважнив ся сказати правду: „Я, товаришу, зовсім економії не знаю, що воно таке“. — Був приготований признати ся до всього перед Потурайчином. Перед сим чоловіком не хотів грати комедії. Але Потурайчин не порозумів Славка. Бо одно, що не мав ніяких підстав до правдивого вирозуміння Славкових слів, а друге, так був захоплений своїм оповіданєм, що навіть не пригадував ся над глибшим значінем слів свого товариша. Він говорив далі своїм звичаєм дуже хутко:

— „Передовсім вони не виділи найменшої різниці поміж купцем і злодієм. Ставляли мені за приклад себе. „Як я — каже — куплю порося тай зараз перепродам із знеком, то я краду в того, що купує, бо як порося мені не вродило тих кілька корон. Або я вкрав у

того, що мені продав, або в того, що в мене купив”!

Через те не мали вони себе за різних від того Гринька, що оглядав мій ланцюжок. А ще ставляли мені такий аргумент, що купець краде в кожного: Бідний чи багатий. Головний же злодій краде або в банку, або в якого багатиря. Тим то робить меншу шкоду як купець. Вони бачили в місті самих злодіїв: Що пан, то злодій. Ще мене брали й на патріотизм. Переконували мене, що нам треба вчити ся розуму від Поляків, бо от вони крадуть голоси при виборах таї за те мають більше своїх послів, аніж би їм належало ся. Довго ми сперечали ся й мої аргументи якось не йшли їм до переконання. Як одно їх переконало: Я їм говорив, що тепер світ переміняєть ся. Давно був такий світ, що хто був більший розбійник, спиритійний злодій, тому й лініше поводити ся. Остатки свого світа ще заважають ся доси. Але ми, пові люди, маємо сей світ перетворити. Боремо ся за те, щоб в тім новім світі запанував порядний чоловік, той, що працює, а не злодій і розбійник. Для того вони взяли ся з таким завзятом до будови читальні, бо їм здаєть ся, що вони тепер поклонники якоїсь нової віри. Вже навіть обібрали собі нового святого, „Неруша“, за свого покровителя”.

Сказавши ті слова Потурайчини сміяв ся щиро.

— „А чого ви так напирали ся, аби жінки вишезували ся до читальні“? — запитав ся Славко.

— „О, се треба кінче“ — відповів Потурайчин. — „Ви не знаєте, яка тут деморалізація. Вороніцькі люди приймили з міста все, що найгірше. Віден кілька дівок чи молодниць приходить до міста на проституцію. Вони також

не вважають се ні за що злого, бо мають змогу йти в мамки, то родичі тішать ся”.

Опинились аж під лісом, де Іван вивернув панотця. Вже смеркало. Славко не хотів далі йти, бо бояв ся вертати сам вечером через ліс. Уже мали попрощатись, як Славко пригадав собі одну річ.

— „Що ви мені казали за якогось Петра“?

— „Я за Петра Оскомюка. Ви його знаєте“?

— „Мабуть не знаю“ — відповів Славко.

— „Той кривий високий музик. Він сидів за столом зараз біля того співака“.

— „Ага, знаю“! — відповів Славко. Нагадав собі, що батько сварив Петра за теля.

— „Той Оскомюк дуже розумний чоловік“ — говорив Потурайчин — „таї дуже цікавить ся книжками. Приходив до мене аж до двора. Мені, знаєте, було дуже неприємно, бо дідич не любить, як до мене приходять музикки. Але що діяти? Звійшов Оскомюк до моєї комнати та вже мені його не вигонити. Побачив у мене на столі німецьку книжку: Геологію з ілюстраціями. Сю книжку купив мені дідич у дарунок, як його син здав іспит до гімназії. Оскомюк зачав переглядати геологію таї винищував ся мене, аби я йому доконешне розповідав, що в ній стоїть. Я поясняв, як міг. Меже иншими говорив я йому й про теорію Дарвіна. І що скажете на те: Музик усе порозумів! Ще ставляв мені такі питання, що я не знав на них відповісти. Приченив ся до так званих передпотопових звірів (бо там були такі ілюстрації) таї мучив мене всякими подробицями. Конче хотів довідати ся, чи тим велічезним ящіркам відривали ся хвости так, як теперішнім. Застямив собі навіть назви тих звірів, якихось ігваподонів, дінльодоків і лихо знає що“.

Потурайчин хвиляку сміяв ся, а потім говорив далі:

— „Варт йому давати такі книжки читати. Може маєте дома та зичте йому“.

Вже як розходили ся переказав інше Потурайчин Славкові:

— „А як вам треба буде ким у таких справах послужити ся, то вдавайте ся просто до Сенька Грицишиного: Се дуже слухняний чоловік, усе зробить. Неважук знов відважний, нічого не злякаєть ся. А на війта не дуже покладайте ся: Він трохи хитрий. Отак любить побалакати, пожартувати, а до діла не візьметь ся перший. Усе аж за другим“.

Славко вертаючи думав дуже сумні думки. Зичити Петрови книжки. Які? Славко не мав ніяких. Його батько також не любував ся в бібліотеці. Окрім кількох книжок духовного змісту про інші книжки й не питаї. Сам Славко також ніколи не заглядав до ніякої книжки. Він взагалі не розумів навіть, як може хтось почувати потребу читаня таких книжок, коли його до цього ніщо не примушує. Після таких думок почував Славко до себе погорду.

Серед улиці стріла його якась молодичка. Перкатенька, невеличка, круглолиця. Вона при-
остала й зачала розмову зо Славком. Дивувала ся, що Славко її не пізнає. Адже вона ще дівчиною, завсїди робила в єгомостві. Тоді вийшла заміж, а цього року повдовіла. Вона приятельює з Іванихою, тому дивно їй, що Славко її не знає.

Видко було, що вона яззавенька молодичка, тільки при недїлі трохи підхмелена. Зачала примильовати ся до Славка, нятякаючи йому, що любила його ще дівчиною. Потім, не довго думаючи, заманювала його до себе зовсім простацькими, масними словами. Славко бояв ся

йти до чужої хати. Отже пристрасть взяла над його страхом верх.

Молодниця мешкала ліворуч відсіля також на горбі. Але до її хати не було дороги, лишень крута стежечка. Ішла наперед, а Славко за нею. Сонце вже зайшло зовсім. Над самим небосклоном жевріли хмари червоною полумінею, а подальші міняли свою червону барву на фіолетову.

Прийшли до маленької як улії хатчини, мурованої з каменя. Славко хотів увійти до хати, але молодниця його не пустила.

— „Не йдіть. Там наскудно. Така вогність, що вода капає зо стін“ — говорила молодниця й засунула сінешні двері на замок. Потім підняла з землі драбину й приставила до стриху. Вилізла на гору й по хвили побачив Славко на стриху світло. Молодниця перехилилась і кивнула на нього пальцем.

— „Лізьте сюди“!

Славко виліз. Тут молодниця мала вже заздалегідь прилагоджену кімнату. На латах від стриху були почеплені полотна й звисали аж до поду. Се були стіни. Під виспелений веретою наче килимом. З заду полицка, а на рій флящина, хліб і кусник ковбаси. На латках стояла тараска мала, засвічена лампа. Посеред тої кімнатки лежали дві, випхаті до середку, подушці, одна на одній.

— „Тут ліжне“ — говорила молодниця. — „бо в хаті, то кожний ділько зазирає до вікон“. — Вона затаїла перед Славком, що заздрісні парубки люблять часом і шибви вибити, як побачать світло в хаті при замкнених дверях.

Молодниця напилася горівки й частувала Славка. Але він відмовився. Нарав хтось сильно застудав до сінешних дверей. Славко

так перелякав ся, аж кинув ся. Молодниця його впокоювала:

— „Не бійте ся, паничу“, — шептала — „погримав трохи тай піде на зломану голову“!

Але стуканє з надвору не переставало. Врешті обізвав ся голос: — „Відчини, Варваро! Адже я знаю, що ти дома“!

Славко трусив ся зстрахи. Варвараж йому шептала: „Се Гринько, той каліка, зараз я його відряжу“! — Наказувала Славкові шепотом, що вона злізе, а він нехай витягне тихонько драбину на під. Зняла з полиці лампу й поставила її в кут за полотно, аби ясність не була на сїпн. Злізла на долину й подала Славкові драбину. Потім ринула хатиними дверми й відчинила сїнениці. Тепер Славко почув розмову. Говорила перша Варвара:

— „Ти якого дїдька товчеш ся по ночах? Хочеш, аби я тобі яким лихом голову провадила?! Марш менї, каліцуне, від хати“!

— „Та тихо!“ — відповів Гринько. — „Я принїс горівку тай ковбасу“!

— „Щось я тобі в твою ковбасу! Вступи ся менї від хати“!

— „Що тобі стало ся, Варваро“? — просив ся Гринько. — „Таж я приходяжу до тебе як чоловік до жінки. Тиж сама казала, аби я позавтра тебе сватав“.

— „Ти здурів? Тобі треба жінки? Тьфу, погане“!

— „Таж я маю кусник поля тай гроші“.

— „А в крєміналі хто зогине?! Не бій ся, головний злодій викупить ся або втече до Америки, а вас, помішників, повисажують на шибеницю. А з рештою, якого лишого чорта причіпив єсь ся до моєї голови?! Я тебе не хочу, западай ся отам у безвісти“!

— „Варваро“!

— „Уступнии ся, кажу, чи ні“?!

— „Варваро“!

— „А вступни ся ж, кажу“!

— „Варваро“!

— „Маєш Варвару“! — І в тій хвили роздав ся доскіт від бійки по тілі. Потім гримнули двері, заскочив замок і Варвара шептала: — „Спустіть, паннчу, драбину“!

Вже пізнім вечером вертав ся Славко до дому. А йдучи міркував, з якою немилосерпною konieczністю справджуєть ся його забобон. Ось він так перелякав ся на стриху й усе гаразд пішло. Гриньков муєв дуже радуватись тим, що Варвара казала прислати позавтра сватів. А наслідки великої радості завєди прикрі. Вибив Гринька Павло Гаєвий тай вибила Варвара.

V.

Славко ходив на другий день до Краньцовської. Колиж ізвезли матеріял на будову читальні, то він зовсім забув про свою обіцянку відвідувати Краньцовську що день. Намість до неї ходив на місце будови й приглядав ся доти, аж доки не прийшов час іти на обід. Читальню будували на громадській території над річкою, близько дороги. Кождий читальник дав підводу для звезеня матеріялу, а опріч того кождий особисто помагав при роботі.

Всі читальники обібрали ся за майстрів. Тільки один із них Неважук, що розумів ся на майстерці, проводив тій роботі. Робота йшла з великим поспіхом, бо робітника було так багато, що не кождий завєди находив собі роботу.

Славкові здавалося, буцім і він потрібний при будові. Мав навіть велику полекшу в своїй журі. Удалося йому вмовити в себе, що доки читальня не скінчена, доти він сам не може брати ся за ніяке діло. Се його так переконало, що зовсім перестав журити ся. На третій день будинок затичили. Діялося се як раз о десятій годині перед полуднем. По звичаю принесли читальники кілька фляшок пива й під тим будинком запивали справу. Посідали на підвалини (бо, розуміється, ще не було ні стін, ні даху) та й гуторили. Поміж ними й Славко. Але він поставив собі, доти не вертати ся до своєї жури, доки будинок не буде зовсім викінчений. Аж як покріють дах, повставляють вікна й шиби, виділять і вибілять стіни, аж тоді мав Славко намір застановляти ся далі над тим, що йому з собою діяти. Тепер же він навіть повеселішав і перестав себе вважати за гіршого від інших. Те задоволення, яке дає innym людям праця, обхоплювало Славка вже при самих обзориinah чужої праці самим почуванням, що й він до сеї справи як не будь примішаний.

Випив навіть із читальниками фляшку пива. Аж нараз Петро Оскомок показав людям ящірку. Вона бігла попри них і сховала ся під травичку зараз біля каменя, що лежав недалеко від того місця, де сидів Оскомок.

— „А щибгее!“ — сказав Оскомок — „зараз щось побачите“.

Узяв кусник патичка, вигнав ящірку на вільне місце й притис її кінець хвоста патичком. Налякане звірятко з усеї сили перлю ся наперед. Аж нарешті урвало притиснену часть хвостика й утікало просто перед себе. Петро хотів щось говорити за відорваний хвостик, але його ніхто не слухав. Усі тепер зацікави-

лись ящіркою й вийтом. Бо вийт вихопив у Петра патик і скричав: — „Ану, чикайте, я“! Аж червоний із завзятку пруднув ся за ящіркою, памагаючись притиснути їй остаткову частину хвостика. Відолашнє звірятко з розпуюкою обернуло ся головою до патика й ухопило його кінець у свій беззубий ротик. Тоді всі, хто приглядав ся сьому, заверещали: — „Убийте, вбийте“! Вийт сіпнув патичком, вихопив його з ящірчиної пашечки й підвів його в гору, щоб виконати над звірятком громадський присуд смерті. Але ящірка покористувала ся часом і кинула ся на втеки. Вигинаючись на всі боки, щоб обминати камінці, вилискувала ся проти сонця зеленавими й синявими красками й просувала ся з великою скорістю поміж людські погі. Неначе пліла водою.

— „Куме Павле! Запятком, запятком!“ — гукали на Гаєвого, бо він був у черевиках Гаєвий затупав на місці ногами. Отже було вже запізно. Ящірка лиш мигнула проміж його черевки, допала трави, що росла густо над річкою, та й щезла там із очей ворогів. Ще Неважук і вийт бігли за нею й прогортали траву, як лиш верхом рухала ся. Дістали таку завзяту ману, щоб забити звірятко, для того, що воно живе Як той рибалка, що йому впрветь ся з рук жива риба й шубовестне в ріку, то він у нестямі пхає руки в воду, чи не вдасть ся ще рибу піймати, так вони оба пробували найти ящірку в траві! А та проба лиш дала їм змогу переконатись і другим переказати, що ящірка вже пропала на невіднайдену згубу.

Аж тепер вернулись усі до Петра. Він стояв над відорваним хвостиком і приглядав ся йому. Хвостик, неначе розтоптана гадина, скручував ся безперестанку в вузевку, то в сеї

бік, то в той бік, а при тім посував ся наперед. Петро схилив ся, узяв хвостик за молодший кінчик і підніс до гори. Хвостик вертів ся далі.

— „А виж не боїте ся того в руки брати?“ — запитав ся війт.

— „Чого? Зубів не має, не вкусить“.

— „А хлібач не гидко буде брати тими руками?“

— „То чистеньке створіне“, — сказав Петро. Потім показував на відорванім місці карби. Такі карби обперізували цілий хвостик аж до кінця, рядками. Ті рядки входили один ув одного сими карбами й держали ся ними купи. Тепер Петро взяв другою рукою за хвостик і розтягав його. Карби розходились і можна було знов прорвати по середині сей хвостик рівненько як ножем. Потім пішов над потік і вирвав „сосонку“: Такий бурян, падиволос, що росте на вогких квасних ґрунтах, трохи схожий на сосну своїми гілячками. Показував сей бурян і розривав його на частинки. Сосонка легко проривалась на колінцях, а ті колінці держались купи також карбами. На сій схожості карбів сосонки з карбами на ящірчинім хвостикіу основував Петро свою теорію про походжене звірят від рослини. Говорив, що ся сосонка була в давних часах великим деревом та що з неї витворили ся поволі величезні ящірки і гванодони й діплъодоки, на прочуд нерозумні звірята, з дуже малим мозком. Ще не мало коли дерево так хутко вбрати ся в розум, хоч уже зважило ся повзати ящіркою по землі. Отак погодив собі Петро теорію Дарвіна з тими образками, що їх бачив у книжці про геологію. В його фантазії малював ся той перехід яскраво й природно. Отже не так було з иншими.

Се не було під силу їх фантазії перенести ся думкою в зовсім инакші світи. Вони розуміли ті річи так, як їх бачили. Тим то обізвав ся війти: — „Ей, може бути, бо ще ніхто не підглянув, як саме плодять ся ящірка! А вона, собача віра, з сосонки“!

Всякі внясення Петра нічого не помагали. Питали ся Славка, але він не знав.

За сей час вислала Крапцьовська бону з письмом до Славка. Вона ждала терпеливо три дни на нього й сьогодні була би ще витримала. Одначе рано в кухні перечула від кухарки, що Славко ходив до вдови Варвари. Ся відомість уколола її в серце дуже болючо. Правда, вона не мала до нього ніяких домагань, уважала його за невинного й хотіла його таким задержати в своїм серці. Але тепер він випривав ся від неї. Той образ вимріяного мужчини не приставав уже більше до того Славка, що собі заходить із простою сільською повією. Вона знала ту Варвару, пиячку, що чіпляла ся кожного хлопа. Не вжеж до тої гурми паних мужчин, що вганяють ся за Варварою, належав би й Славко? А вже вона хотіла бачити в нім ті всі прикмети, яких хибувало її мужеві. А тим часом Славко віддаєть ся залюбки тій самій забаві, що й її нелюб... Се не любов зраджена, але почуванє затрати вимріяних дум завдавало муки душі Крапцьовської. Здавало ся їй, що її прихильники відцурались від неї й переходять на сторону її мужа. Віп став ся переможцем, а вона пропащою.

Хотіла мати Славка докопешне біля себе, аби йому показати, що їй на нім нічого не залежить. Хотіла йому дати пізнати, що гнівається ся на нього. Хотіла його звільнити від того обовязку супроти себе, якого він ніколи не піднимав ся. Одним словом: Хотіла з ним зро-

бити те, що зробила би кожда жінка, будиши нею. Шукала би свого любка цілими роками, терпіла би невигоду, поносила би трудн на те, щобн його відшукавши, могла сказати йому в очи, що його ненавидить.

Бона вибрала ся до Славка з Мундзьом. Мала на собі ясну блюзку й білу хустину. Темна чорнявка з круглим рум'яним лицем так і пашила здоров'єм. Свіже повітре й подостатком харчу служило їй. Зовсім не подобала на ту Французку, яку собі придумують у нас: Худу та блідепьку. Хутше подавала на нашу чорняву дівчину з Буковини. Її називали панною Шарльотою. Хоч їй се й не наказувала Крапнцовська, то вона однако старала ся передати Славкови письмо тайком, аби ніхто не бачив. Через те зайшла задною фірткою поміж грядки й квітки. Відси побачила, що панотець вештаєть ся по подвір'ю. Щоби перед ним сховати ся, схилилась над квітками й приглядалась. Се були самі майже астри білі й червоні. Урвала кілька червоних і пришпилила собі до блюзки.

Панотцевн не вело ся. Від тої пори, як висварив Петра Оскомюка й віїта, ще до тепер нічого не сплював. Бо до Івана не мав уже сміливости, а за Пазею обставала імость: Посилала його на двір воювати. Крутив ся що дня по подвір'ю, як та блудна вівця, щось нишпорив усюди й нічого не находив. Але тепер назирив якусь жінку в городі. Мундзя не видів, бо він малий. Панотець, не гаючись ані хвилинки, подріботав борзенько в город. Заздрів, як Шарльота рвала квітки: панотцевн мелькнула на лиці радісна надія. Колиж побачив Мундзя, надія щезла.

— „Щож там, Мундзю, ти до нас у гості? Дуже красно!“ — Але Мундзьо перехилив го-

лову на бік і ніби тішив ся, ніби всімався, таї нічого не говорив. Тоді панотець, показуючи пальцем на Шарльоту, запитав ся: — „А се хто“? — Мундзьо своїм звичаєм відповів, що Шарльота в них служить. Він послугував ся словом „служити“ на всі причини пробування.

Панотець порозумів, що се якась наймичка таї далі її сварити за те, що зірвала квітки.

— „Ти на що псуєш ружі“? — У панотця кожда червона квітка називала ся ружею. Але Шарльота не відповідала, бо не знала, чого від неї хотять. Вона була певна, що панотець далі говорить до Мундзя. Але панотець не вгавав: — „На що ти мені ружі псуєш“? — Шарльота щось бомкнула, а панотець не розумів. Його зачало се лютити. Мундзьо пояснив, що се особа не вміє инакше лиш по французьки. Панотець зразу нарікав, на що пані приймають якусь німу наймичку, а потім жалував гірко в душі на свою нещасливу долю, що не дала йому нагоди навчитися по французьки. Одинок ще надію мав панотець на Мундзя.

— „А ти вмієш по французьки“?

Мундзьо знов перекривив голову, виставив на двір кусник язика, прикусив його й неспіміливо відповів, що вміє.

— „Кажн ії, що я питаю ся, на що вона мені ружі псує?!“

Мундзьо щось балакав до Шарльоти, вона йому відповідала, а потім утихли обоє. Панотець водив цікаво очима з Мундзя на Шарльоту, а з Шарльоти на Мундзя таї усе таки не міг нічого впрозуміти. Став Мундзя допитувати ся, що вона йому казала? Хлопець знов виставив кусник язика, знов його прикусив і сказав стидливо кілька слів. Із тих слів до-

гадав ся панотець, що вона каже, буцїм цвіт і так облітає.

— „Кажн їй: Що їй до того, чи цвіт облітає, чи ні“?

Але Мундзьо тільки стидав ся й не казав нічого Панотець проказав йому ще раз своє запитанє. Мундзьо все такн мовчав.

Часом дитина зпоровить ся не знати, з якої причини, й ані рушить із місця. Саме тепер Мундзьо так ізворовив ся. Панотець просив. Погладив його по голові таї говорив:

— „Скажн, Мундику, я тобі цукерка винесу. А як н і, то скажу мамци, що ти непослушний“!

Не знати, чи обіцянка, чи погроза спонукали Мундзя до послуху, досить того, що він промовив до Шарльоти щось два слова. Шарльота за те щось довго йому відповідала. Але Мундзьо не знав із сього переказати панотцевн ані слова. Та панотець пічого на тім не стратив, бо за тої час обдумав собі докладнійше Шарльотину провину.

— „Кажн їй, що вона мені велику шкоду наробила, бо я ті ружі лишив на насїне“.

Тепер Мундзьо набрав відваги й сміючи ся, говорив довго до Шарльоти. Панотець при-такував Мундзьови, а як чув, що хлопцевн йде бесїда плавно, то приповідав за ним: „Шкоду велику“!

В решті прийшла черга на Шарльоту говорити й вона говорила.

Але їй не слухав ні Мундзьо, ні панотець, бо вони оба далі радили ся, що їй переказати.

— „Кажн їй, що вона навмисне ті ружі попсувала, аби я не мав насїня, бо насїне дороге“! — Панотець укладав у короткі слова багато думок, бо бояв ся, що як наговорить багато слів, то хлопець позабував.

Мундзьо, знов сміючи ся, говорив до Шарльоти довго, а при тім бив кулаком об кулак, буцім грозив їй бійкою. Певне мав із нею якісь домашні рахунки. Отже панотець не перечив, хоч догадував ся, що се не може бути, аби кілька українських слів та треба було так довго по французьки переводити Навпаки, помагав іще хлопцеві. Бо в тих місцях промови, де Мундзьо бив кулаком об кулак, то панотець приповідав:

— „Велику шкоду! Навмисне! Ага! Навмисне“!

Тепер говорили нараз і панотець і Шарльота, обоє до Мундзя. Але Мундзьо держав сторону панотцеву, для того його слухав, а її ні. Панотець допитував ся:

— „Казав єсь: „Навмисне“?

— „Казав“!

— „Кажи їй іще раз“! — Панотцеві дуже припало до вподоби те, що не потребує зважати на відповідь винуватця. Така відповідь нераз збівала його з пантелику, зводила на безпутє, а тут говори їй не дбаї, що тобі відповідать, бо їй так не зрозумієш. Тим то не зважаючи на лепетанє Шарльоти, що стала собі помагати рухами рук, а навіть цілого тіла, намовляв панотець хлопця:

— „Кажи їй іще раз, що вона навмисне ружі поісєувала, аби я не мав насіня“. — Знов Мундзьо говорив, а панотець притакував.

Як уже хлопець умовк, питає ся панотець іще раз:

— „Казавєсь: навмисне“?

— „Казав“.

Щоби допевнити ся, чи Мундзьо правду каже, зарядив собі панотець спробу:

— „А як по французьки: „Навмисне“?

— „Не знаю“!

— „От, па! мавш“! — застогнав панотець. Аж цмокнув, аж почіхав ся в голову, почувши таке слово.

— „А як по французьки: „На збитки“? Знаєш? А „на злість“? А „на супір“?

Мундзьо казав, що знав, лиш не хотів говорити ті слова панотцеви.

— „То кажи їй. Кажи все: і навмисне, і на збитки, і на злість, і на супір. Може хоч одно добре трафиш“.

Шарльота за той час голосно молола язиком, розкидала руками, вигинала ся, дубцювала ногами, але на неї не зважали. Достоту як той мужик, що висажує поросю на віз везти на торг. Воно квичить, пручаєть ся, а мужик мовчки своє робить.

На сю розмову, ведену при помочи малого драгомама, надійшов Славко. Не мав уже що робити при будові, бо читальники випили могорич тай розійшли ся до дому. Від тепер мала вже робота провадити ся через згоджених майстрів.

Славко приступив ся до Шарльоти, здохнув капелеюх і подав їй руку. Батькови ж сказав, що се навчителька французької мови.

Панотець ув один миг обернув ся її хутенько подріботав від них на подвірє. Соромив ся. Але так як той Циган, що ззів чужий обід. Ніби сором Циганови є, та бо її пожиток його не минув.

Крапцьовська визирала Славка в вікні з великою петерплячкою. Взяла собі до голови таку постанову, що як він прийде, то вона його прийме байдужно. Скаже до нього кілька слів і не дасть по собі пізнати, що вона звідала ся про його знакомство з Варварою. Потім буде мовчати, аби він доневнив ся, що їй на нім ніщо не залежить. Колиж би він що до неї

більше говорив, то вона відповідати не лиш із чужості нів словами, нехай догадаєть ся, що можна йому вже йти до дому. Але Шарльота не вертала ся, тож Краньцовську напав страх що ануж він не приїде! Вона тоді зовсім безпоміжна, бо то лиш від нього залежить, а не від неї, чи він схоче з нею видіти ся, чи ні. Треба дуже великої сили волі, щоби спокійно переносити на собі ту зневагу, яку він тепер може їй заподіяти.

Але ні! Славко йде. Йдуть усі троє: Він, Шарльота й Мундзьо. Вже на хіднику, що провадить на веранду Неначе би її хто силоміць тягнув, так несамохіть і хутко вибігла Краньцовська на веранду. Де її поділась її постанова, щоби його стріти байдужно?! Розійшла ся наче мряка від полуднішнього сонця. Краньцовська почувала великий жалі до Славка й не могла здержати ся, щоби йому не докорити:

— „А! Гратулюю вам, пане Славку! Я й не надіяла ся, що ви так борзо зможнієте. Як же відчуваєте себе після знакомства з Варваркою?“

Славко, не надумуючись ані хвильки, відпер ся всякого знакомства з якою не будь Варваркою. Ані одним моргпенем брови, ані кліпненем повіки не дав по собі пізнати, що говорить неправду... Умів на славу скривати свої таємниці перед людьми. Унаслідив сю прикмету по своїй матері. Краньцовська доразу повірила йому. Йї жалі перекинув ся в один миг у велику радість. Неначе перейшла за одним поступком із колючих бодаків між запалні квітки.

— „Я сподівала ся, що се сплетні“. — Була переконана, що правду говорить, а тим часом вірила непорушно в ті „сплетні“ аж до сеї пори. Потім румянила ся тим горячим жа-

ром, що уймав трохи з її краси й спустила очі в долину. Але лишень на хвилину. Бо зараз гляділа знов на обличчя Славка миленько. Протягла до нього руку з ледви помітно дрюжачими пальчиками, схопила ними з легонька косий волосся на Славковій голові й промовила:

— „Вп. бачу, запускаєте артистичне волосся“. — Він, очевидячки, з тим довгим волосом не приставав докладно до того образу, що вона створила в своїй уяві.

На все те гляділа Шарльота й заховувала дуже поважну міну. Ніби вона з сього нічого не розуміє, а зрештою все се для неї байдуже.

Крапцьовська запросила Славка до маленької світлички, найближчої д веранді. Сіли побіч себе й розпочали розмову про те, де Славко пропадав через ті три дні. Він став ся розмовний і розповів їй широко про закладини й будову читальні. Тепер мав віру в свої сили, привична йому журба й неспівчність пезли безслідно. Розповідаючи мав почуванє, що все те було його ділом. Вонаж більше дивилась на нього, аніж слухала його слів.

— „Я й не знала, що з вас такий гайдамака!“ — обізвала ся всміхаючись, як він уже скінчив.

Він протестував, що се справа культурна, а не політична. Та завзята борня потопаючого народа порушила з легенька й Славкову дрімучу душу.

— „А ви не горячіть ся“ — сміяла ся вона — „Адже знаєте мої переконаня“!

Потім нагадала собі за бону: — „Деж пезла наша панна Шарльота? Адже була з нами. Мушу її відпитати, бо бою ся лишати ся з вами сама без опіки“. — Встала й дріжучим пальчиком діткнула його носа, як тоді на по-

возці. Потім відходила, а з дверей сказала ще на причинок:

— „Можуть нас люди про щось підозрівати. Коби хоч було за що“!

Як лишив ся Славко сам у світлиці, то зважив ся на думку, що Краньцовська його навидить.

Тепер уже не мав погорди для своєї особи, почував ся гідним хоч би й Краньцовської. Розважав собі за неї як за проститутку, бо в шйкій жінці нічого иншого не бачив. Отже з другого боку непокоїло його те, що вона дає йому за слабії патяки. Ануж се все лиш пуста балаканина?! Адже Варвара говорила зовсім ясно. Розумієть ся, він знає те, що Краньцовська не говорить ме простацькими словами, але всеж можна їй висловитись прохп яснійше. Вонаж говорить свої патяки при таких обставинах, що вони відбирають її словам балаканім значіне.

Шарльога жалувала ся перед Краньцовською на Мундзя, що він був нечемний. Панотець щось до неї говорив, а Мундзьо перекручував ту мову і вневняв її, що панотець хоче її бити за зірвані квітки.

Мундзьо був би допевне відобраз від Краньцовської довгу науку доброго поведеня, як би так не Славко. Вони змовили ся йти до ліса на прогульку, через те не було коли Краньцовській заходити в суперечку з сином.

Шарльога й Краньцовська вибрали ся в білих рижових капелюхах. Зараз із самого краю ліса треба було дранати ся на стрімку гору. Не був би се великий труд, як би сей бік гори був порослий хоч одною травичкою. Колиж бо тут виростали сосни, як у тій байці, з діяментової гори. Пісок білий-білий, кристалічний, як узяти його на руку, то прозорий, чистісіньке

скло. Лиш десь не десь видніється чатинє з сосон, що задержало ся якимось чудом у піску, бо вода геть змиває. Ступили на сю землю, то ховзько як на леду. Навіть не можна вдержатись на вистаючім коріню сосновім, бо й воно через чатинє й навіяний пісок також ховзьке... Одинока рада помагати собі руками, хапаючись за кожним ступнем дерева.

Славко йшов наперед і брав ся помагати Краньцовській, подаючи їй одну руку, а другою держачи ся дерева. Вона хапалась його руки, а як тільки поступила ногою, ховзалась і прилякала.

Колиж дібрала ся трохи ближче до Славка, то обнімала його руками, щоби буцім удержатись на ногах. А попри се сміяла ся й реготалась як дитина. Шарльота вважала сю пору за догідну, щоби лишити їх самих. Обіцянками спонукала Мундзя до ворота домів. Краньцовська се не завважала, а Славко припадком побачив, як ті двоє вернули ся.

На самім вершку гори спочивали від утоми. Тут уже росла трава, а надто була широка межа, що відділювала старий ліс від молодника. Стояли обоє в тіни й віддихували ся. Славко питав ся за Краньцовського, поважив ся вважати його за свого суперника. Не знати, чи задумав над ним поглумитись, чи бояв ся стрічі з ним.

— „Ах! не згадуйте мені за того драба!“ — відповіла Краньцовська. — „Кілько рази згадаю про нього, то роблю ся люта мов змія. Можете собі поміркувати, як мені мило жити на світі! Подумайте собі! Вам можу все сказати: Адже ви мужчина, вже розумієте ся на таких річах, таї знаєте мої відносини дуже добре. Подумайте лиш! Кілько разів погляну на свої діти, стільки разів пригадаю собі, що

вони діти алькоголіка! Не знаю, чи здужаєте ви порозуміти, як ся думка точить мою душу?!”

Зітхнула й нагадала собі, що Мундзьо десь облишив ся. Славко сказав їй, що видів, як Мундзьо з Шарльотою вернули ся. Вона всміхнулася ся якось нещиро.

„Ви не завважали, як вона дискретно лишає завсіди нас обоїх самих? Видко, що вже добру школу перейшла. Та мені се байдуже! Нехай собі думає, що хоче. Вже яку славу мені муж приспосібив, то я не в силі гіршої собі напитати. А зрештою..“

Подумала хвилю, ніби вагувалась.

— „А зрештою“ — говорила далі — „чи знайдесть ся хоч одна розумна людина, яка би повірила, що жінка за таким мужем, як мій, та живе самотою без приятеля? Адже жінка також не скотина. Чей потребує з кимось розмовити ся, порадити ся, хоч трохи розвести душу. Не пропадатиж мені в такім багні без ніякої відряди“.

Послідні слова докинула ніби про себе.

Хоч не любила нагадувати про мужа, отже раз нагадавши, не переставала про нього говорити. Розповідала Славкові, що муж далі бавить ся й нема надії, аби вернув і через тиждень. Сьогодні приходив до неї економ із вісткою, що відпитував місце пробування Краньцовського. Певне хотів, аби Краньцовська звеліла йому їхати по мужа. Бо та служба все лиш за тим пазить, аби при нагоді вандрівки Краньцовського щось облизати. Але вона відрядила економа з нічим.

— „Я вже не така дурна, як була давнійше. Чи повірите, пане Славку, що я вже вдавалася до ворожок? Іще й тепер мені соромно, як собі нагадаю“.

Пішли далі дорогою попри молодник на зруб. Там устигли вже черниці обрости цілі стаї зрубу. Неначе якісь мишачі гаї стелили ся вони попри зрубані пні. Чорними кругленькими головками заманювали прохожих ід собі. Але проходжі на се не зважали. Ся ростина брала проходжих підступом. Стелила крадьки проміж траву землею своє довге пруте й показувала ягоди ще недостиглі, бо червоні. Але приступу до ягід боронила завзято, зо скаженою лютею, острыми колючками. Особливо чіпляла ся до сїдниці Краньцовської. Вона мусїла припоставати й видерати колючкам свою одїж.

Нараз над заходом виринула чорна хмара. Із поспіхом висувала ся з поза обрію на сїнє широке небо. Кудя простягла ся, лишала по собі чорну заслону. Вітер звїяв ся сильний. Краньцовська вхопила обома руками криса свого капелюха й бігла в напрямі ліса, що його ще не зачали рубати :

— „Біжім до будки“ — крикнула до Славка — „бо змочить нас дощ до нитки“

Ще встигли забігти перед дощем. Се був лїс старий із грубими соснами, призначений також на вируб. Не далеко й будка стояла, захист лісних робітників. Просто й догідно виставлена. До двох дерев, що росли близько себе: Одно від полудня, друге від півночі, прибита поперечка на висоті росту чоловіка. На тій поперечці скосом до землі сперті широкі тріски з соснового дерева. Се була західна стїна. Від полудня і півночі дві простовисні, трикутні стїнки. На схід сонця відчинено зовсім. Сподом прибиті тріски мов до підвалини до трьох дощів, що стояли лїгма кантом до гори.

Як посідали Славко з Краньцовською в тій будці, то на дворі потемніло. Буря зняла ся страшенна. Нагло, доразу з цілою силою! На-стала дивна суতোлка гуку й рику. Проміж го-ни чатиня шуміло й свистало. Грубі сосни, не-наче гнучкі лози, нагинали ся верхами д собі й стукали одна об другу. Дуділи й гуділи. Неначе дзвонили глухо великі дзвони, що в них обвито серце грубим оксамітом. Скрипіла й пицала якась надломана суха гіляка. А по-серед того лускав инколи грім і готав по-дебрах і верхах. Краплистий дощ товк ся не-мов горох до долівки. Інла лісом музика на-величезних струментах. Музика величя, мо-гутна та дужа. Супроти неї людська музика на-звичайних струментах подобала би на ляск-бабога супроти гуку гармати.

Найгірше незгідні голоси зливають ся в да-лечинні в гармонійні тони. Якоюж чудовою зда-валась би ся лісова музика для того, хто при-слухував ся б їй відтіля, аж із поза тих чор-них хмар! Варт великі гроші таке послухати!

Ся музика продералась аж до серця, аж до душі тих обоїх, що захистили ся в лісовій будці. Говорила вона не лиш до їх вуха, але до кожного нерву на цілїм тілі. Що ж вона мо-гла говорити? Що кому треба. Наказувала певно Краньцовській, щоби шукала собі дити-ни. Не з алькоголіком, що плодить хору, зде-нервовану, дитину-відміну, але із здоровим мужем, що плодить здорову, збитошну, але-любу дитину. Краньцовська не розуміла до-кладно слів тої музики, вона тільки почула бажанє шукати захисту в того чоловіка, що сидів біля неї. Обняла його своїми руками й притискала ся, тулила ся д ньому сильно-сильно.

— „Ох, любий мій пане Славку, я так бою ся“!

Отже се не було в неї почування страху. Се було бажане того незвісного, що його вливала їй у душу ся могутна музика

Він бояв ся. Тремтів на цілїм тілі. У часі бурі й грому не був свідомий ні обіймів Краньцовської, ні її мови. Ще з малечку бояв ся блискавок і громів.

Буря внимала ся. Небо знов прочистилось, а крізь китиці чатиня зазірало сонце на траву, що піднімала спровола свої вершки в гору. Чисте повітре аж пахло. Як настала тишина, Славко спам'ятав ся. Поглянув на Краньцовську, що ще заєдно держала його в обіймах. Прийшли йому на гадку ті малесенькі губки, зложені в кружечок. Нараз обхопила його непереможна жадоба самця, кинутись на ті губки, цілувати їх, кусати, гризти. Уживати сього добра аж до гидоти, а потім плюнути й піти собі. Зовсім так, як наїдав ся обідом аж до обмерзіння. Почуване, набуте недавно, що він не найгірший, і поводжене в Варвари, додало йому відваги. Нахилив ся до неї під її рижовий капелюх, махнув лицем під її ніс і притис міцно свої губи до того кружочка. Але не почув смаку в тім поцілунку. Се був тільки сильний натиск до чужого тіла.

Вонаж почула біль у спідній губі, притисненій до зубів. Налякана зірвала ся на ноги й відскочила на один крок від Славка. Потім поправила на собі капелюх, що трохи пересунув ся на один бік, і обігвала ся :

— „Не забувайте ся, пане Славку“!

Подумала хвильку й прикинула ще одно слово :

— „Адже се міг би тут хтось уздріти“. Не хотїла відібрати недотепі надії, хоч такий нападистий поцілунок та відобразив їй на разі всю приману любови.

А він гадкував у своїй голові: — „Не хоче мене! Обнімала лишень зо страху перед бурею“. — Сидів у будці й бояв ся на Крацьовську поглянути. Утік би дуже радо, та не було куди.

Вона розсміялась.

— „Чогось ви сидите? Наважили ся тут ночувати“?

Зводив ся лїниво на ноги і став перед нею захмурений, дивлячись десь у бік.

Вона знов сміяла ся. Веселила її та його дитиняча непорадність:

— „Може гніваєте ся“? — запитала ся. — „Намість я на вас, то ви на мене“!

Дивила ся на його захмурене лице й поволи наберала знов приязни до нього. Горяча кров, що час до часу румянила їй обличчя, тепер заливала їй очі. Через те Крацьовська гляділа неначе крізь якісь дивні скла. Вона бачила Славка таким, яким хотіла його мати. Ненавиділа у нїм усяку схожість із своїм мужем.

Для того казала:

— „От, лїпше би ви зробили, як би обстригли те артистичне волосє й дали собі вуса підстригти“.

Йї чоловік носив довге волосє, розчесане по серединї, і замашистий вус. Любував ся в тих вусах і підкручував їх завжди старанно.

Розлучаючись біля двірських будинків, наказувала ще Крацьовська Славкови, щоби не засиджував ся коло читальні, але приходив до неї.

— „Бо я вже за вами не буду посилати панну Шарльоту, тільки піду сама, а тоді...“

Покивала на нього пальцем.

Славкові здавалося, що Краньцовська могла йому доконати великого відкриття. Нехай він тільки приведе до порядку своє волосся й підстриже вуса, то буде мати щастя до жінок, як і кождий инший. Те щастя він уявляв собі так, що кожда жінка намагатиметься дати почин до любовних із ним зносин. Був певний того, що як стане перед Краньцовською з підстриженими вусами, то вона заговорить до нього більше менше в той сам спосіб, як говорила Варвара. Нічого й казати, що таке відкриття наповняло його серце радіщами через край. Тільки одна-однісінька думка не давала йому спокою. А саме: Думка про той його забобон. Неприємності ніякої не було, а тут параз така втіха. Щоби припадко́м не спіткала його доля Гринька в Варвари. Сей також мав великі радощі зо сватів.

Вечером намовив Славко їмость, щоби їхала з ним завтра до міста. Вона згодила ся радо зробити се для сина. Казала, що має важні орудки в місті. На діліж ті орудки міг би хто не будь полагодити. Але їмость тішила ся тим, що син її набрав послідніми днями якогось життя й веселости. Тільки — своїм звичаєм — не хотіла до сього перед ніким признати ся, тому й звалила причину своєї їзди виключно на самі орудки.

Скоро по півночі пробудив ся Славко з тяжкого сну, взяв передо всім розмірковувати над своїм забобо́м. Як воно могло стати ся, що сей раз забобон не справдив ся?! Допевне аж після сего жде його якесь велике горе. Се його дуже лякало. Бо він був певний, що забобон мусить небезпешне справдити ся, як не передом, то опісля. Він би хотів найрадше, щоби та неприємність уже проминула, а щоби теперішні поведження були вже наслід-

ками тої неприємности. Отож передумував кожду дрібницю з послідних подій свого життя. Всі вони не давали ще причини до такого постійного щастя, яке його тепер дожидало. Тоді передумував він події з цілого року, потім із попереднього року і .. найшов! Дивував ся, як се йому зараз не прийшло на думку?!

Адже всі роки, починаючи від того вигданого першого існу, були дня нього нічим иншим, як тільки рядом часу безнастанної журби, гризоти й розпуки. Чияк після цього дивниця, що по безперестаннім горю та жде його постійне щастє?! Таким вислідом передумування вигнав Славко зовсім із свого серця страх перед забобоном.

Тепер міг супокійно віддати ся мріям про недалеке щастє.

Ось Краньцовська, богата жінка, залюблюєть ся в його підстрижених вусах до нестями. Очевидно сажав собі його як проститутка свого гостя, на коліна, гладить його по під бороду, а може навіть удасть ліпше проститутки примілюватись: Адже вона його любить. Схоче вона що дини такої забави без перестанку. Нічого легше, як узяти собі Славка на вдержанє, нехай буде: За чоловіка Зробить його господарем тих двіста моргів, що купила за своє віно. А тоді нехай журять ся існитами собаки. Вона ще й гнвати меть ся на нього, як би він зважив ся хоч словом згадати за якусь науку. Лишень часом може буде поезії писати для Краньцовської. Він же пробував сеї штуки ще в гімназії, а потім зовсім закинув. Не велика се штука. Треба тільки так писати, аби й самому нічого з того не розуміти. Бож він не розумів і чужих поезій: Був певний, що автори також не розуміли. Тільки з правописею й інтерпункцією біда. Але такі

справи належать до того, що друкує. Йому ж за те платять: Мусів вивчити. Зрештою сею штукаю займати ся буде від пехотя, принагідно, аби здивувати Краньцовську. Головним же його спортом буде господарка. Візьме собі такого Івана, як батько має, та й господарити ме так, як батько. Лиш коней держати ме більше: Молодих лошаків, бо він любить придивляти ся, як вони брикають. Правда на перешкоді стоїть Краньцовський. Але з ним коротка справа: Славкож вичитав у записках церковного права поради про вбійство мужа. Розумієть ся, за такий учинок Славко би не брав ся! Він мягкого серця: Не вбив би й горобця. Найдеть ся якийсь инший, що стане Славкови в пригоді. Справить ся так спритно з Краньцовським, що Славко навіть не буде знати, як і коли.

А зрештою: Чорт берн Краньцовську й її чоловіка. Злакомить ся на Славка якась инша, ще багатша. Вона не буде мати чоловіка. Удова чи панна: Все йому одно, лиш аби мала такі малечечкі губки, як Краньцовська. Навіть може бути старша. Хутче її чорти вхоплять. Найде собі тоді иншу. Господарка приносить ме йому незміренні прибутки. Бо він патріот: Упишеть ся до читальні. Мужики аж бити муть ся, щоби дірвати ся до роботи на його землях. Бігти муть досвіта на ввипередки, бо котрий спізнить ся, то вже не найде роботи в патріота.

Уже в крайнім припадку відрікаєть ся Славко й господарки. Пристане й на жінку замужну. Нехай буде замужна й безземельна, лиш аби грошевіта. Побудує йому вигідний домок і буде доїздити. Найме йому кухаря, що годувати ме Славка як на заріз. Ще й заборонить йому під великою карою будити Славка до підвечірку. Нехай Славко висипляєть ся від обі-

ду аж до опівночі. Намість вечері й підвечірку подавати ме сей кухар другий обід в опівночі. Тоді й з'являти меть ся та богата дама. В неї зовсім такі губки й таке личко, як у Краньцовської.

Лини то біда, де до лихої матері шукати за тими жінками?!

Славко не любить ніде рушати ся з дому. Певне в місті стріне його якась. Там же їх багато волочить ся. Зачепить його так, як зачіпали проститутки в Ільвові.

— „Може підемо“?

Славко глигине з під лоба, чи вона схожа на Краньцовську. Ні!

— „Уступи ся“! — скаже їй і піде далі. Аж ось йому на стрічу инша:

— „Може підемо“?

Ся вже викапана Краньцовська. І такі губки й таке личко й така на зріст, інче й така утленька.

— „Ходім“! — буцім від нехотя бовтне Славко. Вонаж на radoщах скакати ме біля нього мов той горобчик.

Отак роздумував собі Славко. Правда, не сими саме словами, бо він і не роздумував словами. Він бачив усі ті події неначе в театрі на сцені. Навіть себе самого там бачив із підстриженими вусами, як відвертаєть ся від таких жінок, що не схожі на Краньцовську.

Ще актори не зійшли зо сцени, ще акція була в самім розгарі, як Славко заснув на ново. Спав, як звичайно, доти, доки їмость не збудила його до кави.

У місті, ідучи до фризiera, побачив Славко Потурайчина й доктора Фалькенбавма. Оба йшли на зустріч Славкови. Доктор Фалькенбавм пхав ся на Потурайчина, підставляв своє

вуха під його рот і в той спосіб тручав його з хідника в рів.

Порівнали ся зо Славком, привитались і Фалькенбаум зачав говорити:

— „Я бороню їх цілком безінтересовно. Можете се кождому сказати“.

Потурайчин йому перебив: — „Та чекайте! Нан Матчук іще не знає, що стало ся“.

Фалькенбаум приклав праву руку до свого вуха й ткнув його Потурайчинові під ніс: — „Що! Що ви кажете? Може ви дали мені хоч крейцарь? Ані мені, ані мому шефови“.

Із гіркою бідою вдало ся Фалькенбаума втихомирити. Потурайчин розповів Славкови, що має візване до карного суду за проступок проти 2-го §-у закона про збори. Щоби заложити в Вороничах читальню, був у селі в Неважука й закликав до нього кількох господарів на парад. Потурайчин знав, що польські власти карають Русинів за всяку культурну роботу поміж народом, як тільки хоч трішечки в за що не будь зачепити. Для того, навчений досвідом своїм і своїх товаришів, виставив кождому запрошеному письмевні записки, бо хоч 2-гий § таких записок не вимагає, але практика виробила ся противна. Мабуť котресь із домашніх дітей, що сиділо на печі, не мало записок на письмі. Чи мабуť якась сусіда, що приходила зичити горшка, постояла трохи в хаті. Досить того: Староство донесло до суду, що Потурайчин і Неважук скликали в Вороничах збори без повідомлення староства. Бо закон вимагає, щоби про всякі публичні збори повідомити староство три дні передом. За недодержанє сього законного вимогу судити муť Потурайчина й Неважука.

Потурайчин жартував і буцім сміяв ся з сеї справи, бо не чув за собою ніякої про-

вини: Все зробив, чого закон вимагає. Отже **таки** видко було по нім, що сміх його силуваний. Не так мабуть бояв ся засуду, як того, що стратить через те лєкцію. Тож корив ся перед Фалькенбавмом очивидячки. Фалькенбавм ідучи тручав його в рів, а Потураїччин **лип** незамітно, потрошки, вступав ся. Фалькенбавм бесідуючи з ним пускав „із первозности“ просто йому в лице дрібонькі як мак крапельки слини, а Потураїччин навіть не обтерав ся з чистоти.

У фризєра Славко не тільки привів своє волосє до порядку й підстриг вуса, але навіть — на втіху своїй матері — купив собі фляшчину з водою до голося. Сам на таку річ Славко був би не здобув ся, бо не мав сміливости, але фризєр йому поміг. Намовляв Славка, аби собі купив таку фляшчину. Захвалював ту воду, що вона й голову чистить і засіває на ній волосє. Як приклад чудодійства сеї води показував фризєр на свою голову.

Сеї фризєр, його звали Юдка, мав дивно лису голову. Ціла голова гола від потилиці аж до носа, бо й над очами там, де мають бути брови, не було нічого. Ся голова влискувалась як макогін облизаний. Але приглянувшись їй уважно, з близька, то — бігме — на ній був волос. Тільки рідонько, ой! як же рідонько: На палець волосинка від волосинки. Відступити ся від Юдки на крок, то кождий би присяг, що голова оскальпована! Але Юдка був переконаний, що на його голові буває волос мов троша краєм ставу. Бо він ув одно гладив ся по голові, а все злегонька. Любував ся, що волос скобоче йому долоню, до черепаж не доторкав ся. А як дивив ся коли на себе в зеркало, то з близенька, тай пантрував лиш за тим, аби вздріти волос. Так привик до сих об-

зорин, що очей своїх у зеркалі не видів, а волос видів! Томуж то й хвалив ся перед Славком, що вода йому помогла.

Отже сею хвальбою не відстрашив Славка. Він уже хотів ту флящину купити, тільки ще вагував ся з тої причини, що не знати ме, як сю воду вживати. Але Юдка обібрав ся вивчити. І то зараз.

— „Насамперед натерасть ся сею водою голову. Отак-о“! — говорив Юдка й натерав Славкови голову.

— „Будете зараз видіти, що стане піна як із мила“ — приповідав Юдка далі й показав Славкови долоню. Намість піни був там чорний бруд, бо Юдка ще сьогодні не мив рук. Але Юдку се й трохи не збентежило.

— „Видите, який бруд із голови“?

Потім учив Славка далі: — „А тепер треба обмити голову теплою водою“. — При сім слові обернув ся Юдка до другої стіни тай крикнув: — „Суре! Гіб ер вармес вассер!¹⁾

— „Гоб нішт“!²⁾ — обізвав ся сердитий голос ізза стіни.

— „А ще ліпше: студеною водою. То здоровійше“! — поправив ся Юдка й обмив Славкови голову студеною водою.

— „А тепер треба добре витерти чистим ручником“ — учив Юдка далі й крикнув до другої стіни: — „Суре! Гіб ер а райнес ганд-тух!³⁾

— „Гоб нішт“! — відповів той сам сердитий голос.

— „Але ліпше брудним“ — поправив ся Юдка — „бо як зовсім свіжий рушник, то ще

¹⁾ Дай сюди теплої води.

²⁾ Не маю.

³⁾ Дай сюди чистий рушник.

твердий, рапавий, а як уже вживаний, то мягкий, податливий“.

У такий спосіб прийшов Славко до флящини з водою на волосся.

Їмость радувала ся з того. Натомість не злюбила, що Славко підстриг собі вуса. Аж за-сумувала ся, як побачила його.

VI.

Як їмость із Славком вернула, то не за-стала Пазі дома. Відносячи сама справунки до спіжарні, переконала ся, що бракує муки й си-ра. Ніхто инший не міг узяти тільки Пазя. Ключі від спіжарки лишила їмость у панотця в канцелярії тай ще йому наказувала, аби їх пантрував. А він забув про се. Мав багато важ-нійшу роботу. Лазив сьогодні на стрих тай позносив відти до хати всі старі рамки з по-битими шибами. Насмітив повну хату. Поскла-дав ті запорощені рами в великій комнаті під стіну та хвалив ся перед їмостою, яке він ді-ло доконав. Сеж вікна зовсім добрі, лиш пов-ставляти де кілька нових шиб.

Їмость не говорила ані слова. Пішла до Славкової кімнатки й зі злости плакала. Ті рамки з шибами були призначені на інспекти. Тепер їх висажуй знов на під. Кілько разів виїздила їмость із дому, завсіди застала якусь „новину“. Треба вважати на панотця як на малу дитину, треба ховати перед ним усе, як перед дитиною сірники і ніж. Намість пантрувати ключів, то його висадило на стрих, аби Пази лишити час вишпорити по спіжарни. Навіть не знає, коли Пазя вийшла. Та ще й тішить ся як та маленька дитина, що вдало ся їй розпороти пішечку й пустити піре на хату.

Пазя вернула ся задихана. Вибріхувала ся перед імостею, що лиш тепер вийшла. Ходила буцім до Іванихи передати їй гроші на шнурки до черевиків, бо пірвали ся, та в недію не мати ме в що взути ся. Кляла ся в душу й тіло, що правду говорить. На доказ того розповіла імошти, що до Іванихи принесла сьогодня акушерка свіжу дитину.

Як імость її запитала ся, чого в спіжарни бракує муки й сира, го вона обрушила ся. Її ще ніхто на крадежи не спіймав таї дасть Господь милосерний, що ніхто сього не діжде. Вона не боїть ся й зараз присягнути, що нічого ніколи не порушила.

Не було що імошти далі й допитувати ся. З рештою не хотіла зчинати великого крику, аби паногець не довідав ся. Бо він би зараз розвів таку сварку, що ще до тої шкоди сміх би з себе зробив.

Пазя правду казала, що ходила до Іванихи, що передала на шнурки та що до Іванихи принесла акушерка свіжу дитину. Але також правда, що Пазя вкрала муки й сира таї віднесла до Іванихи.

Як тільки в панотця полягали спати, відчинила Пазя тихесенько в кухні вікно, вискочила на двір і пішла бігцем до Івана.

Там сьогодня з нагоди гостювання акушерки був могорнич.

Іван мешкав недалечко від церкви. Там стояло рядом може яких десять хат, межі ними й Іванова. Бо на сих пісках не держить ся село та купи як на чорній землі. Село Вороничі порозкидане на велинім просторі. Хоч невеличке, а ділить ся на три присілки. Скоро кілька хаток при купі, то вже й присілок. Майже кожде господарство має весь ґрунт у купі. Там і будинки стоять. Такі будинки не чіпля-

ють ся сусідських як на Поділю, але стоять одинцем. Котрий господар багатший, го має до обійся свою дорогу, а котрий біднійший, то обходить ся стежкою.

Такою стежкою зайшла Пазя до Іванової хати. Хоч мала, оже мусла Пазя схилитись, як уходила до середини: Такі двері низькі. Хатчина пісенька. Перейти ся по ній не було місця, можна лиш сидіти або стояти. Зараз біля дверей на право стояла велика піч із припічком, що займає собою майже третину хати. Насупроги дверей стояв стіл під стіною на перехрестіних ногах, лиш застелений скатертю. Попід обі стіни, одна на ліво від дверей, а друга напроти них, простягала ся широка лава на ковбках, законаних у землю. Біля печі прилавок, а на нім сператоє одним кінцем кілька дощин. Другий їх кінець сперав ся на лаві, що йшла попід стіну. Сі дощини буцім ліжко. От і вся обстановка в хаті. Не було тут ані килимів, ані вишиваних подушок, ані мисника, ані мальованого комина, ані навіть таргаторі верей, як по інших українських селах. Голісінько. Не знати, чи через бідну землю затеряли тутешні люди почуте потреби прикрашувати свою домівку, чи через недалеко вже сусіство Мазурів. Бо Мазур не любить ся в прикрасах. Він стараєть ся за те, що йому погрібіне, а не за те, що красне.

У хаті душно й воняло, бо під припічком мало своє леговище порося, що Іван його приніс собі від нанотця. Ся духота й сей сопух запоморочував доразу кожного свіжого, що входив до хати.

Але за те був добродійством для тих дітей, що жили на вдерканю в Івана. Сі діти, заголомшені вбийчими газами, западали в глибокий сон або куняли на печі затуманені, тра-

тили анегди і не потребували кричати з голосу.

Опріч акушерки застала Пазю з чулних удову Варвару. Сиділи за столом і балакали. Акушерка невеличка, але груба, вже старша жінка. Таке мала лице, що як би їй приправив вуса, то ніхто би не пізнав, що се жінка.

Іваниха була ростом більша від Івана. З виду на свій вік за стара, хоч на ділі молодша від Івана. Лице в неї червоне й напухле від горівки. Завжди лучалась їй нагода випити ся, бо бувала з часта в місті та діставала від акушерки напитки. Так привикла до сього, що й за свої гроші купувала. Іван про се не знав га! не міг знати, бо він приходив лише на ніч до дому. Він був скупий, не позволив би їй видавати гроші на горівку. Одначе вона мала такі гроші, про які він не знав. А як їй цих грошей забракло, то відносила до корчми муку й збіже.

Їдали на Пазю з **вечерею**. А як вона надійшла, кинула Іваниха на окріп пероги. Але горівку вже пили, бо на столі стояла напита до половини фляшка, а побіч неї кусень хліба.

Ще пероги не зварились, як увійшов до хати Грицько Приніс із собою кошіль і зараз таки зачав відти винимати горівку, пиво й ковбасу. Бояв ся, щоби Іван не вигнав його зараз із хати, для того показував на самім вступі, що не прийшов у порожні, але в повні. Добре зробив, бо Іван таки налягодив ся був викидати. Та як побачив стільки добра, то лиш усміхав ся тим своїм придуркуватим сміхом. Іван був наче та бжолла-сторож, що чатує в вічку улія цілий день і цілу ніч. Скоро занюхає чужу бжолу порожню, так зараз викидає, а як сама не здужає, то кличе других на підмогу... Тоді її, голодну гостю, жальцем у спину: Не

лізь, уража дочку, до чужого улія. Коли ж гостя повна, що не лишень має для себе досить, але мусить і другому вділити, бо як ні, то мід боки порозперає, тоді сторожних низький поклін перед гостею. Просимо, сестричко, ближче, го все одно чий, аби улий.

Зачала ся вечеря таки від Гринькового приносу. Піли горівку й їли ковбасу. Іваниха напувала горівкою й свої річні, малі діти, два хлопчики й донечку, що ще не спали, але сиділи рядком на тих дошках, що становили ліжко. Була такого перекопаня, що горівка додає цілям здоровля. Як же їм дала по кусникова ковбаси, то котре перше вхопило, зараз тікало на піч на самий зад. Там обертало ся до стіни й, держачи ковбасу цупко в руках, рвало її зубами стілько, кільки влазило в рот. Але однак лупало очима на боки, чи не закрадаєть ся хто видерти. Досіоту, як та собака, що вхопить кістку й ховаєть ся з нею на недоступне місце. Нехай тільки що ворухнеть ся поблізу, зараз собака гарчить.

По вечері пили пиво, а акушерка не так п'яна, як зачморочена духогою й сопухами, наказувала Іванисі.

— „А памягайте, Іванихо, що на похорон сеї дитини призначено сто корон. Скоро лиш умре, то я вам сама своїми руками принесу гроші. Отут перед вас поставлю на стіл. Аби мені так матінка Христова допомогла зайти до дому“!

А Іваниха була в одно п'яна: Вона зачинала вже пити від досвітку. Сперла ся ліктем на стіл і кивала побожно головою за кожним словом акушерки. Потім промовляла до неї ласкаво:

— „Ей! Не кленіть ся, пані, бо я вам і так вірю. Очі видять, що сій дитині не мо-

же бути довгого життя. Таке воно марненьке, таке делікатне, як цушок. Не знати, чим би його прокормити. Але чим Бог дає, тим християнин годуєть ся. Самі не їмо ніщо инше, тільки бульбу таї капуста, таї воно мусить до сього привикати. Скоро непривичне, то зразу дістане такий животик, як бубен, але що діяти? То всьо дар божий. Дякуймо йому, небесному, що родить бульбу та капусту“.

А Гринько провадив розмову з Пазею. За кожним словом рушав шкірою на голові таї вухами. Просив Пазю, щоби встала за ним у Варвару. Нехай Варвара виїде за нього замій. Пазя вставлялась, а Варвара не хотіла її слухати. Тоді Пазя сказала до неї:

— „Та він каже, що давав тобі якісь гроші“.

Варвара влюнула ся:

— „За дурно мені грошей не давав. Що собі такий каліка гадає? Та мені в місті пани, такі біленькі з золотом на зубах, та дають по дві корони. А якісь панич та дав мені такий маленький, вишиваний черевичок. Висів у нього на стіні над ліжком“.

Виймила зза пазухи червону платнику, розв'язала її витягла підставку на годинник у формі маленького, вишиваного тихозазника. Певне вкрала з над ліжка, бо ся річ їй ні до чого непридатна, то її нікому би до голови не прийшло робити їй такий дарунок. Показала Пазі її обі оглядали те диво. А тимчасом Гринько говорив:

— „Будеш видіти, Варваро, що візьмеш гріх на душу. Бо я, бігме, повішу ся“!

— „Таки се найліпше зробиш“ — відповіла Варвара спокійно — „бо ти в кременалі мусиш сконати, такий каліка, як ти, та не витримає кременальським мурам“.

Потім обернула ся знов до Пазі й оглядала черевичок. Були вже обі пьяніиі й задурманені сопухами, тим то й не довижали добре, особливо що маленька лямпка на стіні задля браку чистого повітря майже погасала. Іван сидів мовчки на лаві під вікном. Спер ся ліктями на свої коліна, а пальці запустив у розкуйовданий волос. Дрімав. Варвара завилла старанно тихоланик у платинку, сховала за пазуху тай обізвала ся до Пазі:

— „Я се хочу подарувати вашому панничеві“

Пазя розсердила ся. Її маленькі очка зафимили ся вогнем, а тинце почервоніло як на морозі

— „А тобі зась до панича“! — крикнула на Варварку й додала зневажливе, простацьке слово.

— Варвара також розпотинась:

— „То я сяка-така! А ти ліпша“? — Устала з лави й справила до Пазі кулак. Кивала ним над її чолом і приповідала:

— „Колн хочеш знати, то я вже була з паничем“!

Пазя також устала й крикнула їй у відповідь. — „Брешеш“!

Потім відбила її кулак своїм і сказала: — „Ти наживай матери своїй пац гробом, не мені над головою“!

Тепер обі разом прозпвали себе послідниими словами й тягати ся за волосє.

Ані Іваниха, ані акушерка, жадна не обзивала ся. Вони тільки витріщили здивовано очи й приглядали ся. Ні одна з них не була певна, чи се зіправди дість ся чи лишім привигаєть ся. Такі були пьяні й запоморочені.

За те Іван умішав ся поміж розюпеніи жінок. Устав повочи з лави, позіхнув і зовсім

не квалячись приступив ід ним Одною рукою вхопив Варвару за коси, а другою Пазю. Потім розвів руки широко, розділив жінки й крикнув на них:

— „А тепер мовч одна з другою“!

Але вони не мовчали. Паплюдили ся далі й рвали ся одна до одної з кулаками. Іван над ними гукав.

„О! небого, як я дераю, то руки мають бути в вас за короткі“!

Потім параз сіннув їх обі до купи таїтовк чолом об чоло

Від сього іншов таїтій голос наче би хто стукав чиколонком до стола.

— „А тепер буде тихо чи ні“? — прамовляв за кожним стуком.

Помогло. Жінки втихли. Іван винустив їх із своїх рук і сказав:

— „Махайте спати“

Варвара виїшла без „бувайте здорові“. За нею потяг ся Гринько. Пазя тишїла ся.

— „Таї ти вже їди“! — обїзвав ся до неї Іван. — „Завтра рано вставати би до роботи“.

Пазя виїшла, а за нею Іван. Завів її до стаїні. Се була прибудова до його хати, під одною стріхою, як раз місце для одної корови. Він тут спав у жолобі

— „А вважай, не впаль на корову“! — говорив Іван до Пазі. Але вона не могла ще забути своїє суперечли з Варварою. Взяла Іванови докоряти, що він не обстав за нею таїї зачала йому доказувати, що її була правда, а не Варварина. Та Іван не хотів сього слухати, чия правда, а хто провинив ся. Він так привик уже до бабських сварок і бійок, що зовсім не кортіло його довідати ся, зза чого посварили ся Варвара з Пазею.

Гринько провожав Варвару й без перестанку намовляв її, аби йшла за нього заміж. Варвара навіть не чула, що він говорить. Зовсім так, як би його біля неї не було. Йшла, трохи потикаючись, і говорила сама до себе. Відказувала на Пазю. Називала її всяко. Всі зневаги, які знала з малечку й яких вивчила ся в місті, сипали ся тепер із її рота, як із рукава. Викрикала голосно про всі крадіжки Пазі в паногця та про своє знакомство з панничем. Налетала до тих жінок, що не вміють по тихо думати. Тож виповідала навіть такі справи, що їх знать людьми могло їй нешкодити. Розмовляючи з криком сама з собою, вимахувала ломакою, ніби когось бючи: Уявляла собі свою ворожницю зараз тут перед очима. А без ломаки почею не випускала ся, хоч се не в звичаєм молодниць ходити з палицею.

Помітила Гринька аж коло своєї хати перед дверми. З разу приглядалась йому, дивуючись, відки він тут узяв ся. Нараз присіла й загримала хутко ломакою об землю. Так вигонять курей або свиней із грядок.

— „Марш! А підеш ти!“ — кричала на нього як на пса. Пішла до сіней і замкнула за собою двері.

Гринько стояв мов не при собі. Ті Варварини присудили їй той гриміт ломакою об землю. Налякав Гринька. Зовсім забув, яку мав постанову, йдучи сюди. Він думав зайти силоміць до хати, бо тепер Варвара п'яна, то легше здасть ся на підмову таї не мати ме сили вибити його. Отже цілу сю постанову викинув йому той переляк чи зачудоване, яке нагнала йому Варвара своїм поведенем. Почував ся так, як той зайчик, що наскочить у лісі на сидючого чоловіка. Намість тікати, то зайчик із дива

стає на задні ланки, нащурює вуха й приглядаєть ся тієї чудасії.

Колиж отямив ся Гринько, го вже не мав охоти добувати ся до дверей. Обернув ся й пішов Розумів тепер дуже добре, що Варвару вже стратив на віки. Лиш один мав жаль до свого каліцтва, а саме: Що не має спромоги вбити Варвару. Колиб так руки йому служили, то зараз украв би десь сокиру, розбив би двері й морснув би Варвару сокирою в чоло. Нехай би ані дригнула!

Любив Варвару так, як любить заїчник своє житє, коли за ним лиш гонить. Тепер бачив, що те житє втікає від нього. Знав добре, що жадна дівчина за нього не піде. Лиш одна Варвара була йому під пару: Він злодій, а вона сільська повія. Він — злодій пиятований, бо він сам вірив у те непохитно, що покрививши йому пальці — назначила його природа на злодія. Ніхто з кривих не хотів держати його в хаті, бо він до гялкої роботи не здатний. Батька ні матери не мав уже, відумерти його перед п'яти літами, лишаючи йому чверть мор'я ґрунту. Хаґу дістав старший його брат, що вмер перед двома роками, лишаючи вдову з трома дітьми. Удова виїшла заміж у друге й обоє гонили Гринька від хати, як скажену собаку. Ще часом його стрик, Павло Гаввій, передержав його якийсь час у себе. Але недовго. Тепер мешкав Гринько на оборозі в Павла Гаввого. Одначе крадки, так що ніхто не знав, навіть Павло ні. Закрадав ся на гої оборіг у ночі, як уже всі спали в хаґі.

Гринько ходив також до Прус. Казав, що був там за мірошника в якімось млині. Чи воно правда, ніхто сього не доходив. Знали тільки, що торік приніс гроші з Прус. Сього

рокуж пішов також, але вернув за два тижні. Роботи не найшов, грошілк приніс.

Роздумав собі так, що оженисть ся з Варварою, бо вона має хатину й городець. Рахував, що на бульбу й капусту вистане їм ґрунту. А на решту старати муть ся кожде по своєму. Вона в молодих панів заробляти ме, доки ще сама молода, а він також буде промишляти так, як доси.

Він ходив що дня рано до міста та сгарав ся щось украсти. Горнець, склянку, батіг, фарбу, цвяхи, що не будь. Розумієть ся, се не заведи йому вдавалось, але все приносило йому деякий крейцарь. Мав знакомости з львівськими злодіями, вплинув навіть до Львова помагати їм. Головна його поміч була переховувати крадені річи. Як захопила небезпека, що поліція попадала на слід злодів, то вони передавали йому річи на сховок. І він їх ховав добре, що ніхто инший не вдав би так. Розносив ті річи по селу й ховав їх людям ув острішки або закопував десь у дебрі. За якийсь час віддавав злодіям ті річи, а вони за переховок йому платили. Але він би з тої платні не багато зискав, як би не взяв ся на спосіб затаювати з тих річей де що для себе. Продавав потім знакомому Жидови. Отак упрятав собі більше як двіста корон, а опріч того держав у сні в Гаєвого пять маленьких ложочок. За всі пять давав йому Жид три крейцарі, для того він їх задержав собі. Не знав, чи Жид його ошукує, чи ті ложочки зіправди нічого не варті. Ще відвесни не зголошувались злодіи до Гринька. Або їх полапано, або вони вже покинули Гринька. Оце заставило його пригадати ся над тим, що з ним далі буде. Він думав і з сих думок виринула любов до Варвари.

Се була любов пристрасна, ідеальна, зві-

ряча, чи як її хто схоче назвати. Досить того, Гринько почував, що без Варвари нема йому життя. Тільки про неї одну думав, тільки про неї одну любив розмовляти, тільки при ній одній почувався веселим. Зовсім не зміняє стану річч, що колиб пинча була його вдовою, що тепер Варвара, не схожа навіть на неї з лиця, то він би цю пинчу так само полюбив. Так само бажав би знищити її, забити, щоб вона до другого не належала, як би допевнив ся, що вона не хоче належати до нього.

Гринько прийшов на обієкт Гаввого, видраив ся на оборіг і її. Думав заєно про Варвару. Навчений твердим житєм розуму, не дурив ся надією, що ще якось воно все обернеть ся на добре. Видів докладно, що Варвара його ненавидить і навидіти вже не буде. Розумів також, що при своїм катіцтві не здужає її вбити. Розлука обгорнула його душу й йому здава ю ся, що потонає. Зараз близько берега на глибокій воді. Ціла гурма людей стоїть на березі та дістати ся до нього не можуть. Він видить їх, чує їх голоси, розуміє їх мову, а промовити до них не здужає. От який безпомічний!

А Варвара? Вона побоювала ся, що Гринько влізе якось до хати. Тому випішла на стрих і потягла за собою драбину. Ненавиділа того катіццуна. Та й у загалі не хотіла й думати про вісдаванє. Теперішнім своїм станом була зовсім довольна. Любила молодих паничів. Як їх бачила, то трохи не прзала до них. Але ніколи не бажала собі, щоб який хлопець держав ся її вірно. Пішов один, то лучить ся другий. Через те не завидувала Паззі панича. Була тільки люта на неї, що Пазя її зневажила перед людьми. Котияк тепер забула про зневагу, то

заснула на поді таким твердим сном, що хоч гармати котити, то не пробудилися.

Пазяк не те, вона з природи була заздрісна. Не могла стерпіти жадної дівчини побіч себе. Навіть надсажувала ся роботою, лиш аби не допустити до того, щоб її взяли яку наймичку йти до помочи. З кожним, із найсерднітшим чоловіком згодилась би, а з найліпшою жінкою ні. Зо Славком хотіла лиш часом пожартувати, а як довідала ся, що й Варвара кинула оком на нього, то булаб її очі вдерла, як би так сила. Для того не могла забути своїєї суперечки з Варварою.

Уже як вернула на плембанию й лігла в кухні, то сон її не брав ся. Така була люта, що трохи своїх рук не кусала. Здавало ся їй, що сюди до Славка не має приступу жадна дівчина, жадна молодниця. Аж ось та повія, Варвара, наважила ся заманити його до себе. Хто знає, чи її не вдасть ся їй се. Адже Славко ходить десь ув одно перед полуднем у поле. Варвара може його перейти тай закличе до себе. Як би Пазя знала, коли він там зайде, то би побігла й повинувала тій повійниці вікна. Наробила би такого вереску, що люди би позбігали ся. Але ні! Пазя не може до того допустити, аби Славко запізнав ся з Варварою. Ніяким світом. Щось греба конешне придумати, аби загоді розбити всякі сходини між ними. Постановила сповістити імось, що Варвара задумала. Але се мабуть нічого не допоможе. І Пазя в безсильний люті трохи не плакала. Передумала всі можливі способи, як би з одного боку відстрашити Славка від сходин із Варварою, а з другого боку підстерігати ся на ній. Так таки придумала. Аж тоді венокоїлась і заснула.

На другий день пантрувала Пазя, щоб стрітити ся десь із Славком на самоті. Удалось

її зловити його, як ішов із саду від своїх ямок на другий сніданок. Обіздрівшись навікрун, чи хто не підслухує, приступила до Славка й обізувалася:

„А панич пай не заходять собі з Варварою, бо вона заражена. Учора була в Іваних акушерка таї оглядала Варвару. Казала, що незабаром її ніс відлетить. Піде мабуть до шпиталю“.

Побігла назад до кухні, лишаючи Славка переляканого, трохи не в обмороці. Всі його надії розвіялись ув один миг. Ось де він, той забобон. Якою невимомною правдою переслідує він кожду людину. Покаже один пужденний промінчик утіхи й зараз дає за те ціле море гризоти. Щож тепер Славкови по його підстриженнх вусах? Що йому з того, що жінки липнути муть до нього? Ось пині він був певний, що як тільки покажеться Краньцовський на очі, так вона зараз із ним замкнеться, посадить собі його на коліна або йому сяде, а то ні відси ні відти маєш: зараза! І щож йому тепер дяти? Хіба зовсім не йти до Краньцовської. Але чи можлива се річ? Він же для неї привів волосє до порядку, підстриг вуса, а навіть зважився купити воду на волосє, і після того всього мав би сидіти дома? Найгірше лякало його те, що треба буде йти до лікаря. Але може ця біда ще не причепила ся до нього? Промінь надії блимав йому перед очима. Адже не може бути, аби той забобон жартував так погано. Дав йому стілько літ гризоти й розпукки, го за те належать ся Славкови якісь тривалі радощі.

По другім сніданку, як виїшов Славко на двір, то ще вагував ся, чи йти йому до Краньцовської. Може би ліпше закладти до тої пори, коли доневиить ся, що здоровий. Але його так

тягло до Краньцовської, що доти думав, доки не придумав собі такі причини, котрі не тільки не забороняли, але просто наказували йому йти туди. Вигадав собі, що се доля навмисне піддала йому гризоту про заразу, аби зменшити трохи його радощі. Бо як би його втіха не була нічим затемнена, то зараз по ній мусів би наступити смуток. А так при цих великих радощах усе буде потрохи журити ся хоробою, тож вони стануть ся для нього зовсім будничими, а через те тривалими. Ітиж мусів доконче сьогодні ще й для того, що до завтра підросли би трохи вуса, а через те зробив би на Краньцовській слабше вражінє собою. По такій розвазі пішов ні надто радіючи, ні надто сумуючи, як раз у такім настрою, якого вимагав його забобон, щобн все було гаразд.

Краньцовська ждала на нього й сьогодні. Отже вже не з нетерплячкою, але з несупокоем. Коли роздумала собі на самоті, що з сього всього може скіити ся, то трохи перелякала ся. Вчора навіть рада була, що Славко не прийшов. Мала час розважити собі докладно постанову, як має заховувати ся супроти нього. Тепер тільки була неспокійна тому, бо бояла ся, чи вдасть ся їй виконати сю постанову. Вона пізнала вже себе, що як тільки побачить Славка, то забуває зовсім на те, що передом собі постановила. Коли дивить ся на нього, то набереь ся якогось дивного почування. А те почуванє заставляє її язык говорити таку мову, яку вона зовсім не наміряла.

Учора роздумувала цілий день над сею справою. Погодила ся вже з тою думкою, що їй вольно мати свого приятеля. Уже хоч би з тої одинокої причини, аби пімстити ся на своїм нелюбі. Одначе були до сього ще три важні причини. Що перша Загальне переко-

нане, що вона має такого приятеля. Бо поминувши навіть сплетні її мужа, ніхто розумний не повірить, що вона вдоволяєть ся таким п'яницею, як її подруг. Друга причина, що вона почуває таки потребу полюбити якогось мужчину й забавити ся з ним. А третя, що тій любові ніщо не стоїть на перешкоді. Бо одно, що її подруг на цілі тижні пропадає з дому, а друге, він їй не важив ся би нічого сказати, хоч би навіть довідав ся про се. Удавав би, що не догадуєть ся нічого. А хто знає, чи її не був би з того радий, що її вона має якийсь гріх на душі. Бо тоді не бояв ся б її так дуже за своє п'янство, як тепер боїть ся, тай мав би причину до нових „вандрівок“. А від них він уже не відвикне.

Славкаж вона дуже полюбила, бо здавалось їй, неначе він подобає зовсім на той образ, який вона в серці своїм носить. Змалювала собі сей образ у хвилях горя й зневіри. Тоді, як сиділа самотою й роздумувала, що сини її се діти алькоголіка. Старший син не проявляє ніяких здібностей, мабуть учити ся не зможе. Молодший, хоч уже йому два роки, не вміє ще говорити, а надто мав уже гістеричні напади. Змалювала собі сей образ тоді, як роздумувала над тим, що загирнула світі вік молодий. Ані одна мрія молодости не справдилася, все сталося як раз на виворіть. Соромить ся навіть показати ся між люди. Здавалось їй, що ніщо инше не може її ждати, як лиш усякі сподівані й несподівані нещастя.

Сей вимріяний образ був противенством до її подруга: з виду й з удачі. Але вона не знала, чи сей образ вирінув передом, заки пізнала Славка, чи може саме Славкова поява змалювала їй той образ. Досить того, що Славко подобав на нього. Особливо своєю вдачею.

Краньцовська хотіла мати мулячину тихого, смиренного, що сидів би завжди біля неї тай був їй слухняний. Через свою мовчазність і сум подобав Славко на такого. Любила також Краньцовська його невинність, бо вона думала, що він зовсім невинний. Остогидла їй фізична любов. Вона ж зазнавала сю любов від чоловіка, що не вдоволяв ся своєю жінкою, але приставав також із усякими повіями. Тож Славкова неспіливість чарувала її серце. Хотіла б його видіти таким завжди. Та попри се ні за що в світі не згодилася б, щоби Славко задля своїх мужеських забаганок шукав собі иншої жінки. Він би сам опоганив себе в її очах так, як її подруг. Із другого ж боку виділа, що Славко не є зовсім вільний від таких забаганок. Той нападистий поцілунок у лісі, що відобрав їй на хвилю всю приману любови, та був ніщо инше, як саме така забаганка. А навіть вона сама почувала часом до нього не-свідомо фізичну любов. Вона — старша жінка та розуміла ся вже на таких почуваннях. Нераз тягло її щось силоміць, щоби його обійняти або хоч доторкнути ся з легонька кінчика його носа. Або ті обійми в лісовій будці, коли кругом гуділа буря. Вона зробила се з переляку, а отже дрожала на цілім тілі з любови.

Тепер здавалось їй, що зловилася в якусь пастку. Бо коли відкажеть ся, то стратить Славка. Він тоді шукати не таких жінок, як її подруг. А тоді він для неї пропащий, хоч би навіть пересиджував з нею всі дні й усі ночі. Також поцілунків відмовити йому не може. Вона ж хоче відкрити перед ним усі тайни свого серця, мусить його до себе зосміливити. Бо нічого їй так у життю не бракує, як людини, що перед нею могла би відчинити свою душу. Сьогож їй доси не судилось зазнати. А попри

те все обіймав її серце страх перед скандалом. Вона знала, що належати до иншого серцем і душею, то се більша зрада подружної вірності, аніж належати тілом. Отже загальне переконання про жіночу неславу лякало її дуже. Хоч розуміла, що се забобон, зацеплений її із малечку, то все таки не могла розлучити ся з тою думкою, що доки лиш любить другого, то се їй вільно, колиж віддасть ся йому тілом, то вже станеть ся простою повією. Тоді й сама затратить пошану для своєї особи.

Отакіж гадки зродити в ній почування, що вона сама зловила ся непаче в пастку. Бо відмовити Славкові — не сміє, пристатий на його забаганки не може. Вона вірила непохитно, що приязнь із Славком вижне з її серця дотеперішню гризоту. Із другогож боку бояла ся, що ся приязнь та пажне на її душу непереможний несупокій душевний.

Такими думками мучила ся Краньцовська цілий учорашній день. Аж у кінці додумала ся до постанови, котра навела на її серце розвагу. Постановила собі зачинити супроти Славка всякі натяки любовні. Колиж він сього бажає, нехай сам допоминаєть ся. Тоді вона йому не відмовить. У любовних обіймах скаже йому, що він своїми забаганками намагаєть ся їх любов споганити. Колиж се не поможе, то нехай робить, як знає. Але почин і захохта від неї самої не сміє вийти. Тоді в неї буде совість чиста. Неслава на неї в її очах не може спасти, бо все стало ся на супереч її волі. Колиб тільки вдалось їй заховати при Славкові сю задуману здержливість. Бо доси як його тільки побачить, то теряє зовсім свою постанову. Якась дитиняча веселість обхоплює її серце. Стаєть ся тоді такою бесідливою, що не може вдержати свого язика. Завсіди вихопить

ся з таким словом, яке зовсім не наміряла сказати. От і тоді, коли посилала за ним Шарльоту. Адже хотіла його лиш на те мати при собі, щоб показати йому свою байдужність, а тим часом зачала йому докоряти Варварою, хоч не мала до сього ніякого права, бо їх із собою доси ще ніщо не лучить.

Але тепер постановила бути панею свого язика. В яден спосіб не скаже ані одного необдуманого наперед слова. Можнаж ті нятяки залишити. Є й без того об чім розмовляти.

Вже бачила Славка крізь вікно, вже лиш із трудом відгонила сердешний сміх із своїх маленьких губок, уже аж тягнуло її щось вибігти насупроти нього, а все таки не забувала про свою постанову. Ждала на нього в малій світличці, що біля веранди. Не рушить ся відсіля, нехай її шукає. Але він не шукав, бо сеж була найближча світличка.

Увійшов до неї з підстриженими вусами. Трохи не кинулась і не вицілувала його за те. Зовсім не з тої причини, що се його занадто прикрасило, але для того, що він її послухав та що задля неїж їхав до міста навмисне до фризієра. Подумала собі на свого нелюба з тими великими вусищами. Ах! якіж вони гидкі! Він же мачав їх заведи в пиві, в страві, розчісує щіточкою зо свинської шерсти! Здало ся би Славка похвалити за його слухняність, за те, що хотів зробити їй приємність, що такий добрий для неї. Але ні, сеж були би знов нятяки! Не питати меть ся навіть, де він був учора, бо з такого питання та зійшла би таки розмова на вуса.

Попросила його сідати й розпитувала за читальню, а в серци тішила ся, що таки перемогла свій непосидючий язик. Наказала йому

говорити те, що вона хоче, а не те, що язикови було би мило. Славко відповідав від нехотя; він надіяв ся инакшого привіту від Краньцовської. Та вона помагала йому в відповіді Розпитувала про кожду частину будови окреме. Чи вже стіни виліплені, чи дах покритий, чи вже є який стіл, лави, то що? Рада би сама побачити те диво вороницьких гайдамаків. Може підуть там.

— „А ви чого так нахмурились? Гніваєте ся, чи що?“ —

Він сидів туманом. Той сум, що нападав його в часи пристрасти, переміг його тепер зовсім. Його очі, що в них малювала ся похіть, соромили ся самі за себе й утікали лячно від її погляду.

— „Бам, бачу, знов, щось сіло на ніс. Мушу я вам те „щось“ зігнати“. — Усміхнулась і з легонька доторкнула ся своїм пальчиком до кінчика його носа. Була свідома сього діла, навіть намірила його. Отже мала совість спокійну, бо не вважала се за ніякі п'ятяки, тільки була переконана, що мусить його якось розрухати. Але він сидів мовчки. Його несміливість смішила й бавила її. Уважала за свій обов'язок додати йому трохи відваги. Зачала йому допікати Шарльотою. Певне він почував щось до Шарльоти, бо видко, тужить за її товариством.

— „Я не дбаю за ніяку Шарлоту“ — відповів він сердито. Був у таким настрою, як той мужчина, що сидить на самоті з любов'ю, а то хтось навмисне приходить і заважає. Таї ся сердитість бавила її.

— „Ну! Не сердьте ся, я жартую. Адже не маю найменших причин уважати вас за такого, що одну жінку цілує, а за другу думає!“

Таї се вона не мала за ніякий п'ятяк. Навпаки, була переконана, що говорить йому „мо-

рали“. Адже молодий чоловік повинен знати, що жінок не гарно зраджувати. Але попри те можна йому ще трохи Шарльотою допекти, бо инакшим способом годі від нього слова добути.

— „Кажіть же, куди волите піти? До ліса, чи до читальні? Як хочете до ліса, то я можу вам зробити ту вигоду, що лишу вас у лісі самих із Шарльотою“.

Він відповів на те знов сердито, що йому все одно, куди, лиш аби без Шарльоти.

— „В таких разі не забудьте ся знову. Таких нападистих поцілунків я не приймаю. Ви в загалі не вмієте цілувати, пане Славку. Натиснули мені губу до зубів, що аж боліла. Ось вам за те!“ — При сім слові вдарила його по руці Се також, на її думку, не був ніякий натяк. Совість у неї чиста; вона тільки хоче йому пояснити, що її поцілунком можна зробити жінці прикрість. Уважала навіть за вказане навчити його, як має цілувати, щоби з сього був сякий-такій смак. Для того говорила далі:

— „Ви, пане Славочку, мусите собі зятати, що люде цілують ся на те, щоби собі й другому зробити приємність, а не на те, щоби комусь заподіяти біль. Цілувати треба легонько тай, ждати на відповідь, бо поцілунок без відповіді не має й половини того смаку. Не вжеж аж я мушу вас учити, ви самі не знаєте!“

Дивила ся на його захмурене обличчя й не могла здержатись від веселої усмішки.

А він подумав: — „Уже починаєть ся!“. Зараз викинуло йому на губі горячковий міхурець. Сей міхурець його свербів, а він його легонько гриз зубами. З таким сильним битем серця, що аж дух йому заперало, ждав у горячковій нетерплячці на даліші слова й учинки Краньцовської.

Слів посипало ся ще багато, але вчинок не наступив жаден. Славко почував ся сердитий і здивований. Краньцовська говорила без перестанку, але Славко її не чув і не розумів. Пересидів так майже безпритомно аж доти, коли вже було час іти на обід. Краньцовська бавила ся за той час дуже добре. Вона любила дивити ся на сього несміливого мужчину, що з такою увагою мовчки слухає її мови. Який же він невинний! Вона бачить, що він має мужеські забаганки, але мабуть сам навіть неспвідомий того. Як раз протівенство до її мужа, що не хоче з жінкою й посидіти дома та не видить у ній ніщо инше, як тільки самицю. А ще на додаток навіть неперебірчивий, якої раси ті самиці!

Просила Славка, щоби лишив ся з ними на обід. Але він відмовив ся. Казав, що дома ждати муть на нього. Про себеж подумав, що нема ніякого рахунку лишати ся, бо видів, що з його думок сьогодні вже жадна не сповнить ся, а зрештою втратив би пообіднє спанє.

— „Коли не можете лишитись у нас, то ми вас проведемо“ — сказала Краньцовська. Почула в своїм серци вдяку для нього та й хотіла йому показати її своїм супроводом. — „Ви заслужили собі нині на те. Проведемо вас аж до читальні“.

Вийшли всі четверо. Шарльота з Мундзьом ішли не переді. Краньцовська не вгавала балакати. Говорила, що їй імпонують „гайдамаки“. Вона любить їх за те, що мають якусь ідею, та й так безоглядно йдуть до неї. Вірила польським газетам, тому говорила про безоглядність. Славко трохи оживив ся. Йому все здавало ся, що читальняний будинок се по часті його діло. Розповідав їй про крамницю й просив її, щоби брала в ній товари. З охотою на те пристала.

Для служби буде брати допевно, а для себе, коли товари відповідати муть добротою

На читальнянім будинку вже повзав ся бляхарь. Побивав дах. Стіни вже були вставлені, тільки вікон іще не було. Крапцьовська не могла зо Славком розлучитись. Не подобало їй про-вожати його — далі, для того прийшло їй на думку, що тепер він повинен їх провести назад. Сміяла ся з такої видумки, але не попускалась її. Славко хоч нерадо, мусів іти назад. Мовчав уперто, не намагав ся навіть бути супроти неї чемпий. Його надії не сповнились і він сердив ся. Думав про свій забобон. Чому він не справ-див ся? Адже мабуть усе заповідало ся добре. Для чого нараз усе попусувало ся? Лютив ся на Крапцьовську. Вона зачинає її не кінчити: тільки дратує його. Послідніми днями набрав довіря в своє поводженє. Се довірє відобрало йому пошану для Крапцьовської. Як перед тим не важив ся навіть подумати про якісь близьчі стрітнини з нею, так тепер мав те переконанє, що вона має обовязки супроти нього і не хоче тих обовязків виконати. Тільки дратує його. Злість розберала його і він був готовий сю злість їй показати.

Вона помітила його невдоволенє. Зразу її се бавило, але коли він уперто мовчав, стала ся непокоїти. В решті сказала йому се:

— „І чогож ви знов надули ся, стара дитино?“

Не обзивав ся.

— „Та скажіть же!“ — напирала вона. — „Мені здаєть ся, що коли ви на мене гніваєтесь, то повинні сказати мені, за що? Може хоч стільки я варта в вас!“

Схопила його за руку і потиснула. Він кивнув сердито головою на Шарльоту, що йшла з Мундзєм перед ними. Крапцьовська засміяла

ся. Догадала ся причини його невдоволення; він сердитий, що Шарльота їм заважає. Тішила ся тим дуже, що він волить бути з нею на самоті.

— „Ах, Боже мій! Щож я тому винна?“

— „Як би ви, пані, не хотіли, то її б тут не було“ — відповів Славко сердито.

Вона знов узяла його за руку: — „Не будьтеж дитина! Адже вона не розуміє й пів слова з того, що ми говоримо.“

— „Ат!“ — сказав Славко. — Вона сміяла ся. Вимагала від нього, щоби говорив виразно, бо вона такої мови не розуміє.

— „Чи то люде лишень говорять із собою?“ — запитав ся Славко глибокоумно. Її на радощах аж під серцем скоботало, що й він та здобув ся на патяки.

— „Ну! не гнівайте ся, завтра вже будемо самі двоє.“ Знов доторкнула ся його руки.

— „Ат!“

Вона сміяла ся, — „Чесне слово вам даю, що не розумію сеї мови. Се може з литовська?“

Він думав над тим, як би їй свою думку сказати. В решті придумав: — „А завтра скажете знов, що завтра. Ви все, пані, відкладаєте на потім. Зачнете й не кінчите.“

Вона дивувала ся. Не пригадує собі ніщо таке, щоби могло дати йому привід до такого переконання про неї. Він лютів ся, що вона така недогадлива, а не мав відваги сказати, чого від неї хоче.

— „Скажіть же, панче Славочку!“ — просила вже його на правду. — „З таких недомовок та родять ся потім непорозуміння й кваси.“

Славко соромив ся й лютів ся. Соромив ся виповісти свою думку, а сердив ся на Краньцовську, що вона не догадуєть ся. Аж у кінці лють перемогла сором і Славко обізвав ся:

— „А ви, пані, зачали говорити за поцілунок — —“.

Вона счервоніла ся на лиці тим вогнем, що долоні на ній не вдержати, так пече. Потім ухопила Славка за руку:

— „Кінчіть же ви!“ — говорила з нетерплячкою. — „Мені докоряєте, що я не кінчу, а самі цілий час розмовляєте недомовками.“

Його голос дріжав, бо стукіт серця трусив йому горло:

— „Ви, пані, обіцяли навчити мене, який смак у поцілунку.“

Неначе зняв величезний тягар із свого серця. Отже воно таки стукало далі.

Краньцовська не випускала його руки з своєї, тиснула її, але говорила зовсім спокійно:

— „Одно, що я вам се не приобіцяла. Я казала тільки, що ви не вмієте. А друге...“. Вона стала, придержала Славка. Гляділа в слід за Шарльотою, чи далеко відійшла. Потім говорила пошепки:

— „А друге, ви сього від мене не домагали ся“

Дивила ся йому в очі й усміхалась. А він думав: — То ти, небого, схочеш, щоб я від тебе домагав ся всього!“ — Почув у собі якесь невдоволенє, наче якийсь несмак. Вона випустила його руку з своєї й обоє пішли далі. По хвили мовчанки, буцім зовсім не навізуючись до своїх попередних слів, сказала Краньцовська:

— „Прийдіть із полудня. Чи ви не можете ніколи покинути свого занятя?“

Він надумував ся. Постановив прийти.

— „От видите, вже все в порядку. А тепер мене гарно перепросити за те, що гнівали ся без причини.“

Були вже біля дому Краньцовської й мали розходитись. Він брав її руку, щоби поцілувати, а вона розкладала пальці, підносила їх у гору так, що він не міг їх уловити. Її се тішило, а його дратувало. Розійшли ся.

Вона була дуже рада з себе. Таки вдержала свій язик, про вуса не згадала й словом. Совість мала чисту. Те, що після сього станеть ся, то станеть ся не з її причини. Була рада й зо Славка.

А Славко не був радий ні трохи. Ані одна справа не зложила ся так, як він про се мріяв. Давно йому знакома зневіра закрала ся на ново до його серця. Се й з полудня не варт іти. На що? На пусту балаканнну. Але що стало ся з його забобоном? Із тим забобоном, що завсїди справджував ся. Хіба би він тепер Славка здурив? Се не може бути! Ніяким світом! У ніщо, але до слова в ніщо так Славко не вірив, як у той забобон. Тільки тепер якось вони оба не порозуміли ся.

І Славко задумав ся. Задумав ся глибоко: Всі сили умислові зібрав до купи, напружив їх і радив ся з ними, в чім він схибив своєму забобонови. Ага! Є, найшов! Ой, який же він дурень! Сама доля дала йому притоку журити ся, а він не журив ся! Адже зараза, зараза. Тільки було нею перелякати ся, загризти ся, а за те в Краньцовської збирав би самі тріюмфи. Так же ні! Він собі байдуже про заразу. Зараз таки потішив ся, що вона його не вчепить ся. Та хто знає, чи Славко здужає журити ся коли тою заразою так, як того треба на те, щоби його мрії здійснили ся?! Але ще попробує. Попробує навіть піти до Краньцовської, бо почував по собі, що щось його до неї дуже-дуже тягне. Не вірить навіть, чи вдало ся б йому лишити ся дома, хоч би й завзяв ся.

Обідом паів ся до цілковитої втоми. Щезла сердитість, щезла зневіра, щезла пристрасть. Сі всі почувапня зійшли ся в одно й перекинули ся в одну велику дрімоту. Очи дивили ся, але виділи не все. Вони так привикли за такий довгий час заплющувати ся по обіді, що тепер у них затемнювало ся, хоч були отворені. Ногн, руки й інші частини тіла по черзі завмирали, хоч Славко ще жив і думав.

— „Піду по підвечірку“ — потішив ся Славко й ліг.

Але по підвечірку заворот голови, кислота в роті, зденервованє й сердитість, скажена сердитість. Ніяким чином не спромога прочувати ся. Чи хотіло ся б Славкови в такім стані десь іти на любовні сходини?! Нехай чорт ухопить і Крапцьовську й усі жінки й його з ними!

VII

На другий день вибрав ся Славко до Крапцьовської. Зараз по другім сніданку. Ішов у бадьорім настрою духа. Цілу передопівніч перегадкував над тим, які його вигляди на любов Крапцьовської. Перекопав ся, що дуже добрі. Видів, що вона його любить і все для нього зробить. Ішов тепер як на жиива, збирати врожаї, що їх доля так щедро для нього засіяла. Серце в ньому хололо, а ціле тіло проїмала солодка дрож. У мисли його розбирало дожджанє забороненого, а тим самим милішого щастя.

Ідучи попри читальню, почув Славко відті крики. Поглянув і побачив, що читальня вже докінчена. Вступив до середини. У правій комнаті находила ся крамниця, вже заповнена товарами. Петро Оскомюк обібрав ся за крамаря. Стояв за лядою й продавав. Купцями були

самі діти, що їх поприсягали родичі за справушками. Поміж ними стояв Гринько. Закупив усю ковбасу й не знав, що з нею діяти. Держав у руках фляшку горівки й памовляв Петра, аби з ним пив. Петро не тільки не хотів пити, але ще кричав на Гринька, щоби вступився й не заважав йому.

— „Але я вас дуже прошу, напийтеся зо мною. Напиймося, Петре, за Варвару, аби вона ще скончала сьогодні до вечера!“

— „А я тебе дуже прошу, відчепися ти від мене по добру“ — відповів йому Петро.

Діти стояли, позирали на Гринька й тиснули в кулачках гроші.

— „Пийте, Петре,“ — достоявав свого Гринько. — „Я хочу з вами цілу ковбасу зїсти“.

— „Зараз ти будеш їсти пісок на дорозі, лиш не вступися!“

Петро зачав питатися дітей, за чим вони прийшли. Як побачив Славка, сказав йому, що будинок уже скінчений.

— „Зовсім скінчений?“ — запитався Славко.

— „Зовсім“.

Славко задумався. Щось мав зробити після скінчення будови й не міг собі нагадати що. Петро говорив далі:

— „А вчора засудили Неважука на три добі, а нашого Потурайчина на чотири тижні. Та Неважуковий байдуже, він таки сьогодні пішов сидіти. Але за Потурайчином нам жаль. Подався ще на рекурс до вишого суду, коби йому Господь поміг. Отак воно, паничу; мужикови ніщо не вільно, зараз пани замикають. Але ми собі так постановили, що нехай нас усіх посажають до креміналу, то ми свого не покинемся. Дуже ті Поляки не люблять, як Русини приходять до розуму!“

— „Потурайчин на чотири тяжні“ — сказав Славко не розуміючи навіть, що Петро говорив; він тільки чув слова та не розумів їх значіння. „Се не те — думав про себе — я щось инше мав зробити.“

Вийшов на двір, бо Петрова бесіда перебивала йому думки. Тут на самоті пригадав собі. Має роздумати над тим, що йому тепер із собою зробити, адже два роги вже минає від часу вигаданих іспитів. Родичі йому скажуть, нехай уступає де до якого обов'язку. Що ж йому тепер діяти? Думав і не міг придумати ніяк. Стояв стовпом і дивився в землю. Не завважав навіть, як попри нього вилетів Гринько за Петровою підмогою. Не чув Гринькового відказування. Хоч Гринько кричав порядно. Але не на Петра. Відказував на Варвару й присягався, що вона ще здохне до вечера.

Славко думав заєдно: Що йому тепер робити, куди йому діти ся? Ага! Нагадав. Адже йти там — під лубин. Чогож він тут іще стоїть? Пішов бігцем на те своє давнє місце. Ішов хутко, широкими кроками, трохи наперед похилений. Неначе тікав перед чимось.

Застав лубин на давнім місці. Се був лубин мішаний, синій і жовтий, під припоранє. Синього більше, чим жовтого. Але цвіту на ній уже в загальї менше, бо головні гони вже відцвіли. На них показалися купками, як би хто поваліплював, стручки. Неначе слимаки, такі здорові та круглі. Та й гречка за деброю вже відцвітала. На місци цвіту показалися гранчасті зерна, одні чорні, а другі ще зелені.

Славко сів на давнім привичнім місци, крутив несвідомо дзиґари один за одним та й без перестанку курив. Журився. За тих кілька днів назбиралося тої журн багато-багато. Забута Славком набралася тихцем сили далеко

більшої, аніж перед тим. Тепер обхопила Славкову душу немов той горячий перун, що обхоплює цілий будинок нараз від верха аж до споду. Не бачив Славко собі ніякого порятунку. Коби хоч та зараза мала міць над ним. Нехай би його підкосила, щоби заліг без тямки. Нехай би його завела до шпиталю й там точила його доти, доки зовсім не розточить. Але й ся надія показуєть ся Славкови марна, бо він чує, що мабуть із неї не мати ме потіхи. Не показала ся ще доси та либонь уже й не покажеть ся.

Ще одинока розрада — спанє. Тоді жура не має над ним сили. Коби хутче до обіду, ляжке тоді горою. Почуває в своїм серци якесь тяжке олово. Воно прив'яже його до ліжка ланцюхами й прожене ті мукки від нього.

Надбіг „льорд“, зовсім мокрий. Такий пес любить лізти в воду для прохолоди. Мабуть найшов якусь криничку в дебрі таї там і скупав ся. Льорд істріпав ся біля Славка, скропив його водою й ліг. Виставив із морди довгий язик і дихтів борзо. Дивлячись на нього, нагадав собі Славко Крапцьовську. Аж сам перед собою засоромив ся. Не вжеж він міг прину-скати до своєї голови такі дурниці?! Адже се смішно й подумати, що яка це будь жінка та візьме його на вдержанє! Правда, доси Крапцьовська мабуть його любить, але як довідаєть ся, хто він, то тим глибший буде в її очах його впадок, чим вище вона його цїнила. Не почував ся тепер Славко достойним ніякої жінки опріч Варвари й на неї схожих. Не мав би вже відваги вказати ся на очі Крапцьовській. А на яку не будь любовну розмову з нею тепер би його язик і не повернув ся.

Отакі гадки зносили Славка, заки не пішов до дому й не відогнав їх спанєм.

А Краньцовська? Вона навіть не знала добре, до якого фаху лагодить ся Славко. Хотіла його мати таким, яким він тепер був. Ждала на нього вчора й сьогодні. Вчора сполудня думала, що Славко чим не будь та перешкоджений. Не була би нікому повірила, що Славко через спанє не прийшов до неї. Адже вона не без радощів завважала, яким жаром він до неї горить: Сьогодніж гадкувала собі, може він що не здужає. Адже він, хоч уже **мужчина**, та в її очах хлопець зовсім невинний. Легко могло стати ся, що він із надмірної, незаспокоєної пристраси трохи хорій. І веселість і жура обхоплювала її душу на переміну з тої причини. Таке дознаку мала почуванє тоді, як завважала в своїй маленької дитини горячку, що віщувала проколюванє перших зубів.

А Краньцовська знала те знемаганє з любовної пристраси. Пригадує собі тепер дуже докладно. Була тоді ще дуже молода. Мешкала з родичами в місті Х. До них приходив із часта медик; вона його називала „паном Ясьом“. Хотів з нею женити ся. Хоч родичі пантрували, то він усе виглядів таку догідну хвилинку, що цмокнув її в губки. По таких поцілунках вона завсїди почувала ся якась нездорова; голова її боліла, а ціла була якась нездорова, майже в горячці. Не розуміла тоді причини того знемаганя, тепер же їй мило все те нагадати собі, бо вірить, що Славко як раз те саме переживає.

Не судилось їй виїти заміж за свого Яся, хоч любила його дуже. По скінченю медицини він пішов до Боснії й там напивав собі тяжкої хвороби. Тепер вона знає, що то за хвороба, але тоді не знала. Родичі казали, що се дуже погана хвороба й вимогли на ній, що вона розійшла ся з Ясьом. Він тепер є лікарем окружним

у західній Галичині. Жіне старим кавалером. Приватної практики не має ніякої, бо мабуть терпить на паралізу ніг. Тепер їй здається, що ліпше булоб для неї, як би була вийшла за нього. Але родичі не хотіли пристати на се в яден спосіб. Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучить ся їй якийсь королевич. А то ніхто не лучав ся, хоч вона була не без мавства. Зашкодило їй те, що загнала ся в літа. Старий не мав сміливості старатись о неї, а молодий не хотів.

Тимчасом батько її вмер, а їй доходила ось-ось трицятка. Стара мати налякала ся, що дочка по її смерті лишить ся самотою. Для того сама постарала ся про те, що в них зачав бувати Краньцовський. Гарний був мужчина. Вона з самого першу його навиділа. Та тепер уже не може порозуміти, чи та приязнь до нього мала свою причину в тім, що вона його любила, чи може в тім, що вважала його за свого визвольника з дівочтва.

Вийшла за нього заміж насупереч усяким пересторогам. Бо її перестерігали перед сям подружжєм усякі люде. Одні говорили їй просто, а другі писали анонімні листи. Говорили їй, що Краньцовський великий п'яниця, а писали, що він неслібний син баронової. Але все те не відстрашило її подружити Краньцовського. Припускала, що се люде з заvidia хотять їй відраяти. Так воно по трохи й було. Одно те, що не всьому вірила. Друге те, що неслібне походженє не вважала ніяким гріхом, а п'янство не вважала тяжким гріхом. Думала, що як оженить ся, то встаткуєть ся. А третє, дійшла вже до того віку, що нікуди було їй довше ждати. Тим більше, що мати наперала на дочку доконешне виходити заміж. Бояла ся старенька, що вже її вік не довгий.

Чи Краньцовський дійсно неслюбний син баронової, властительки Воронич, про се Краньцовська допевно не знала. Ніколи не допитувала ся про се свого подруга. Деякі події казали догадувати ся, що воно зіправни так. Перше всього, мабуть таки на бажанє баронової, купила в неї Краньцовська двіста моргів ґрунту за своє віно. Ціна купна була дивно низька, ледви сто корон за морг. Та хоч се самі піски, то все таки на так недавні часи в прирівнаню до мужицьких ґрунтів се купно по стороні Краньцовської було золотим інтересом тим більше, що Краньцовський вибрав найліпший ґрунт. Далі, що зараз по весілю побудував її чоловік на сім ґрунті теперішні будинки, а своїх грошей не мав. Мабуть те віно дала баронова на будинки. Також дивувало Краньцовську, що мати її подруга, опріч на весіле, не показувала ся ніколи до них. Краньцовська навіть не знала, де вона тепер обертаєть ся. Батько Краньцовського буцім давно вже вмер.

Щось мусіла знати про се небіжка мати Краньцовської та се знате забрала з собою до могили. Коли Краньцовський дуже пиячив, то Краньцовська хотіла звідатись, де пробуває його мати, щоби написати їй про поведенє її сина. Отже мати Краньцовської завсідн відрадила їй таке писанє. Натомість у досаді грозила Краньцовському, що напише бароновій про його поведенє та ще випоминала йому, що се було бажанєм баронової, щоб він женив ся та що лиш завдяки його жінці держить його баронова в Вороничах.

Також неясна була Краньцовській справа, чи Краньцовський тут лиш завідателем баронової, чи може арендує її добра. Сам Краньцовський не завсідн однако говорив. Бо раз

казав, що має відсилати чинш, а другий раз, що чистий прибуток. Із тим прибутком чи чиншом відїздив Краньцовський раз до року до баронової. Але Краньцовська не знала допевне, як він ті справи полагожує. Часом навіть здавалось їй, що він лише щезав на свій звичайний „вандер“.

З рештою їй не залежало піщо на тім завідательстві, чи на тій аренді. Навпаки, вона все була в страху з тої причини. Бояла ся, що їй муж пропів колись гроші баронової, а Краньцовська для ратованя його перед криміналом мусіти не порушити своє віно. Вона волілаб, щоб він спекав ся вже раз тих дібр баронової. Думала, що тоді не мав би за що впивати ся, бо всі доходи зі свого ґрунту вона сама побирає. Хоч завжди він усе те від неї доси вмів витуманити.

Своєю дорогою в своїй- недосвідчености вона дуже помиляла ся. Перецінювала прибутки зі свого ґрунту. Не числила те, кілька коштує її вдержанє, бо се вдержанє покривав Краньцовський прибутками з ґрунтів баронової. Здавалось їй, що все було би по давному. Вдержанє би нічого не коштувало, або дуже мало, а чисті прибутки зо свого ґрунту складала би. На всякий спосіб відобрала би мужеві спромому впивати ся.

А він зачав пиячити зараз по двох місяцях, як оженив ся. Пропав тоді лиш на три дні. Небіжка мати мешкала при них. Обі вибрали ся відшукувати його. Найшли в жидівським шиночку обдертого, п'яного, в товаристві таких обідранців, як сам тоді був. Послухав їх і вернув з ними до дому. Взагалі на першій року вертав з нею завжди до дому, кілька рази його відшукала. А на другім року вже тікав

і ховав ся перед нею. Мусів свій час відпнячити. А той час чим далі, тим усе був довший. Зразу вистарчала йому триднівка. Потім тижень, а послідними часами менше двох тижнів не забавляв ся.

За кождим наворотом до дому каяв ся й приобіцював, що вже поправить ся. А вона йому вірила за кождий раз. Попросту думала, що чейже надійде колісь така пора, що він уже раз „вишумить ся“ й устаткуєть ся. Уже навіть здавалось їй раз, що настала така пора. Се діяло ся перед трьома роками, як і мати вмерла. Був тоді на своїй вандрівці, вернув на самий похорон її матери. Присяг їй тоді, що вже встаткуєть ся. Поїхав навіть із жінкою на другий день по похороні до міста й присяг у костелі від усяких труків на ціле своє житє. Вдержав так чотирі місяці. А потім як пропав, то вернув аж за два тижні.

Тоді переконала ся Крапцьовська, що се в нього вже така натура. Він сам не в силі її перемогти. Отож удавала ся до лікарів, спроваджувала всі ліки, які де вичитала, або які їй хто порадив. Колиж і се нічого не помагало, то вона вдавала ся до ворожок. Тепер уже бачить, що на його натіг ліку нема.

Від смерги матери не мала навіть перед ким пожалувати ся на свою недолу. З ніким не жила, в нікого не бувала опріч Матчуків і свої тїтки Марії Та Матчукам, як людям чужим, не признавала ся до всього, а тїтка Марія якісь дивні давала їй ради на те. Вона була стара панна. Але не з тих старих панив засушених, набожних і ворожиць мужчин. Навпаки, виглядала здорово й червоно, любила забавити ся, особливо в мужеськїм товаристві. Про неї ходили вістки, що вона ще й доси має свого старого коханка. Отож ся тїтка райла

Краньцовській, щоб її вона наїшла собі яку потіху, коли її подруг бавить ся без неї.

Краньцовська на таку раду тільки сердила ся. Думала, що тітці не штука таке говорити, бо вона не розуміє гризоти Краньцовської. Як би вона мала діти її такого мужа, то певне відійшла би її усяка охота до таких жартів.

Тепер наїшла собі розраду в Славковії приязни. Як тільки його бачила, забувала про все своє горе. Якась дитиняча веселість закрадала ся до її серця. Навіть ті тітчині поради не здавались їй тепер такими занадто дивними.

Та сьогодні вона трохи занепокоєна тим, що Славко не прийшов. Може бути, що він трохи знемагає. Але здаєть ся їй, що те знемаганє повинно ще вчора проминути. Зрештою вона знає по собі, що така слабість не заважає зовсім тому, аби ще раз повторити причину слабости. А Славко мабуть пестить ся; трошка головка заболіла, трошка зденервований тай уже має себе за хорого. Зовсім не вважає на те, що хтось може ще більше денервуєть ся, як його не бачить. Постановила віддячити йому тим самим добром. Завтра він уже допевно прийде до неї. Отже розчаруєть ся так само завтрішнім днем, як вона розчарувала ся сьогоднішнім. Бо вона поїде завтра до міста. Має орудки, що залагодити може їх й пізніше. Отже навмисне поїде завтра. На безпечне він буде їй за те докоряти. Тоді вона скаже йому, нехай він також засмакує трохи розлуки. Як він один день, так вона мучила ся через два дні. А він не має ніякого оправданя, бо ж приобіцяв їй прийти. Для приятелів же треба слова додержувати.

З такої причини поїхала Краньцовська на другий день до міста. Рада була, що має Славка чим подорчити. Та Славкові й не снило ся

відвідувати Краньцовську. Він зачав своє попереднє житє. Ходив під лубин, ховав ся перед людьми немов який злочинець і журив ся своєю давньою журою.

На третій день не вдало ся Славкови докінчити порпаня ямки. Прийшов до панотця Сенько Грицишин і питав ся Пазі за Славком. Пазя справила Сенька до саду. Привітом Сенька налякав ся Славко дуже. Так само як тоді, коли Пазя зловила його при порпаню ямки.

Сенько переказував Славкови просьбу Краньцовського. Він вернув уже з вандрівки ще вчєра в вєчір. Ночував у Сенька. А тепер просить, щоби Славко dokonешне зараз прийшов до Сенька.

Сенько так настоював на Славка, що Славко мусїв піти. Пішов одягти ся, бо був у полотняній, без краватки.

Сенько мешкав у тій групі хаток, що недалеко двора. Отже не хотїв іти дорогою попри читальню. Казав, що сюди за далеко. Він знає близьчу дорогу стежками. Як повїв Славка тими стежками, то він аж язик вивалив із утоми. Бо ті стежки крутили ся дебрами й горбами, переходили через людські обори, забігали в лїс і губили ся дєсь над річкою. За те нескушно було йти, бо по дорозі підслухали розмову Іванихи з дочкою таїї стрітили Грицька кривого.

Йшли краєм лїса попри Іванову хату й почувли, що Іваниха картає свою дочку, Гандзю, що прийшла сьогодні до матери в гості. Сенько приостав, щоби послухати, таїї Славко з ним.

Вониж обі стояли за хатою, обернені спиною до лїса. Дочка висока, може трохи вища від матери. Мабуть через те, що дочка держала ся просто, а мати трохи похилила ся.

— „Та як пан до тебе залицяється“ — говорила Іваніха — „то чого ти, дурна, фїрмашся? Ти йому годи, як можеш. Пристань на все, що він тобі каже. Не бійся, він тобі багато не пошкодить, уже старий. Ледви волочить ті сухі ноги за собою. А будеш мати дівко, вигоду і гроші дасть і одягне тебе красно, ще й горівки напєш ся, кїлько схочеш. Тай мамі принесеш. А він пан гоїний. Як я була позавчера в тебе, то він мені дав ринський срібний лєш за те, аби я тебе намовляла“.

— „То йдїть ви з ним“, — відповіла дочка — „коли він вам припав так до вподоби. А мені не розказуйте!“

— „Я не розказую, бо я тобі не маю що до розказу, ти вже на своїм хлїбу. Але я тобі раджу так, як рїдна мама. Не будь, дівко, дурна! Ти з своїм розумом нічого не дослужиш ся. Послухай ти мене старої. Я бувши тобою та би собі з паном накладала, кїлько би він забав. А попри те найшлаб я собі жовнїря, привела на світ дитину: Плати, пане, за гоцки! Бо нинї суд не питається, від кого дитина, тїлько питається, чи ти, пане, заходив собі з мамою“.

— „Не говоріть мені се“ — відповіла дочка — „бо я не люблю й слухати за діти. Ще менї такого клопоту треба“.

— „Ти не любиш слухати, бо ти дурна. А щож ти собі на світі божїм гадаєш? Ти може рахуєш на те, що виїдеш заміж? А я тобі кажу, що нинї люди помудріли. З голою ніхто вже не хоче женити ся. Шукають ґрунту або грошей. Тай за голака також не варт іти заміж. Лише петлю на шию та відразу вмерти, аніж у зиднях що дня конати. А так дитиня дала би-сь до мене, а сама до Львова в мамки. Кажу тобі, що двадцять п'ять корон місячне платять. Таї годують, аж рознерає“.

Дочка таки не хотіла пристати на мамину раду.

— „Ти собі рахуєш, що доробиш ся на службі. А я тобі кажу, що нічого не доробиш ся. Тепер нічого не маєш тай потім нічого не будеш мати. А ще собі то подумай, що за пару рік тай по твоїй службі. Поки молода, то беруть, а як постарієш ся, то вон! А в Прусах як? Не знаєш? Заки пішлиють де до роботи, то ставай, дівко, перед дохторями, як до бранки. І в очі загляне і в зуби, всеюш. Чи здорова, чи не минув сороковий рік. Як найде найменший ганч тай махай назад, відки прийшла. Ти не знаєш, як тато твій журить ся, що з тобою буде? Та ти вже дівка. Твої ровесниці мають уже по двоє дітей“.

Сенько зі Славком пішли, а ті дві ще далі правдали ся. Славко не знав, чия правда з тих двох жінок, чи материна, чи доччина. Постановив запитати ся Потурайчина про сю справу при найближчій нагоді. Сенькож обстав за матерю. Непитаний зовсім Славком обізвав ся до нього

— „Іваниха правду каже. Тепер настали дуже тісні часи: як не маєш свого, то при чужім не притулиш ся. Де хто давно чув за старого парубка?! А тепер таки в нашім селі, таким маленькім, є щось кількох, що їм уже минуло тридцять. Про женячку їм ні гадки“.

Славка заболіло дуже се слово. Він доси не задумував ся ніколи над тим, кілько йому літ. Мав себе ще за дуже молодого, бо бачив, що заки зачне свій самостійний прожиток, то ще неодня рочок пробіжить. Аж ось довідуєть ся від Сенька, що для парубка тридцять літ, то вже старість. А Славкови тридцятка вже не за горами. Погадав собі, що до старої грижі прибула ще нова. Журити меть ся ще й віком

і ся жура його вже не оставить. Славко ще гірше посумнів.

Як вийшли з ліса, стрітили на стежці Гринька. Ішов супроти них. Із обох кешенів стирчали йому фляшки. Ліве лице мав червоне й напухле. Як тільки їх назирив, виймив одну фляшку й частував Сенька пивом. Сенько при-остав і показував пальцем на Гринькове під-пухле лице.

— „А дивіть ся п-паничу!“ — говорив Сенько до Славка, не зважаючи зовсім на Гринь-кову принуку до пиття. Неначе Гринько не був чоловік, але якийсь пень. Так говорять про того, хто зсунув ся з глузду. — „Дивіть ся, як йому ліве лице напухло. Се з бійки; так били в морду! К-кожний бє правою рукою та все в л-ліве лице. Тому так напухло“.

А Гринько не вгавав просити. Відважив ся навіть припрошувати Славка до пива. А Сенько гикав ся далі:

— „О-отак причепить ся до кожного та й бють. Ще як би на лівака дучив, то поправив би його в праве лице. Усе легше! Бє лівак бє в праве лице. Але в нас уже нема ліваків. Був Іван Савюків та вмер. Тепер же к-котрий відки та все правою рукою в ліве лице! Тільки Павло Гаєвий та бив ковбасою по зубах. Гринько його також частував. Учора в читальни. А Павло відобрав ковбасу, та по зубах, та по зубах! Ковбаса груба, тверда, а однак покритишила ся на дрібні шматочки. Допевно мав зуб нару-шити!“

Аж тепер обернув ся Сенько з бесідою до Гринька:

— „Ану покажи зуби, чи не вилетів котрий?“

— „Що там зуби?“ — сказав Гринько. — „Напийте ся зо мною пива!“ Сенько не від-повідавши, пустив ся йти.

— „Не хочете?“ — крикнув йому в слід Гринько. Підніс фляшку в гору, щоби її кинути з розмахом до землі. Але криві пальці не послужили. Фляшка вихопила ся з руки й упала легко на пісок. Не збила ся. Тоді Гринько зачав її товкти запятком. Потім приповідав:

— „Отак би я Варвару. Отак її, отак!“

Як нагадав собі Варвару, то товк із таким завзятком, що фляшка трісла.

Ті два обернули ся й приглядали ся Гриньковій роботі. Потім пішли далі. Сенько говорив:

— „Він удає Краньцовського. Д-де тобі, жебраку, рівнати ся з паном жонцом. Він пан, а тебе бє, хто не хоче“.

З Гриньком уже ніхто не хотів приставати. Всі ним гордили, всі ним помітували. Ніхто не вмів би сказати, з якої причини, хоч усі знали, що як раз від тепер Гринько не належить уже до людського товариства. На діліж причина сеї погорди була зовсім зрозуміла. Гринько не належав уже до мужицького стану. Ані господарь, ані робітник. Хати не мав і не міг уже мати. Робити не здужав, бо каліка. Ще доки була надія, що оженить ся з Варварою, доти люде вважали його собі рівнею. Тепер же, як ся надія пропала, то Гринько — хоч іще мав гроші — та належав уже поміж жебраків. Таї то до жебраків найбільше зненавиджених, бо молодих і злодійкуватих.

— „Він удає пана жонцу“ — сказав ще раз Сенько. — Учера зайшов собі до Івана-музики, приніс горівку, пиво, ковбасу, таї: — „„Граї мені!““ — каже до Івана. А Іван, не бій ся, то також такий, що очима вздрить, то руками озьме. їсть, пє, гроші від нього туманить таї грає, доки ніхто не видить. А як сусіди дослухали ся таї стали зазирати попід вікна, а він Гринька за обшивку та на двір:

Уступи ся, жебраку, не паскудь мені хати. Ще й дав йому на дорогу кілька полишників, бо не хотів із своєї охоти вступати ся“

Потім розказував Славкові про Краньцовського, як він забавляється в Івана-музики та й хвалив ся, що Краньцовський дуже зчаста кінчить у Сенька свій вандер. Пані жонцова все приходить до Сенька забирати свого друга.

— „Дуже він добрий і п-порядний чоловік“ — говорив Сенько — „але йому щось пороблено. Як його якась біда приченить ся, то водить світами.“

— „Десь йому мусить бути тепер соромно!“ — сказав Славко. Бояв ся, що Краньцовський перед ним стидати меть ся за своє п'янство. З такої думки робило ся Славкові дуже неприємно.

Сенько подумав трохи. Не знав, що поставити у крапцям світлі Краньцовського, чи сором, чи байдужість. Виміркував собі, що для пана краще стидати ся п'янства. Тому обізвав ся до Славка:

— „А-а та певне, що має йому бути соромно. Таже він барошової син, а то така паскуда з ним стала ся сеї ночі. Пив квасне молоко без перестанку, так його палило в середині. А потім уснув такий зморенний, а рано коло нього (вибачте за слово) так, як коло малої дитини. Я мусів досвіта бігати ще по рум до корчми, бо не міг витримати. Ще — видно — його час не минув“.

Ще перед самим порогом Сенькової хати вагував ся Славко, чи йти йому доразу до сесидни, чи може заждати, аж Краньцовський його сам закличе. Дуже було йому ніяково стрітати ся з Краньцовським; думав, що він так стидати меть ся, що й не погляне на Славка.

Але Сенько не дав йому довго дожидати. Простав до середини.

Славко схиливши ся, щоби не вдарити ся в одвірок, уступив несміливо до хати. Краньцовський сидів на лаві за столом, а перед ним мала плескатенька фляшочка з румом, трохи надпита, таї чарка. Волосє на голові побурене, вус один у долину, а другий стирчав до гори. Видко було, що в почи приліг його до подушки. Червоні очі й неголене обличчє робили його вигляд якимось страшним.

Устав, як побачив Славка, й досягав головою аж під сволок, бо хата на його зріст за низька. Заговорив до Славка захриплим голосом і здивував своєю мовою Славка не трохи. Бо показало ся з його мови, що він не тільки не стидаєть ся свої вандрівки, але навпаки, чванить ся нею. Уважає її за якийсь подвиг. Передо всім сміяв ся зо Славка, що Славко тоді так хутко втік від нього. Потім хвалив ся, що за час своєї вандрівки спав усього дві ночі. Зрештою лише стільки мав спання, що трохи дрімав у корчмі за столом. Хвалив ся також тим, що дуже мало їв, а найбільше намагав напитками. За найбільшуж свою заслугу вважав те, що пропив усі гроші, які мав при собі, а опріч того наробив ще чимало довгу. Капелюх, черевки й усю одежу мусів узяти на борг, бо давна була так знівечена, що викинув її до каналу. Дійсно Славко завважав, що Краньцовський уже не в тім безполім англезі, але в літній, чаринарковій одежи, що встиг її вже добре поміяти, бо спав не роздягаючись.

Розказував іще далі Краньцовський, що теперішня вандрівка одна зі слабших. Йому її перебили, тому він її не докінчив. Мусіти ме незабаром на ново її відбувати. Давніші вандрівки були ліпші. Передторік, пригадує собі,

що на одній вандрівці та вийшов із дому в таку пору, що жито ще зеленіло таї стояло на шиї. Як же вернув, то воно вже пожовіло таї геть випігло.

— „Зовсім змінилась околиця“ — сміяв ся Крацьковський. — „Тямш, Сеньку?“

— „А-а ч-чому ж би я не ть-тямив?“ — образив ся Сенько. — „Та ж пан жонца тоді також начували в мене“

Жалував ся Крацьковський, що борода його свербить, бо непідголений. Коли ж Славко заявив готовість принести йому бритву, то він намісць відповіді, нальляв собі чарочку руму, протяг трохи руку й показав Славкові. Рука з чаркою грисилась, аж рум вихлюпував ся.

— „Видите, як делькотить?“ — казав Крацьковський. — „То якеж моє голень? Я би підрізав ся“.

Потім розповідав Славкові, яку має просьбу до нього. Просить його, щоби пішов до його пані й приготував їй на прихід Крацьковського. Залежить йому передовсім на тім, щоби його жінка не думала зле про нього. Бо він учора довідав ся, що мав відгрозувати ся своїй жінці тоді, як вона приїздила зо Славком до міста. Також довідав ся, що він мав пускати про жінку якісь сплетні. Отож він дає слово честі, що нічого з того не тямить. Та баби такі дивні люди, що чоловік ляпне по п'яному, то вони зараз роблять із того цілі історії. Він удаєть ся тепер до Славка з цілим довірем, що Славков вдасть ся зеднати собі його жінку.

— „Ви любите держати ся бабської запаски“ — сміяв ся зо Славка. — „А такі мужчини мають послух у жінок. Скоро ви не заглагоїте якось моєї жінки, то вже її не знаю, до кого вдати ся. Тоді хіба мені вертати ся назад на вандер. Чи як кажеш, Сеньку?“

Сенько ялийсь час кривив лицем, аж у кінці всміхнув ся. Достоту, як би те обличчє вже забуло таїй через те не могло доразу потрафити на сміх.

— „Т-та хіба так“.

Славко відмовив ся зробити Крацьцовському сю послугу. Казав, що справі не допоможе, а радше зашкодить, бо він не вмів з жінками розмовляти ся. Славко таки не мав сміливости показати ся на очі Крацьцовській.

— „Алеж саме така вдача як ваша припадає жінкам найбільше до вподоби“ — говорив Крацьцовський. — „Ви скажіть лиш кілька слів, рениту вона собі сама доповість. Уже як я вас прошу зробити мені сю выгоду, то знаю для чого. Адже...“

Не міг докінчити своєї мови, така сильна гикавка його напала. Пожовк і дрозжав на цілім тілі. Потім сів, ухопив із поспіхом чарку з румом і випив. Не діядав ся полекші від одної. Наливав другу. Рука трусилась, а рум виливав ся на стіл. Випив другу, трохи полекшало. Забув, що мав Славкові сказати. За те говорив до Сенька:

— „За мало одної фляцини, мусиш скочити ще по одну. Мені треба цілий день нині по трошки попивати..“

— „Як треба, то нічого не допоможе“, — сказав Сенько.

Крацьцовський не переставав просити Славка. Вже не вимагав від нього нічого більше, як тільки, щоби повідомив його жінку про його поворот із вандрівки. До просьби Крацьцовського прилучив ся й Сенько. Намовляв Славка зробити Крацьцовському сю прислугу.

Славкові здавало ся з початку, що ніяким світом не згодить ся піти до Крацьцовської. Отже таки в кінці послухав просьби. Найбільше

промовила йому до серця Сенькова намова. Не мав своєї волі. Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертись його намові. А від часу будови читальні почував пошану до всіх Вороницьких мужиків. Іще не розумів, для чого саме, але вважав їх ліпшими від себе. Вже злагодився йти, коли прийшло йому на думку, що се ще за рано. Ніколи так рано не ходив до Краньцовської, через те не мав відваги в непривичній порі показувати ся до неї. Пішов би, але в одинадцятій годині, а тепер лиш пів девятої. Краньцовськомуж залежало на тім, щоби зараз.

— „Алеж не бійте ся“ — переконував Славка — „не застанете моєї жінки в негліжу. Вона встав в діті, особливож як мене нема дома, найпізніше в шестій годині рано. Тепер буде в кухні, а ви зайдете з другого боку від веранди“.

Ще більшого заходу треба було, аніж перше, щоби спонукати Славка піти зараз, негайно, до Краньцовської. Його лякала дуже непривична пора відвідин. Мав таке почування, неначе в незвичайній порі всі мешканці й сам дім Краньцовської та стають ся якимись зовсім инакшими, йому незнайомими. В решті вдало ся Сенькови намовити його

Пішов, але лишень для браку волі оперти ся намові. На діліж усе таки лякав ся непривичної пори. Дивувався дорогою з поведення Краньцовського. Надіяв ся застати його засоромленого, а тим часом застав його зовсім удомовленого собою. Славко не міг собі се пояснити. Але потім надумав ся. Адже в поведенню Краньцовського нема нічого дивного. Кілько разів Славко чув від товаришів хвальбу з того, що вони та запивають ся цілими почамми. Кілько

рази чванив ся не один, що він по п'яному зробив таку й таку дурницю! А навіть його шваґер, отець Радович, пнакшої розмови з ним не має, як тільки про свої подвиги в нетверезім стані. Чим же різнить ся Краньцовський від них усіх? Хіба тим, що більше пропиває. Але й вони би стілько пропили, як би мали. Такий погляд, що Краньцовський негодай, розпустили жінки. Передо всім сама Краньцовська. А звісно, що жінки мають менше образования від мужчин. От Сенько вважає Краньцовського за порядного чоловіка.

По таких міркованю постановив Славко взяти Краньцовського в оборону перед його жінкою. Через те набрав відваги зайти до неї.

Але та відвага трівала лиш доти, доки Славко не наблизив ся до двірських будинків. Тут відвага оставила його зовсім. Те саме почуванє, що наказувало йому не ворохнути ся в повозці при обіймах Краньцовської, хоч дуже невідгідно сидів, те саме почуванє не пускало його тепер до середини. Стояв і не міг себе змусити рушити ся з місця. Розумів те, що як би тут, біля нього, найшов ся Сенько або Краньцовський, то він би пішов. А так стояв, вижидав, аж набере сміливости. Але чим довше вагував ся, тим сміливість слабшала. Дознаку, як той боягуз, що тікає зстрахи. Чим хутче й довше біжить, тим більшого собі страху нагонить.

Уже переконував себе, щоби тепер вернутись, а прийти опісля. Хоч знав, що се лиш пусте оправданє, бо він і потім не прийде. Аж нараз одна думка зелектризувала його цілого й вирвала страх із коренем із його серця. Подумав собі, що сеж лучаєть ся йому добра нагода здурити Краньцовську й викрасти з її губок той смашний поцілунок, що вона йому приобіцяла. Адже вона ще доси не знає, хто

він. Уважав його за рівню собі. Потім довідається, що він її здурив, але буде вже запізно. Навіть не могли ме його насварити, бо він не покажетъ ся їй на очі. Краденаж річ смакувати ме йому так, як і заслужена.

Сильне бажанє додало йому відваги, закрило його розум темрявою. Про ніщо инше не думав. А як же?! Навіть боязкий песик та закрадаєть ся до чужої камениці аж на третій поверх, хоч знає допевно, що там його вибють, бо вже били не раз і не двичі. Але може, може вдасть ся хоч один разочок глипнути на любку.

Пішов Славко з твердою, неподатною постановою. Почував ся так, буцім се його останнє передсмертне бажанє. Виконати має його тепер або вже ніколи. Зайшов від веранди, попробував двері, замкнені на ключ із середини. Біда! Отже не налякала його ся перешкода. Зважив ся йти навкруги, попри кухню. Ішов неначе той лицарь помежи градом куль. Страх мав великий. Отже завзяте їй відвага більші.

У снігах стояла бочка з водою, бляшана коновка й березовий віник із довгим держакон; деь мабуть во стелі змітали павутинє. Не злякав ся. На право двері до кухні, на ліво до якоїсь комнати. Пішов на ліво.

Якась стара баба застелявала ліжко.

— „Де паня? Мені зараз треба пані“. — Славко говорив із поспіхом, неначе сповіщав про пожежу.

Баба покинула стеленє й вийшла. Рипнули двері від кухні. У Славкових грудях застукало серце

— „Уже їй каже. Ануж Краньцовська не схоче вийти до нього?!“

Радив ся свого забобону, одначе не розумів його відповіди. Такий був зденерований, що не міг спокійно розмовити ся з своїм забо-

боном. Щось баба барить ся. Се не добро віщує.

Аж ось рипнули знов двері. Воріг наближається. Перша битва неминуча. Баба ввійшла. Горячим бажанєм Славка було, що вона йому приносить відмову, то нехай би ще не говорила. Відповідь була добра; перша битва виграна. Славко зітхнув. Переказувала Краньцовська, щоби Славко на неї заждав, вона зараз прийде. Баба завела його до тої малої світлички, де він доси заедно стрічав ся з Краньцовською. Ішов через чотири комнати якийсь роздратований. Неначе не пізнавав цих комнат, хоч бував у них нераз. У світлички не мав відваги сісти, неспокій його не покидав.

А Краньцовська сьогодні не здужала: боліла її голова й кряжі. До тогож усього довідала ся в місті про нові події, що її дратували. Постановила навіть зараз по десятій годині лягти до ліжка, щоби не бачити ся зо Славком, бо вона надіяла ся, що він надійде. Ще навіть не чесала ся сьогодні.

Відхилила трохи двері від світлички та й просила Славка, щоби їй сказав причину свого приходу, бо вона ще не одягнена.

— „Я мушу, пані, з вами бачити ся. Дуже важна справа“. — Славко говорив із розпукою та мав намір, як би вона не хотіла ввійти до нього, силоміць відчинити двері.

По голосі його пізнала Краньцовська, що він зіправди приходить до неї з такою важною справою, що її ніяк не можна відкласти на потім.

— „То прошу. затримайте ся хвильку, я зараз“.

Пішла перед зерькало. Боліла її так сильно голова, що здавалось їй, веначе лице її від того болю споганіло. Але зерькало показувало

інакше. Тільки очі стались якісь скляні, лицеж як звичайно. Вона не подобала на свої літа, здавала ся молодшою. Маленечкі губки, дрібні черти лица, густі, тоненькі брови, буїне волосся уймали її літ. А понад усе утість її тіла й жваві, непосидючі рухи робили її зовсім молодю. А саме, не так молодю, як те, що ніхто не вгадав би її віку.

Тепер накинула на себе білу хустину, щоби зовсім закрити волосся. Так прийшла перед Славка. Уважала за важлишу річ оправдувати браки своєї краси, аніж слухати новин, із якими Славко зайшов до неї. Передо всім зачала від хустини. Видко, не навиділа її. Отже зовсім неслухно! Бо хустина прикрашала її далеко ліпше, чим капелюх. Славко забув язика в роті, побачивши маленький, кругленький кружочок, що ще докладніше виднів ся при білій хустині.

Нарікала також Краньцовська на свою поранню спідницю. Та й се неслухно, бо вона додавала її утії постати якоїсь таємничости. Гляючи на неї в тій звичайній пош, Славка аж серце заболіло. Із заздрісним сумом думав собі, що вона дуже гарна, на причуд!

Краньцовська сіла й узяла ся рукою за чоло; від бесіди розболіла її голова ще дужче. Потім завважала, що Славко стоїть біля неї.

— „Сідайтеж, пане Славку, не церемоньте ся. Не повірите, як мене голова болить: я навіть не завважала, що ви стоїте“.

Славко сів і сказав їй, що Краньцовський уже вернув.

— „То се та важна справа?“ — Хвильку мовчала й знов хапала ся рукою за чоло.

— „Я знала, що він вернеть ся, вчора довідала ся в місті“.

Тут Краньцовська розповіла Славкови, що її муж дістав від пана Шубравського кілька-

надцять тисяч корон на агітацію. Бо вибори до сейму вже розписані, а пан Шубравський кандидат.

— „А то все на мою голову. Він гроші проне, а я потім мушу платити. Я вчора радила ся тітки, що маю робити. Тітка раяла не дати ані крейцаря. Але то все так дієть ся. кажуть мені, що не потребую платити, а потім та сама тітка лякає мене скандалами, як би я її послухала й не заплатила. Бо він уміє тітці придобити ся“.

Хоч була хора, отже розговорила ся: так дуже допікала їй та виборча агітація її мужа. Може бути, що він сі гроші не пропустить, але за те мати ме нагоду зараз по виборах завдати собі новий вандер, а кошти сеї прогульки вже вона заплатить. Було би лучше стало ся, як би приятелі папа Шубравського не могли були відпитати її мужа. Нехай би був отам де западав ся. Все би менша страта, аніж при сій новій події. А так його відшукали на те, щоби тепер зовсім явно міг тягати ся по селах

— „І який він із біса хитрий“ — говорила далі. — „Вже вдаєть ся до вас за посередництвом Чи знаєте, для чого він вас посилав? Він думає, що я піду по нього. Бо очевидно не має лиця сам приходити. Я доси була така дурна, що ходила по нього. Кажу вам, ціла комедія виходила з того. Варта сміху. Я тепер не можу вам те все розказати, бо хора. Але як виздоровію, то розповім вам докладно про ті комедії. Бо він по таким повороті клякає передо мною, перепрошує, присягаєть ся, що вже більше мене саму не лишить“.

Знов ухопила ся рукою за чоло, бо біль голови не дозволяв їй нагадати собі, що ще мала сказати Славковн. За хвилю пригадала.

— „Він прислав вас, а не кого иншого, бо ніхто вже в селі не важить ся йти до мене з таким посольством. Бо я кожного сварю. А він до вас удав ся. Хитрий! Але й я вже навчилася хитрости. Не піду, щоби мав там сконати. Яким лицем вийшов із хати, нехай таким уходить. Я вас прошу, щоби-сьте йому се сказали. А ще ліпше зробіте, як зовсім не покажете ся йому на очі. Се буде для вас ліпше. Бо він як унадить ся, то приходити ме до вас після вандрівок на віч“.

Славко вважав, що тепер уже надійшов слушний час сказати Краньцовській своє бажанє. Заки вона до нього надійшла, склав собі був цілу фразу на сю тему. Одначе тепер не міг зважити ся сю фразу їй повторити. Обізвав ся тільки несміливо:

— „А я би просив ту обіцянку“.

Вона силувалась усміхнути ся. Та скривила лишень болючо своє лице, але на сміх не спромогла ся.

— „Тямлю дуже добре, пане Славку! Але мусите мені сей раз вибачити. Хіба ж не видите, яка я хора?“

Зневіра й розпука обгорнула його душу. Думав, якими словами нап'ятувати таке її поступованє. Врешті сказав:

— „Я догадував ся, що ви, пані, відложите знов на завтра“.

Вона ж йому хутко відповіла:

— „Але ж, пане Славку, не будьте дитина. Чи ви не розумієте. що то значить слабість? А опріч того я така зденервована тим, що мене ще чекає з тою агітацією! Вірьте мені, так мене голова болить, що я вас ледви бачу. Даю вам слово честі, що як тільки трохи успокою ся, то зроблю вам усе без вашої просьби. Ви не маєте за що мені докоряти. Адже ви самі

не приходили через два дні. Певне були-сьте хорі. Але все не так, як я тепер, а отже таки не прийшли“.

Славко налякав ся. Йому здавало ся, що вона говорить про його заразу. Але прикмета затаювати в собі свої тайни не оставила його й тепер. Сказав їй, що він не був і не є хорий.

— „Тим гірше для вас. Бо я не винна, що ви прогавили нагоду“

— „То не маю вже чого надіяти ся?“ — запитав ся він сердито.

Вона аж просила ся: — „Але ж, пане Славку, змилюйте ся! Клену ся вам на все в світі, ну, на нашу знакомість, що се сьогодні неможливо. Ви порозумійте, що до такого поцілунок, як я вам приобіцяла, людина мусить мати відповідний настрій. А я не то, що не маю настрою, але присягаю вам, що як би мене хто доторкнув пальцем до лиця, то я би крикнула Така я нервова“.

Славко відвернув голову й дивив ся десь у бік. Вона його знов просила: — „Не дуйте бо ся, пане Славку! Прийдіть завтра, я трохи успокою ся. Дійсно не знаю, як вам те сказати, щоби ви порозуміли Одним словом, по тім усім, що я перебула вчора в місті, потребую що найменше три дні, аби прийти до себе. А отже для вас роблю внімок. Завтра як лиш трошки успокою ся, то виконаю свою обіцянку. А сьогодні вірьте мені, що се неможливо. Зрештою, як упрете ся, то вже пристану на сю муку. Але аби-сьте знали, що почувате такий сам смак, як там у лісі! А ще до того буду кричати тай нарікати, що через вас болить мене гірше голова“.

— „Та я не думаю вас примушувати, коли не хочете“ — відповів Славко сумно.

Вона встала: — „Якпій же бо ви певірний Годі мені вас переконати. А я вам даю пай-святїще слово чести, що лишень із трудом здержую ся, щоби не показати вам своє роздратованє. Ось подивїть ся, що я в приступї роздратованя зробила. Та хоч знаю, що з сього виїде маленький скандал, отже такн не покину ся свого“.

По сих словах виїшла до другої комнати. Якпїсь час пукала її найшла запечатаний лист. Взяла його в руки її застановляла ся часочок над тим, чи би не вволити Славкову волю. Не могла ніяк. Ще би за оден поцілунок нічого її не сталось. Але вона була певна, що він не вдоволить ся одним. А тоді вона може за-слабнути направду таї пролежати довгий час у ліжку. З рештою боїть ся, що зі здепервованя може так поводити ся супроти нього, що він се возьме за зневагу. А опріч того здепервованє її біль голови додавали її упертости. Адже — думала собі — я маю також право домагати ся від першого поцілунку якоїсь приємности. .

Вернула ся її показала Славкові лист. Був заадресований до папа Шубравського.

— „Я написала тут цілу правду її не перебирала зовсім у словах. Скоро пан Шубравський так забав бути дослом, то нехай сам їде людей розпивати та перекуплювати. Нехай сам покаже з себе ошуста та дурисвіта. Слово в слово я йому так написала. Як не вірите, то я лист розпечатаю“.

Славко не домагав ся сього. Вона знов ханала ся за чоло, бо біль голови не зволяв її нагадати собі дальших слів листу.

— „Я знаю, що з сього виїде маленький скандал, бо те саме можна було написати трохи делїкатнїще. Але нехай уже так лишить ся.“

З рештою мені вже все одно: пан Шубравський знає, що за зілячко мій муж. Та мабуть їм таких треба“.

Славко сумував. Навіть не застоповляв ся над її словами. Тільки відчував розпук, що вона не хоче вволіти його волі. Вона ж була зденерована, тож його сум не смягчив її серця, а радше дратував її. Більше з привички, як зо щирости просила його, щоби не гнівав ся

— „Не хочете мене розуміти, пане Славку! А я вам кажу щирю правду, що зараз лягаю до ліжка, тяжа я хора“.

Він виїшов, не слухаючи її запроси, щоби навідав ся до неї завтра. З мужеської вдачі задержав Славко непорушену одну прикмету, що в таких справах не хотів розуміти ніяких речинців. Така забаганка має бути йому виконана зараз, негайно.

Ішов неначе вибитий. Розмірковував собі, що се все не для нього. Не дивувала його зовсім відмова Крапцовської. Мав таке переконанє, що се заслужена для нього річ. Яким же правом він, безіспитенко, найгірший понад усіх, та посмів мріяти про якесь приятельство з такою панею?!

— „Копнула мене в порядку“, — думав собі — „ще хибувало, аби мене вибила по пиці, так як Варварка Гринька!“

Дивував ся тільки, що його про се забобон не перестеріг. Але ні! Перестерігав, лишень Славко не розумів його віщого голосу. Адже вже для того, що він ішов до Крапцовської такий певний своєї справи, та не могли його відвідати вдати ся. Він же хотів уже вертати ся з дороги. Лишень неподатна постанова викрасти в Крапцовської її приобіцянку спонукала його зайти до середини.

З другого ж боку, якої мари казала йому Краньцовська підстригати вуса? Хіба вона ще на добавок кешувала собі з нього! Аж голову похилив і приспів ходи з сорому. Може підстрижені вуса споганили його до чиста. А вже мати жалувала дуже за його вусами та й казала, що йому не гарно з підстриженими. А він, дурень, так вірив Краньцовській. Коли б казала йому голову обголити, то обгопив би був!

— „З пудги, що чоловіка нема при ній, та забавляла ся мною. А я, дурень, підстригав вуса, купував воду на волось, робив із себе варіята на її втіху. Тото десь обов з Краньцовським сміяти муть ся надо мною!“

Уявляв собі, як Краньцовські регочуть ся, аж за боки беруть ся. Лють розібрала його страшenna.

— „Ах ти, шельмо!“ — сказав до себе в голос. Тепер розумів Грицька дуже добре. Можна жінку любити, а разом із тим ненавидіти з цілої душі. Уже перед тим нераз сердив ся на Краньцовську. Але та сердитість обхоплювала його мимохіть, без наміру. Тепер же ненавидів її з цілою свідомістю. Любов і ненависть одна одній помагала й обі рвали. Славковини серце на шматочки.

Думав уже навіть над тим, щобн якось пімстити ся на Краньцовській. Але чув ся безсильний супроти неї. Се його також боліло. Порадив собі так, що творив у своїй голові такі події, в яких він знищуєть ся над Краньцовською. Фантазував собі дуже немилі ситуації для неї та ще її приповідав їй: — „Отсе тобі за те, що так мене обдуріла!“

Як би ті його фантазії справдили ся, то хто знає, чи Краньцовська остала ся б між живими?!

VIII.

Розумієть ся, Славко не вступав уже до Сенька Грицишиного. Пішов просто до дому, де застав уже другий сніданок. Та хоч забобон його не дав йому сьогодні ніякої втіхи, отже мусів Славко перебути ще одну неприємність. Прийшлося йому вислухати докори від свого батька й стати ся причиною суперечки родичів.

Від кількох днів не мав панотець на кім зігнати серця. У педілю спробував уже сварити в церкві святого Николая. Як по службі божій розійшли ся люде з церкви, то панотець закликав віїта, що був також паламарем, таї показував йому на образ.

— „Чи ти втираєш коли сей образ?“

— „Ото робота! А чому ж би ні?“ — відповів віїт. — „Адїть, як уликуєть ся“.

— „А чого ж він неоднаково дивить ся на очи? Видиш, яке праве око заскулене?“

— „Певне так намальовано“ — говорив віїт.

— „Ти мені кажи, як намальовано! Намальовано було добре. Він дивив ся однако на обоє очей. А сьогодні дивлюсь, а в нього праве око заскулене. Я гадав, що ти може не втираєш його, та moje яка біда запаскудила йому око. Але ні! Образ чистий, а він таки заскулив око. Чи диви ся відси, чи відти, все заскулене“.

Панотець поступав ся назад, заходив із боків і разураз приглядав ся святцеві.

— „Та чого заскулюєш око?“ — говорив уже просто до святця. Свiateць ні чичирк.

Панотець пішов на право: — „Таки заскулене. Та чого заскулюєш?“

Панотець пішов на ліво: — „Чи не комедія? Та чого скупиш ся?“

Як би був святець писнув хоч однісеньке слово або війт обзивав ся, то була би вже сварка готова. Але ніхто не обзивав ся, то ж панотець мусів перервати свою розмову... Лиш на відхіднім сказав із досадою буцім до себе, але мав на гадці святця:

— „Ти його втерай, а він на тебе заскулюєть ся!“

Від тоді аж до сьогодні не мав панотець нагоди з ніким зайти в суперечку. Доля так запорядила, що все те мало скрушити ся на Славкові. Властиво панотець не мав наміру сваритись ані зо Славком, ані з імостею. Хотів лишень побалакати. Коли ж бо сварка, притаєна в серці, лиш чатувала на те, аби язик обзивав ся. У ту-ж мить скочила на нього. То ж панотець і не чув ся, як зачав Славкові докоряти, а з імостею зайшов у суперечку.

— „Ти, Славку, хочеш подавати ся до суду“ — говорив панотець при сніданку. — „А чи ти подумав над тим, що маєш бути кілька місяців безплатним практикантом? Скажи мені, з чого ти будеш жити?“

Славко перестав їсти. Таке питання вкололо його в саме серце. Панотець помітив, що лучив як раз там, де мріяв. То ж смакував собі далі в такій розмові:

— „Ти певне рахуєш на то, що я тобі дам. А ти на мене не май надії, бо я не маю відки“.

Славко мовчав, але відко було по нім, що аж дрожить із зденервованя. Та се для панотця було за мало:

— „Я вижу, що ти собі се в лексі маєш. а я не жартую, не дам ані крейцаря. Я надіяв ся ще на жито, але вчора переконав ся, що

воно невидатне. Не маю відки, хоч бери мене на муки

Довголітнім досвідом виробила собі імость відповідну тактику на панотцеві напади. Сею тактикою все його перемагала. Не виступати з неприятелем до явної битви, але змучити його супокійним поведеньм. Отсе була основа тої тактики. Імость завжди мовчала і вдавала, що з панотцевої розмови не розуміє ані однісінького слова. Не догадуєть ся навіть, що панотець говорить до неї. Потім серед найгорячішої панотцевої промови відходила потихо до кухні, лишаючи закукуріченого вояка, щобн промовляв до стін і до вікон. Панотець стояв ні в сих ні в тих, поконаний своєю власною зброєю. Отже не могла імость сею тактикою послужити ся сьогодні. Хотівши Славкови помігти, треба було стати явно до битви. А помагати треба було доконешне. Імость виділа, що без підмоги Славко пропащій

— „Прошу вас“ — говорила імость буцім до обох. — „Може би вперед ізійли, а потім сварили ся“.

— „Хто сварить ся?“ — дивувався панотець. — „Я лиш раджу ся, що з ним буде. Ти ж сама казала, що жито сього року зле видає“.

— „Я казала, але може я жартувала? А ти знавш, господарю, як воно видає?“

Се був удар, заподіяний панотцеві ззаду, невадійно. Трохи його скалічив, одначе не зробив його нездатним до дальшої битви.

— „А хоч би навіть жито добре видавало“, — відповів панотець, удаючи, що його іможинні слова не заболіли ані трошки — „то таки не можу нічого Славкови дати. Длятого раджу ся, що з того буде? Що він собі гадає?! Ти кажеш,

що я сварю ся. А я не сварю ся, я журю ся. Нехай і він сам собі щось радить“.

— „Не журіть ся ж так дуже, бо ще з жури похоруєте ся“ — знов говорила їмость буцім до обох. — „Як буде Славкови треба, то я йому дам сама. А більше нікого нехай за те голова не болить!“

Здавало ся їмості, що вже перемогла панотця. Отже ні! Нагнаний із одного боку, забіг підступом панотець із другого:

— „Отсе ж бо й біда, що все хтось та має йому давати. Час уже, аби те даване скінчило ся. Чому другий дає собі раду сам?“

— „Який другий?“ — запитала ся їмость і поповнила сім запитанем великий тактичний промах. Сама подала панотцеві зброю до рук.

— „Який другий?“ — повторив за їмостою панотець та аж просияв із радості. Буцім заманював ворога в чисте поле. — „А мужицькі сини? Та на що нам так далеко шукати? Озьмій мене самого. Що я коштував свого батька по матурі? Але не берім університет. Берім гімназію. За мене платив батько по п'ять ринських, а я за Славка не платив менше п'ісдесяти корон“.

Панотець навмисне помішав обі валюті, стару з новою, щоб вийшла з того більша не-пропорціональність. Славкови не лізла страва крізь горло. Їмость те завважала й зараз поспішила з підмогою.

— „Та дай уже спокій! Нагадав колишнє, як баба дівкою була“.

Але панотець мав під рукою й новітні події.

— „Нехай буде по твоєму, що се вже передаване, пропало“ — говорив згідливо панотець — „але я тобі скажу за теперішні часи. Чужі діти в його віку та не беруть від своїх

родичів, але ще їм посилають. Та Боже мене борони від того, аби я мав зійти на діточу ласку. Я ще. Богу дякувать, сам зароблю на себе. Але ніхто не знає, як би то було батьковимло, коли би мав докази, що син за нього памятає. Я би не вимагав багато, аби він мені прислав на вдержанє, лиш аби він мені прислав знак, що не забув на старого батька. Не-хайі би мені прислав лиш одну корону на місяць, то й за се спасибі! Мав би я чим похвалити ся перед людьми, що ось якого я доброго сина маю. А то не тільки..“

Їмость стратила терпець, промовила вже лукаво: — „А як же! Зараз би побіг до Василька-пастуха похвалити ся“.

— „А хоч би й до Василька!“

Славко розсердив ся й устав від стола. Він часом умів батькови дігнати, особливо тоді, як батько говорив про золоті ковніри. Але сьогодні по таких невдачах не міг наїти слів на свою оборону.

Панотець побідив на цілій лінії. Тепер лиш мав використати розумно сю побіду. Те використованє смакувало йому ліпше як сама баталія.

— „Не розумію, за що ви обоє сердите ся на мене. Як би я неправду говорив, то можна мене й вилаяти. Але скажіть мені, що я тут злого сказав?“

Подивив ся весело на поконаних таї смашно говорив далі:

— „Я з вами раджу ся, а ви на мене сердите ся“.

— „А я дякую за таку раду при іді. Таї кажу вам із гори“ — говорила їмость буцим до обох — „відвоюйте своє на дворі, бо як зачнете ще таку раду при обіді, то я заберу

Славка до кухні, а ви тут радьте ся, з ким хочете“.

По сих словах виїшла імость, а за нею Славко. Переможець лишив ся сам із сумними думками. Знав, що імость не жартує. За близько підступив, переслідуючи поконаних. Тікаючи, вони зловили переможця на арман. По татарськи.

Імость завсіди обставала за Славком. Навіть тоді, коли він сам здужав оборонитись. Він виріс на її очах, вона тямила його ще маленьким таї з привички вважала його за дитину. Через свою сварливу вдачу й недбалість стратив панотець раз на завсіди всяку прихильність у іможі. Вона завсіди стояла за Славком проти панотця, хоч би часом навіть була панотцева правда. Зразила ся до панотця зараз на першій році, як стала його дружиною.

Вона була дочкою учителя в тім самім селі, де батько її мужа був священником. Пригодовляла ся навіть сама на учительку. Але судилась їй лінша доля, виїти заміж за панотця. Думала, що робить велике щастє, бо в тих часах священник — се найліпша партія. І власне з тої причини, що ставляла за високі вимоги до свого мужа, зразила ся до нього зовсім. А через те до цілого стану священничого. Для того не хотіла в жаден спосіб на те пристати, щоби Славко йшов на теологію.

Була переконана, що священник багато інтелігентніший від учителя. А тим часом побачила, що її муж лиш має зарозумілість на свій стан, а більш нічого. Має втіху в тім, аби когось зловити на такім учинку, щоби мав за що сварити. А вже аж гідко їй робило ся від того, що її муж властиво дитина. Привик, аби все за нього зробити, все дати готеве під ніс, майже, аби годувати його з руки. Як лу-

чить ся яка найменша недогода, то він, намісь її якось поконати, йде до імості жалувати ся. Неначе до матери, хоч вона молодша від нього майже десять літ. Вона привикла дома, що її батько про все старав ся, усім завідував, у найскрутнітійшій справі вмів собі порадити. Коли ж вийшла за панотця, переконала ся, що її муж ні до чого непригожий. Ціла господарка на її голові. Вона через те попадала в розпуку. Сама на тім не розуміла ся, а порадитись ні з ким. Навіть розмовити ся не могла з панотцем. Не було про що. Його лиш цікавили такі події, при яких можна би когось насварити.

Серед таких обставин прийшов до Воронич молодий учитель Дибяків. Називала його жартом: Дибко. З ним вона заприятлила ся. Скинула з себе гордонці попаді. Дибко знав її у всім порадити. Що не знав з досвіду, то раз два розпитав у других і все ставав їй у пригоді. З ним вона любила розмовляти і заєдно бажала його товариства. Цінила його далеко вище від свого мужа. Хоч Дибкови того не казала. Мала таку вдачу, немилі справи таїти в собі. Дибко використав раз ту приятнь і поцілував імость. Вона йому того за зле не брала. Уважала се за загальний блуд мужчини, що беруть ся жінок цілувати. За себе не бояла ся, бо вона була з роду така, що не любила ся в ніяких романсах, ні в дозволенних, ні в заборонених. Коли ж кому мило її поцілувати, то що се їй вадить? На її думку навіть не подобало їй боронити ся. Була переконана, що лиш ті жінки боронять ся, котрі відчують при поцілунках іще якісь инші бажання.

Як панотець зловив їх на тім учинку, то вона відрядила Дибка, а сама налагодила ся сказати відважно панотцеві, що з Дибком му-сить приставати, бо не має з ким иншим. Що ж

вона тому винна, коли Дибко так як кождий инший мужчина домагаєть ся від неї ознаків приязни? Мата намір сказати також панотцеві, що не зрікаєть ся й надалі приязни Дибкової з тої простої причини, що панотець не може їй дати тої приязни. Може бути, що в тої спосіб хотіла змінити панотцеву вдачу. Але до сього не прийшло. Панотець намісь боронити загрожені права подруга, жалував ся перед нею, що вона його не любить. Жалував ся так сердешно, що вона мусіла його також пожалувати. Панотець заспокоїв ся сим цілком. Дибко бував у них по давному й усе йшло своїм порядком.

За два роки переніс ся Дибко в далекі сторони. Їмость не знала навіть, де він обертаєть ся та що з ним дієть ся, чи оженив ся, чи остав ся нежонатим. Тепер не знає навіть, чи він жив. Та розлука з Дибком не справила їй великої прикрости. Мала забаву з дитьми. Зрештою привикла так до свого життя, що здавалось їй, ніби кождий муж такий, як ні. Журила ся тільки тим, щоби її син не був схожий на батька.

Але про Дибка заховала память і до сьогодня. Нагадувала собі його завсідн в таких хвилях, коли сама не могла собі в чім порадити. Задержала його в своїй памяти ще таким молодим, як бачила його в послідне. В її мріях перекинув ся він у якогось ідеального мужчину, наймудрійшого й найліпшого. Хотіла, щоби син був схожий на нього.

У Славка не бачила злих прикмет. Часом лиш приходила їй сумна думка до голови, що Славко такий сам непорадний, як панотець. Але зараз потішала ся тим, що Славко ще має право бути дитиною. Прийде слушний час, то Славко змінить ся.

Панотець чув велику пошану до їмості. Був перекоаний, що як би не вона, то він би загинув із голоду. Ото ж тепер узяв собі до серця їмостину погрозу, що вона піде зо Славком обідати до кухні. Для того постановив не чіпляти ся вже при обіді до Славка. Тільки одно його кортіло звідати ся, чи діправди жито зле видає, чи їмость лиш так жартувала. Зважив ся піти до кухні. Їмость потвердила, що жито справді зле видає.

Але в сім випадку їмость помиляла ся. Жито видало так, як звичайно, лишень Іван забув ся таї сховав за багато для себе. Іван мав такий спосіб, що разураз при млинкованю збіжа, ховав трохи для себе. Звичайно чвертку. В stodolі попри поперешню стіну, складаючи солому, лишав вузенький прохід. Для безпеки закладав той прохід з переду соломою. Проходом тим можна було протиснутись аж до другої, поздовжної стіни в stodolі. Тут уже лишав Іван більше місця вільного й вистелявав те місце мішками. Сюди зпосив Іван усяке збіже й складав кожде на шишу купку. При кождім молоченю, як робітники йшли на обід, Іван відбрав свою пайку. А відносив до дому в ночі. Але аж тоді, як уже стілько назбирало ся, що варт було потрудити ся.

Stodolu завсіді замикав панотець що вечера на ключ. Але в брамі від stodoli була маленька фірточка, що замикала ся з середини на гачок. Ото ж через цілих сорок літ, від коли панотець обняв парохію в Вороничах, правильно забував ту фірточку замкнути. Брама ніби замкнена, а до stodoli можна було зайти кожного часу дуже вигідно. Отсега ж то й бояв ся Іван. Ану ж злодій зайде й закраде то все, що Іван наскладав. Тому Іван закладав сам ту фірточку. Заходив до середини, закладав

гачок, а сам виплазив із стодоли понід стріху. В однім місци поміж платвою і латами, міг чоловік пролізти, бо кроква на кінці була відложена.

Також у такий спосіб виносив Іван із стодоли збіжжя. Виносив його мішком крізь фірточку, ставляв перед стодолю, потім вертався до середини, замикав фірточку й виплазив понід стріху. Він зрештою про сі виходи не дбав, бо мав багато способів, куди дібрати ся до стодоли. Міг зайти понід підвалину, міг виїмнути одну дошку зі стіни, а навіть у прикрім разі міг пролізти крізь стріху. Але викивав ті проходи, які застав.

Брав мішок на своє грубе карчило й ніс до дому. Так само носив нашу для корови. Ані він, ані ніхто в селі не вважав се за крадіж. Іван брав лиш стільки, кільки було йому треба. Кождий знав, що з тою платнею, яку панотець давав, наймит не міг прожити. Для того було загальне переконанє, що сі „боки“ наймит мусять мати. З рештою се так увійшло в звичай, що сі „боки“ вважало ся за згоду, заключену мовчки. Іван навіть не припускав що нічними виносинами збіжжя нарушує закони святця „Неруша“. Як би він брав більше, чим потребує, а! то се вже була би крадіж. А так бере тільки те, що йому належить ся.

Що таку заслуженину треба брати в ночі, гайком, се нічого не вадить. Адже кождому християнину жаль віддати те, що завинив. Лекше йому, як опісля довідаєть ся, що довг відобраний. Або й жінка. Кождий розумний знає, що жінка не буде гола ходити. Вона потребує одягнути ся тайі то ще краще від чоловіка. А грошей на її витребеньки чоловік би не дав. Нехай собі постарає потай господаря. Так само й з дочкою.

Мука й сир, що Пазя доносить, то се — правда — крадіж. Але тут Іван нічим не примішній. Се полагаєж Пазя з Іванихою. Крадене ж добро ніхто з хати не викидає. Його треба спожиткувати, бо як ні, то змарнуєть ся. А се вже гріх!

Зрадити як злодія, повідомити про шкodu властителя, о! про се ніхто в Вороничах не чував тай, дасть Бог, не почує. Тихий заговор, виссаний із грудей матери, носить кождий у своїм серци. Аби не знати яку річ побачив хто, то має її задержати собі. Перед судом вповісти. А се ж подумана річ? Чи є хто на світі, щоби за таку справу свідчив перед судом на свого сусіда? За свою справу, то — инакше. Але за чужу, а ще може за справу якого стронського, то се вже ні.

Отакі погляди мало ціле село тай такі мав Іван. Вони наслухали ся пераз, що се погляди хибні. Але не вірили. Бо чули се або від своїх ворогів або від тих, що живють податекн від них та життя їх не розуміють. Від Погурайчина тільки й довідались, що читальникови не яло ся бути злодієм, бо напсе би нечесть для читальни. Знають також, що обовязком їх є працювати разом над зміною теперішнього світа. Але в який спосіб, то ще не знали. Мали свої старі звичаї, а не були свідомі того, котрі за держати, а котрі покидати.

Імось догадувала ся, що в Івана липкі руки, але мовчала. Не признавала ся перед панотцем. Тай на що? Се би злomu не зарядило, а дало би притоку лиш до гризоти. Щоби наймит не крав, на те треба дозору господаря. А такого дозору не буде, чи служити ме Іван, чи хто инший. Відрядити ж Івана імось не хотіла. Бо хоч він неспасивий, упертий і неласкавий, то за те до роботи ліпший, як усі

дотеперішні наймити. Правда, робить лиш тоді, коли йому хочеть ся. Отже так вся робота в свій час була виконана.

Із житом же стало ся втора таке, що Іван намісь чвертки взяв цілий корець. Він злагодив чвертку та опріч того стояв кірцевий мішок у stodolі. Іван припізнив ся дома на обіді, а як вертав, то мусів бігти, щоби перездогонити робітників, бо вони вже йшли до роботи. У поспіху схопив Іван кірцевий мішок із житом і затаскав його до свого складу. Як процихав ся тим вузким переходом між соломою й стіною, то помітив, що обмахнув ся. Але вже піколн було завертати ся. Подумав собі, що за те на другий раз не возьме нічого. Коли ж імость дивувати меть ся, що жито не однаково видає, то він скаже, що мабуть дівки зле вчора рахували, як подавали на машину. Не бояв ся того, що може не стати кіп до рахунку, бо він для безпеки завсїди рахував менше кіп, аніж було їх на ділі.

Для панотця було се дуже вигідно, що жито не видає. Аж просило ся жалувати ся що дня перед Славком, що панотець бідний, не має відки грошей устарати. Бо панотець не мав наміру зачинати сварки, вона приходила сама непротена. Але сьогодні було небезпешно розмовляти при обіді за жито. На таку розмову не хотїла ніяк пристати імость. Панотець роздумував над тим, чи не вдало ся б якось утягнути до сеї розмови Івана. На разі не міг нічого придумати. Але був певний, що трохи згоді якось воно само на то зийде. Зачне Івана випитувати ся, для чого жито зле видає? На те Іван відповість, або що не знає, або в загалі не схоче відповісти, лишень своїм звичаєм щось недотепного відворкне. На оба способи мати ме панотець нагоду висварити Івана. Бо

є Івановим обов'язком знати, чому жито зле видає. Скоро намісь відповіді лишень бомкне щось сердито, то тоді може панотець удати ся до їмості або й до війта з запитанєм, чи йому — як господареві — прислугує право звідувати ся в наймита за причину злого видатку. Надієть ся панотець, що в такім випадку кожний обстане за ним, а не за Іваном.

Така розвага вложила панотцеві до серця постанову дати спокій Славкові з житом раз на завсідні. Волить що инше для нього прибагнути, як уже покінчить з Іваном. То ж Славко заживав тимчасом супокою від батька.

А Славкові треба було супокою. Панотець навіть не припускав, як тяжко поранив його душу. Вже не розпука, але просто дур чіпляв ся Славкової голови там під дубином. Не тільки батьківські напади, але навіть материнна оборона боліли Славка. Оборона може більше як напад. Яке ж буде материнне обличчя тоді, як вона дізнаєть ся всю правду про Славка?! Тепер уже не тільки гризота Славкові, що скажуть родичі йому, але також, що скаже батько матері за її сьогоднішню оборону?

Славко розумів, що пора вже така близька, що мусить уже доконче держатись якоїсь одної постанови. Здавалось йому, що ще зараза може його вратувати від сього клопоту. Сказав би родичам, що він хорий, мусить іти до шпиталю, то ж тепер не має часу думати про ніяку кар'єру. Тільки новий клопіт, що чей же в шпиталі не сидіти йому ціле життя. Колись таки та виплічнеть ся. Але все відсунув би журу хоч на кілька тижнів. Правда, родичі сим дуже гризли ся б, особливо мати. Та нічого діяти, иншого ратунку Славко не видів.

Постановив собі сказати при найближчій нагоді, що йде до шпиталю. Се його трохи

вспокоїло. Отже не надовго. Зараз мелькнула йому така думка:

— „Відки ж узяти ту заразу, коли навіть вона не хоче мене чепитись. А може би ще собі її напитати? Адже се не велика штука!“

Ся думка йому подобала ся. Постановив собі ходити до Варвари так довго, доки не заразить ся. Але тут знов стояла нова біда на перешкоді. Славко не мав відваги сам іти до Варвари. Коби його хто туди завів, хоч перший раз, то він би вже змовляв ся за кождий раз із Варварою, де й коли вона має на нього ждати. Але хто ж його заведе? Кому би він міг признати ся, що хоче зайти до Варвари? Ще найліпше, як би його Варвара де стрітила так, як тоді в неділю, таї сама закликала. Як на лихо не міг її піде побачити. Зважив ся навіть раз іти попри її хату, але нічого з того не вийшло, лишень страху набрав ся. Сам не знає, чого бояв ся. Але йдучи попри її хату, так закрадав ся, що на пальцях ступав. Малий вітрець, шелест трави нагонив на нього такий страх, що він приоставав і ось-ось не пустив ся на втеки.

По півночі як збудив ся, мріяв про ту заразу. Ось він сидить собі під лубином, а то нараз зявляєть ся Варвара. Зовсім так ненадійно як лорд Киває на нього пальцем і простацькими словами кличе його до себе на забаву. Славко згоджуєть ся, тільки каже, що тепер динна, хтось може побачити.

— „То прийдіть у вечір“ — говорить Варвара.

— „Добре!“ — згоджуєть ся Славко. — „Жди на мене на дорозі коло своєї хати. Але памятай, щоби-сь була, бо як тебе не застану, то верну ся“.

Барвара справди дожидає. Він таки зараз умовляєть ся з нею, щобн ждала так само завтра. За кілька днів зараза показуєть ся. Правда зараза; та велика, що кидаєть ся на ніс, на горло, що на неї треба доконче йти до шпиталю. Славко видить, як батько його, ще нічого не свідомий, уже заздалегідь смакує собі в розмові про те, що не має чим удержувати Славка на судовій практиці. Ходити ме по хаті тай солодко приговорювати:

— „А тобі, Славочку, вже час подавати ся на практику. Але я, бігме, не знаю, відки ти возьмеш гроші“.

— „Не треба мені грошей“ — покривляти меть ся Славко батькови також солодким голосом — „бо я не йду на ніяку практику“.

Батько аж забудеть ся з дива: — „А що ж ти думаєш робити?“

— „Йду до шпиталю, бо я хорий!“

Тяжче вимовити отсі слова тай уже все полагоджено! Скоро забракне Славкови відваги, щобн сі слова промовити, то він заплющить очи, а все таки своє скаже. Про всю решту, то вже Славкови нема жури, бо родичі зо страху самі допитувати муть ся. Піде просто до шпиталю. Але як? Славко також не має відваги сам зайти там. На таке діло може його мати повезе? Але мабуть не випадає. Певне напишуть до шваґра, щобн приїхав тай повіз Славка. Так є, се ще найліпше. Потім по шпиталю належить ся йому ще один рік відпочинку. На се вже мати допевне пристане. За сей рік щось уже доконче придумає. Не буде бавити ся в ніякі фантазії, лиш думати ме про діло. Але се слово „фантазія“ завдає Славкови нової жури:

— „Ага! не бавити ся в фантазії“ — лютить ся сам на себе. — „А що ж се все є, як

не одна фантазія? Я ще не зійшов ся з Варварою, ще не знаю, чи взагалі вдасть ся мені з нею зійти ся, не знаю, чи вона дійсно заражена, не знаю, чи та зараза вхопить ся мене, а вже з тої причини взяв я собі рік відпочинку. Що ж се, дурню, як не фантазія?!“

Так себе корив Славко й сердив ся на себе. Перевертав ся на всі боки, мучив ся і в кінці додумав ся до такого:

— „Моя голова на се за дурна, я мушу когось порадитись“.

Тільки кого? Прийшло йому на думку, що Потурайчина. Признасть ся перед Потурайчином до всього. Десь незабаром повинен Потурайчин заявити ся в Вороничах, адже вибори вже розписані. Він певне так само журить ся своїм арештом, як Славко своїми іспитами. Один перед одним жалувати меть ся на своє горе. Славко вже навіть уложив собі цілий план, у який спосіб поведе розмову, щоб виринула нагода признати ся перед Потурайчином до всього. Питати меть ся передовсім Потурайчина про його арешт. Очевидно Потурайчин жалувати меть ся на несправедливий засуд. Тоді Славко скаже йому: — „А я маю ще більшу гризоту“ — таї признасть ся до всього. Може навіть намовить Потурайчина, щоб пішов з ним до Варвари. Адже се поміж товаришами водить ся, що один одного провожає до таких жінок.

По такій постанові успокоїв ся Славко зовсім. Ждав аж покажеть ся в селі Потурайчин. Але його серце мучило ся далі. Намість про іспити роздумував собі тепер про Краньцовську. Уважав її за зрадницю. Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кейкує перед чоловіком, та за те набрав переконання, що вона забавляла ся Славком із пудги.

— „Панські причми, а я через них стілько мушу терпіти!“

Чув, як якась біда, наче хробак, точить йому серце й точить і точить. А воно болить, болить і болить. Нераз затаїв у собі дух і наслухав, коли його там у серці перестане боліти. Ждав та не міг діждати ся тої хвилі. Тоді вже його поривала лють не тільки на Крапцовську, але й на себе самого.

Його душа так привикла мучити ся, що не могла без муки жити. Ледви вдалось йому заспоити ся дожданкою на Потурайчинна, як уже почав гризти ся Крапцовською. То сумував, то лютів ся на неї й на себе, то нагадавши собі, які він мав пації, соромив ся тяжко сам перед собою. Коли навіть на хвилинку забував про Крапцовську, то журив ся льордом. Що буде з собакою, як Славко виїде з Воронич? Одним словом не міг Славко спекати ся душевних мук ніяким світом. Його серце за тим тільки й пазило, щоби найти собі якусь гризоту. Одинокую його розрадою був забобон. Славко все мав надію, що за його теперішнє горе та дасть йому забобон доконче якусь потіху.

— „Допевне Потурайчин справить мене на добру дорогу!“ — міркував собі й дождав Потурайчинового приходу з великою нетерплячкою.

Діждав ся. Через кілька днів прийшов Потурайчин до Воронич скликати передвиборчі збори. Зійшли ся читальники всі до одного. Надіяли ся довідатись уже раз, як мають змінити свої давні звичаї, щоби стати до борби зі старим пережитим світом. Загадали обновити своє життя, хоч би через те мали підняти ся не знати тільки труду. То ж слухали Потурайчинової промови з увагою й завзятком.

Він пояснював їм, що теперішні вибори до сойму дуже важні, бо на сій каденції змінити мають послі виборчу ординацію до сойму. Як буде за мало мужицьких послів, то настане така виборча ординація, що потім не допоможуть мужикам ніякі зусилля. Раз посповане діло не дасть ся вже потім направити.

Говорив про теперішнього кандидата на посла, селянина Івана Сосновича. Його поставили кандидатом передовсім для того, що він знаний загально в повіті. Проти нього висуювають пошн якогось отця Підлижайчика, зовсім незнаного. Ніхто не знає, чи той отець є приятелем народа, чи ворогом, бо доси ніхто його не видів ні на зборах, ні не чув нічого про його діяльність. Із польської сторони кандидує дідич пан Шубравський. Правительство намагати меть ся переперти його всякими способами, дозволеними й забороненими. На мужиках стоїть тепер тяжкий труд, бо мають поконати дуже сильного й небезпечного ворога.

Потурайчин говорив дуже плавно й своїм звичаєм дуже хутко, не договорюючи деяких слів до кінця. Сам зміст його промови не додавав слухачам духа. Те, що треба голосувати на Сосновича, а не на кого иншого, вони вже знали. В самій промові хотіли ж дослухати ся того заповіту, як їм повести своє житє, щоби переродити ся на нових людей. Для того більше їх цікавили ті частини промови, на які Потурайчин покладав найменшу вагу, а саме, поклик до борби, до єднавля мужицьких сил. Потурайчин був політичний агітатор, поза програму своєї політичної партії нічого більше слухачам не розясняв. Не почував навіть потреби дати їм щось більше понад таке розясненє. А зрештою не був навіть свідомий того, чого прагне мужицька душа від нього довідати ся.

Та ще питанє, чи мав би він чим заспокоїти те бажанє своїх слухачів. Його досвід житєвий дав йому ще дуже небагато, сам він також не думав над обновленєм свого життя. То ж здивував ся не трохи промовою Неважука, що зараз по нїм говорив.

Неважук ухопив ся тих слів Потурайчина, що він послужив ся ними лиш задля прикраси своєї бесіди.

— „Пора нам скинути з себе невільництво“ — говорив Неважук таким сильним голосом, аж вікна в читальні дзвеніли. — „Хоч уже Турки й Татари на нас не нападають, то ми все таки лишили ся невільниками й по сьогоднішній день. Хоч панщини вже не робимо, а отже підкладаємо з своєї охоти плечі панам і панським посіпакам, аби лізти до гори!“

Наводив приклади того невільництва, підходящі й невідходящі. Говорив про те, як помітують мужиком по урядах, як мужик кождїй бідї звик терпіти, як не шанує в собі людської достоїнности: коли купує що, то просить кунця немов жебрак, а коли продає, то так само. Говорив і про родинне мужицьке житє.

— „Навіть до доброго треба нас батогом підгонити“ — кінчив Неважук свою промову. — „Чи до читальні, чи до нашої крамниці, то на кожного треба пукати, аби там заходив. Як без грошей, то бере в крамниці, а як за гроші, то диви ся, а він уже потяг ся до Жнда!“

Видко було, що ся промова припала слухачам до вподоби, бо вони їй притакували. Найдужче Сенько Грицишин. Спер лікті на колїна, голову взяв межі долонї й заєдно крутив нею, а все приповідав:

— „Свята правда: н-невільництво. М-ми всі ще н-невільники!“

Потурайчин мусів нагадувати, для чого скликав збори, бо слухачі забули: Їх усе кортіло радити над тим невільництвом. Розходилося про те, щоби постановити, кого вибрати виборцем із Воронич. Вороничі давали тільки одного виборця, Потурайчин думав, що тим виборцем треба зробити Неважука для того, що він відважний. А сих виборів треба буде добре постояти, бо одно, що натиск із польської сторони буде нечуванний, а друге, попи мабуть не схотять наражувати ся старості через те, що кандидатом не є той, кого вони хотять. То ж доконечна річ, щоби між мужицькими виборцями найшов ся такий, аби вмів упізнати ся за кандидатом таї мав до сього відвагу. За такого вважав Потурайчин Неважука. Та люде не похочували його. Сам Неважук також відпрошував ся. Потурайчин не розумів причини сеї опозиції, отже мусів піддати ся волі загалу. Запропонував Павла Гаєвого. Павло ж усміхнувся мильенько таї промовив:

— „Там треба письменного, бо як будуть красти голоси, аби виборець міг того вздріти. А я, хоч окуляри ношу, то письма однако не знаю!“

— „Правда, я її забув, що ви неписьменні“ — сказав Потурайчин лиш на те, щоби не псувати радості Гаєвому, бо він добре тимив, що Гаєвий не знає письма. Гаєвий тішив ся як мала дитина. Обернув ся до всіх із отакою промовою:

— „То вже не один зловив ся на мої окуляри, бо я знаю так собі з ними заходити, що й не один письменний так би не вдав“.

Утіха не позволяла йому довго змовчати. Хвильку подумавши, говорив далі за свої окуляри:

— „Хоч хто знає, як би я там став перед комісією в окулярах, то - бігме — не важилися б при мені красти голоси. Я би так цікаво крізь окуляри поглядав, що кождий би присяг, що я письменний. Ото ж би потім сміху було, що сліпий мужик та так обдурив панів!“

Отже й сими словами не вичерпав Гаєвий усєї радості з свого серця. Роздумував далі над тим, яку би ще штуку завдати своїм окулярам. Ще ніяка думка про се не прийшла йому до голови, а очі вже сияли таї губи самохіть кривилися до сміху. Сполошив йому сю радість Іван Неважук ось-якою промовою:

— „То треба таки правду сказати, нема куди крутити“ — сказав Неважук із якоюсь не терплячкою. — „Письмо письмом, а з нас нікотрий не може бути виборцем, бо ми всі були карані за ліс. Лиш один кум Сенько Грицишин таї віїт, що не були карані. Сенько самі до ліса не вказувалися, бо за них жінка ходила та її карали. Отак було нам усім робити“

Як же Потурайчин узяв розпитувати ся, коли котрий був караний, то показало ся, що вони всі вже можуть бути виборцями, бо речипець що до наслідків карі давно вже проминув. Та се їх не переконало, кількасотлітній досвід навчив їх, що польська самоволя дужча понад усякі закони.

— „Закони на папері“ — говорив Неважук — „а староста як наїде лиш стілько на нас, що чорне за ніхтем, то голос уневажнить. Процесуй ся потім із ним, може й виграєш та буде вже запізно“

Стало на тім, що виборцем буде Сенько Грицишин. Тепер Славко зважив ся сказати й своє слово. Він довго надумував ся, пробував іще перше обізвати ся й на своє диво переконав ся, що боїть ся. Але справа була така

важна, що треба було доконче про неї звістити. То ж Славко примусив таки свій рот говорити. Отже не здобув ся на відвагу промовити до всіх, обізвав ся лишень до Сенька:

— „А вас буде Краньцовський просити, аби ви голосували на Шубравського. Я знаю!..“

Таки решти не міг доповісти, хоч уложив собі з гори цілу промову. Мав намір сказати те все, що чув від Краньцовської про агітацію. Отже як промовив сих кілька слів і як почути, що не тільки Сенько Грицишин, але всі його слухають, то нараз у горлі зробилось йому сухо, а духу в грудях забракло. Обірвав мову на половині думки й замовк. Бодив тільки перелякано по хаті очима, чи не сміють ся з нього. Ніхто не сміяв ся, а Сенько відповів:

— „Н-іічо не ш-шкодить. К-краньцовський своє знає, а я своє“.

Говорив із таким спокоєм і з такою певністю себе, що переконав усякого про свою неподатну постанову. З рештою з усіх очей, із усіх обличь бив такий завзяток, що хіба би сліпий не побачив, що сі люде радше дадуть ся на шматки порубати, аніж мали би котрий зрадити. Славко також завважав те одушевлене, для того так стратив відвагу. Почував ся найгіршим із усіх. Не може одушевляти ся загальною справою, бо сам бродить у таким болоті, що все поваляв би, за що тільки вхопить ся руками.

— „Усі тут одного хотять, усі за одним убивають ся“ — думалось йому — „а я зовсім так, як той Василь із Берберівки, що ждав до кінця зборів, аби вилізти з своїми нісенітницями за службу божу проти градобиття. Та й я жду на кінець, аби порадити ся Потурайчина за свої ієспити та й за Варвару“.

Як тому злодійови, що молить ся в церкві поміж людьми на те тільки, аби вкрати позо-

почуваний хрест, так само ніяково було Славкові на душі на цих зборах. І соромився й боявся, але ждав на нагоду, щоби поговорити з Потурайчином на самоті.

Ся нагода не зараз лучила ся: Славко мусів довго бити ногами, заки опинився з Потурайчином у чотири очі. Бо одушевлені мужики супровожали Потурайчина аж до ліса.

Згідно зі своїм пляном запитався Славко Потурайчина про його засуд. Але відповідь Потурайчина не була така, яку собі перед тим надумав Славко. Потурайчин не жалувався. Його голова так була переповнена думками про вибори, що там не було місця на журу арештом: Розповідав Славкові докладно цілий свій процес, говорив навіть про сумні наслідки свого засуду. Отже те оповідань виходило так, наче про якого постороннього чоловіка, буцімте нещастя не спіткало Потурайчина, але когось иншого. Навіть жартував над деякими епізодами того процесу.

— „Мабуть доктор Фалькенбаум більше мені зашкодив як поміг“ — говорив Потурайчин своїм звичаєм дуже хутко. — „Зовсім без потреби похвалив на свідка вдову Дмитриху. Сей свідок мене погубив, бо лиш вона признала, що була якийсь час на зборах без записки. Як ми провадили наради, то вона прийшла до Невалучки позичити горшка тай якийсь час слухала нашої розмови. Чи що з того розуміла чи ні, а все вважала за свій обов'язок похвалити мене перед суддею, що я дуже красно говорив. Думала, що сим мені прислужить ся. А то як раз навпаки, бо з її зізнань набрав суддя переконання, що збори не були обмежені на запрошених гостей, але що були загальнодоступні, коли мене аж похвалили. Своєю дорогою, що суддя мусів у душі дякувати Фаль-

кепбавмови за сего свідка, бо інакше не міг би мене був засудити. А що він мав охоту мене засудити, то найліпше доказує те, що всадив мені таку велику кару. Я знаю, що вони хотять мене замкнути на виборчий час, бо ще мабуть не було ніколи в суді такого поспіху з дорученем вироку й визначенем дня розправи. Ось я недавно подав рекурс, апеляційний же суд уже назначив розправу. Та те все байка, що мало мене найгіршого спіткати, то вже спіткало. Лекцію я вже стратив. Хіба ще одна біда мене чекає: Я — як видите — сухотник, стухлий воздух мені завадить, а в арешті при повітовім суді велика вогкість. Більше би я приймив ся сидіти в правдивім креміналі. Але заки ще мене запроторять до арешту, то я ще своє зроблю. Здурю панів так, як Гаєвий наважив ся здурити комісію виборчу окулярами!“

Сміяв ся щиро з тих окулярів таїй казав, що такі виборчі епізоди надгороджують йому всі трудно. Сим сміхом розбив Потурайчин Славків плян ні на що. Бо Славко мав намір сказати: „А я маю ще більшу гризоту“ таїй тоді признати ся до всього. Але така замітка була би тепер не до шмиг'и. Треба було цілий плян змінити. Таку зміну придумав Славко на борзі. Але почував, що се вже не те; хто знає, чи тепер уже так легко договорить ся до самої річи. Таке вагання відобрало йому сміливість; добру хвилю мовчав, заки зважив ся промовити.

— „Що би ви, товаришу, порадили мені робити“ — обізвав ся в кінці — „як би я наприклад не мав іспитів?“

Потурайчин якось дивно всміхнув ся: — „Чи я знаю? Як би ви дійсно не мали, то може

би їй прийшла яка рада до голови. Але думаю, що так не є“.

На таку відповідь не був Славко приготований. Коли би Потурайчин не був виповів свого переконання, що „так не є“, то Славко признав ся би був до всього. Сим же своїм переконанєм заставив Потурайчин Славка брехати. Йому здавало ся, що мусить брехати. Не знав для чого, але почував, що мусить. Немов Потурайчин умовляв у нього сю брехню, а він мусів її потвержувати. Заперечити її соромив ся їй не мав відваги.

— „Та певне, що так не є“ — сказав Славко їй засумував ся тим своїм глибоким і безмежним сумом. Але Потурайчин був його послідною надією. Не міг її покидати ся ніяким світом. Думав, що як прогавить сю нагоду до розмови, то вже пропащий на віки. Тим то силував свій мозок придумати якусь фразу, щоб розмова зійшла знов на те ж саме. Мозок працював сильно, але прикладні думки не приходили.

— „Може би за Варвару?“ — блиснуло Славкови в голові. Отже ні, се не можливо! Напружений мозок нагадав тепер Славкови те, що він доси не завважав. Дивував ся, яким способом не прийшло йому се борше на гадку. Адже Потурайчин казав йому ще тоді, як Славко його перший раз провожав, що він думає про Варвару. Правда, тоді за Варвару саму не було бесіди, але говорило ся взагалі за такі жінки, як Варвара. Потурайчин лиш для того намовляв уписувати жінок до читальні, бо не хотів, аби вони були Варварами.

— „Як же я можу счинати розмову про Варвару?“ — сказав у собі Славко їй силував свій мозок придумати що инше. Пора була крайня, зволікати далі не було куди. Славко

зловив за лаби першу-ліпшу думку, яка лиш порушилась у його голові. Потім показало ся, що та думка не була найідурнійша.

— „А ви як відсидите в арешті“ — сказав Славко якомсь несміливо, поволеньки, буцім кудись закрадаючись — „то вас уже до уряду не приймуть“.

Послідні слова виговорив хутко, трохи з переляком, буцім закравши ся кинув почерез частокіл камінь у город, нехай — мовляв — бе в голову, кого хоче, бо я й так не бачу. Але сей камінь не нагнав страху Потурайчинови. Він тільки здвиг плечима

— „Байдуже! Нехай не приймають!“

— „А що ж будете робити?“ — запитав ся Славко знов несміливо, буцім закрадаючись.

— „Якомсь собі вже дам раду. Чи то доконче жити зі студій? Можна піти й на робітника“.

Потурайчин відповідав якомсь нерадо. Пізнати було, що про такі справи не любить балакати. Зараз таки повернув розмову кудись инде:

— „А як випадково питати ме вас хто за адвоката, то справте його до Фалькенбавма. Він тільки те й робить, що як мене стріне, то зараз питаєть ся, чи я згадував кому про нього по селах. Ви ж мабуть його товариш із гімназії“.

Ідучи назад до дому, почував ся Славко в такім настрою, як тоді, коли вертав послідній раз від Краньцовської. Не йшов, але гікав; зігнув кілька мога шию в долину, подав ся наперед і ступав хутко широкими кроками. Неначе вибитий порядно! Соромив ся навіть нагадувати собі, про що мав намір питати Потурайчина, а про що на ділі питав. А думки його кружляли кругом голови неначе мухи

й ув одно бrenіли йому над вухами: — „Невільник! невільник! невільник!“ Він обгониw ся від них обома руками. Здавалось йому, що він буцім десь ішов до якогось вулня, щоби набрати багато-багато солодкого меду, а то намісь того вискочив цілий ріі бжіл. Вони покусали його, відогнали, а тепер іще летять за ним, щоби його доконати. .

Тікав так хутко, аж задихав ся. Се спонукало його звільнити трохи ходи. Тепер уже спам'ятав ся й міг ясно роздумувати над тим, що діялось. Отже не важив ся. Оглянув ся лиш, чи Потурайчин уже далеко: бояв ся, щоби він не підслухав його думок. Але Потурайчина вже й не видко. Славко відотхнув, зачав тепер роздумувати без ніякого страху. Отже все якась мара заважала йому. Буцім думає зовсім ясно й розумно, а то без перестанку бrenить йому над вухами: „Невільник! невільник!“ Се слово так довго дзвеніло йому в вухах, доки він сам не вхопив ся за нього.

— „Таки правда, що невільник. Як би хто закинув на мене мотуз і повів до Варвари, то я би вже там зайшов. Як би був хто стōяв мені над головою з буком, то я би був і вчив ся. Бо невільника самого пустити, то він буде лиш їсти, спати й журити ся. А як його підогнати, то все зробить. Неважук говорив, що мужики невільники, а тим часом вони супроти мене, то ще вольні козаки. Як би він знав, що я за один, то не називав би мужиків невільниками“.

Отакою розвагою відогнав Славко той докучний, безвастанний бrenькіт із своїх вух. Тепер уже міг думати спокійно над радою Потурайчина. Але переконав ся, що Потурайчин радив собі, а не йому.

— „Тай чому я не признав ся йому? Що се, амбіція? У тебе, невірнику, є амбіція?!

Усміхнув ся з погордою сам до себе І злість і жаль підступили йому до серця.

— „Потурайчинови не штука. Перше, в нього сухоти. Що йому хто зробить? Коби я так мав сухоти!“

Фантазував, який би він був щасливий із сухотами. Чи до шпиталю, чи де на свіжій воздух, досить того, що ніхто би й не згадав про якісь там іспити. Цілі ліки: багато їсти й довго спочивати. Отсе раз! Нехай згуртують ся всі венеричні зарази, отже не докажуть того, що одні сухоти!

— „Друге: Потурайчинови не штука говорити, що можна жити з фізичної роботи, бо він сам син залізничного робітника. А мені? Ані гадки! Який би дома вереск счинив ся, як би я лиш словом зганув за робітника?! Ще з малечку мене мучили“.

Славко нагадав собі, як був іще маленьким, кілька біди мусів потерпіти ся в прирівнянню до мужицьких дітей. Вони вже досвіта розцибали ся по вулицях, йому ж казали вмивати ся, чесати ся, черевикн вбувати. Ай! іще й тепер нагадує собі, як він гірко плакав при тих операціях. Ледви вказав ся на вулицю, а вже батько вгоняв по надвір'ю та викрикував: — „Славочку, де ти?!“ А потім брав його за руку й усе довбав і довбав і довбав, що чемні діти повинні держати ся хати. Ех, ненавидів він за се батька й тепер його ненавидить. За ті золоті ковніри.

— „Чекай, будеш їх видіти!“ — кривив ся Славко в думці батьковн.

— „Або: Я не маю відки дати тобі на вдержанє!“ — сердив ся далі на батька. — „Го-го!

Найшло ся б, коли лиш було треба! Хоче мене задурити так, як дитину, а я вже...”

Тут нагадав собі слова Сенька Грицишиного, що в тридцять літ уже чоловік старий. Ся пригадка шпигнула в серце Славка як голкою. З усіх думок зробилась якась одна метушня й перелякала його. Пішов борзо, неначе щось наздогочував. Спішив ся, щоб ще перед укінченєм тридцятого року щось застати, але що?... Метушня думок заважала йому те „щось“ побачити.

Ага, забобон! Його хотів Славко зловити ще загоді. Нехай помагає, бо вже крайня пора. Коли тепер забобон не pomoже, то потім усяка поміч не придасть ся ні на що.

Але Славка все зрадило: Зрадила Краньцовська, зрадила надія на Потурайчина, та й зрадив забобон. Очевидячки зрадив, бо не дав йому нічого. Кілько муки, кілько гризоти переніс Славко й за се все не дав йому забобон навіть промінчика надії. А він так вірив у нього. У ніщо, але до слова, в ніщо так Славко не вірив, як у той свій забобон. Тепер переконав ся, що й він бреше. Як би його Славко мав під руками, покусав би, підрав би на дрібні шмагочки.

— „Зраднику! Підлий зраднику!“ — не думав, але вже шептав Славко сам до себе крізь затиснені зуби та грозив кулаком. — „Кілько я натерпів ся, кілько я намучив ся й за те нічого“ найменшої потіхи“ ніякої надії? Ех! ти підлий зраднику!“

Хулив! Розумів, що хулить, але навмисне хулив, бо мав свідому волю хулити. Любував ся в хулі! Хулити ме завжди. Ніщо його не відведе від тої хули. Хоч би знав, що той забобон трісне його громом, отже таки не перестав би хулити.

Опріч хули постановив Славко провокувати свій забобон, робити йому все наперекір.

— „Ти кажеш, що після радості мусить наступити смуток, а я тобі покажу, що брешеш. Я тішити му ся рано, тішити му ся з полудня, тішити му ся в вечір, а ти мені даси більший смуток — оце!“

Славко ткнув дулю перед себе, будім під ніс забобонів.

— „Як ти можеш дати мені більший смуток, коли вже нема більшого? Пробуй, я тішу ся, я вже тішу ся! Диви ся, я смію ся. Ги-ги-ги!“

Розтяг рот і вишкірив усі зуби Дознаку, як кінь до місяця.

IX.

Зі зрадою забобона обгорнула Славка зневіра. Вже нічого не надіяв ся, тільки сердив ся на всіх і на себе. Навіть мати йому опротивіла. Не обзивав ся ні до кого, ховав ся перед людьми й сердив ся. Навіть за свою ямку сердив ся. З такою злостою її порпав, аж палик поломив.

Нині з полудня постановив заподіяти собі смерть. Очевидно лиш на той випадок, як би хто привіс йому револьвер і сказав: раз, два, три, стріляй ся! Або як би хто перейшов його в лісі, заклав йому петлю на шию таї сказав: вішай ся! Перед тим, розумієть ся, мусів би його підсадити на гиляку. Думку про душегубство піддала йому подія з Гриньком-калікою.

Учора в вечір прибігла з опеньківського ліса вдова Дмитриха. Та сама, що так гарно допомогла Потурайчинови засмакувати арешту Збирала в лісі гилє сухе на паливо. Прибігла

з ліса просто до Павла Гаєвого тай трохи не вміла з переляку на порозі.

— „Ей, вуєчку, впадайте на Бога!“ — кричала ледви переводячи дух — „Гринько повісив ся!“

— „Душегуб!“ — обізвав ся спокійно Гаєвий. — „Я не раз казав, що його таке чекає. Та мара би його брала, але такого сорому наробити цілій фамілії. Публіка тай годі! А ви де його найшли?“

— „Таже чуєте, в опеньківськїм лісі. Господи, якого я страху наїла ся! Гадала, що тут мені буде амінь!“

Дмитриха сіла й віддихала ся. Потім розповіла, що як щибала з одної сосни сухе гілля, то побачила майже під самим верьхом Гринька, що висів на мотузі.

— „Тай нечистий так його високо висадив!“ — сказав Гаєвий тай плюнув. — „Тьфу, нуждо! Гадав, що нияче не повіситься, чи яка біда? Цікавий я лиш знати, хто його буде зсажувати? Бо я, бігме, не полізу“.

Подумав хвилюку тай говорив далі: — „Нехай повзають ся за ним ті, що з ним напивали ся тай ті, що будуть ґрунт по ним брати. Вони вже давно наставили ся на його смерть“.

Дмитриха прийшла трохи до себе від страху тай питала ся, що їй тепер робити? Чи йти до віїта давати знати? До віїта вона ще може весупити, бо то по дорозі, але більше нікуди, бо боїть ся.

— „Я не знаю, як я сю ніч пересплю, бо він мені приснить ся“ — бідкала ся Дмитриха. Але Гаєвий був тої гадки, що не треба сьогодня нікому давати знати.

— „Гадаєте, що не довнесьть до завтра? Довнесьть, не урветь ся! Як висів дотепер, то

ще повисить любісінько до завтра. Коли ж він міг висадити ся на сосну?”

Гаєвий зачав рахувати. Уже п'ять день, як Гринько ще з села. Всі думали, що його зловили в місті на якій крадежі та валяється отам у креміналі, аж виходить, що він таки того ж дня повис.

Як Дмитриха тільки вийшла з хати, то Гаєвий не втерпів, пішов сам звістити про Гринькову смерть. Дав знати їй до віїта, розповів у крамниці та ще зайшов до спадкоємців Гринькових. Спадкоємцями були братні діти. Мати їх, Палагна, тепер замужна в друге за Федьком Похожаєм, як тільки вчула від Гаєвого за сю причку, то вважала за подібне плакати. Здавалось їй, що спадкоємці мусять жалувати за небіжчиком, бо як ні, то не одержать відумерщини. Плакала намісь своїх дітей, бо вони ще не вміли так на закликанє видушити з очей сліз. Їх би вперед добре вибити, аби плакали. Як буде треба, то Палагна се завтра перед похороном зробить. Та й Похожай брав ся жалувати за небіжчиком. У нього була довга шия, а гортанка виставала на ній немов грушка. Через то мав грубий голос. Він хвалив небіжчика.

— „Добрий був чоловік. Шкода, що так загирив душу“.

— „Ага!“ — сказав Гаєвий із насмішкою. — „Найшов доброго чоловіка. Чому ти його не мав за доброго, поки він жив?“

— „Як то ні?“ — обрушив ся Похожай. Він також думав, що мусить заслужити відумерщину для пасербів доброю згадкою про небіжчика. — „Я все його мав за доброго. А тепер мені такій жаль, що ой!“

— „От не жалуй, чоловіче“ — говорив Гаєвий знов із насмішкою — „бо ще біда відійде!“

Похожай зіправди змовчав, неначе бояв ся направду, що своїм жалем та верне Гринькові жите

На другий день досвіта, на зорях, привезли Гринькове тіло. Був і жандарь при тім, щоби розслідити, чи нема тут якого вбивства. Показало ся, що се не може бути, бо так високо підсадити небіжчика, то треба би було брати до помочи якусь машину. Радше всі дивували ся, як він не бояв ся так високо лізти. Заліз на ту височінь, де гаралиця почуваеть ся зовсім безпечно, вона на тій віддали їсть супокійно шишку на очах чоловіка та ще її кидає в нього недогризками.

У селі не хотіли люде на те пристати, щоби Гринька поховати на цвинтари.

— „Він умер в опеньківській лісі, таї має бути в Опеньківцях похований!“ — так говорили. А Неважук та страшив градом.

— „Старі люде вповідають, що як „такого“ поховати в селі, то град навістить що-року“.

Пому вірили таї намовляли вїйта, щоби заборонив ховати в селі. Вїйт також був за тим, але оглядав ся, що жандарь скаже. Коли ж довідав ся, що після закону Гринько має бути похований на цвинтари, то не хотів людей послухати. Гаєвий, Похожай та його жінка також вірили, що небіжчик спроважувати ме град на село, отже такн обставали за тим, щоби ховати на цвинтари. Почутє родинної спільности взяло перевагу над дбанєм про загальне добро.

Викопали грїб на краю цвинтаря, над самим ровом. На таких місцях ховають душегубів і проложих Циганів. Яму копав сільський жебрак, тезко небіжчика. бо також Гринько. Його про-

зивали книшем, бо вижебрав не один книш. Гринько Книш хоч жебрак та міг рівнати ся не з одним господарем, так йому послужило те жебраство. Зачав жебрати тоді, як хата йому погоріла. Нажебрав стілько, що й побудував ся й сина оженив на ґрунт тай усе мав хліб на хліб. Хоч потім не потребував жебрати, отже жебраство так пішло йому в звичку, що не міг із ним розстати ся. Привик замітати церкву, копати гроби, на кождім похороні молити ся. Здавалось йому, що він належить до духовного стану. Через те до господарства й не поглянув ніколи.

На Гриньковім же похороні через те, що не було панотця ні дяка, то Книш уважав себе трохи не за найстаршого при цілій параді. На се свято взяв на себе новісіньку величезну торбу. Тай таки дійсно проводив би цілою парадю, як би не окуляри Гаєвого. А так мусів удоволити ся становищем підстаршого. Бо як лиш спустили домовину в яму й прикидали, то Гаєвий витяг ізза холяви коробку, виймив із неї окуляри та злегонька заложив їх на ніс. Потім поглядав крізь них весело на людей.

— „Аж просять ся вангеліє читати“ — хвалив Гаєвий свої окуляри. Вони додали йому духа, то ж Гаєвий почув потребу промовити над гробом до людей.

— „Змовте, люде, за душегуба.“ — зачав Гаєвий тай став. Потім собі так роздумував: — „За померші душі завдає панотець змовити пять разів оченаш і пять разів богородице. За душегуба ж вистарчить половина сього. Половина з пять се буде півтретя, але — чорт його бери — нехай той пів піде на хосен небіжчикова“. Так роздумавши, сказав Гаєвий на голос:

— „Змовте, люде, за душегуба тричі оченаш і тричі богородице!“

Сам перехрестив ся й зачав молити ся. А Гринько Книш хотів показати всім людям, що він виконує свій уряд не задля зисків, але з почуття обов'язку. Для того відмовляв молитви так голосно й докладно, як на похороні першого богача. Поділив собі молитви на склади тай кожний склад повторачив по тричі. Щоби як не змилити, то рахував голосно.

— „Раз оченаш, двичі очинаш, тричі очинаш“.

Потім позіхав і говорив дальші склади. Голос був дужий, але розуміти годі. Тільки й чути було, що: — „Ав! ...ав! ...ав!..“

Знов виходили склади зрозумілі: — „Раз дабуде, двичі дабуде, тричі дабуде“. — Дальші склади шептав по тихо. То знов голосно: — „Раз нанебі, двичі нанебі, тричі нанебі!..“

Ніхто так нетерпляче не дожидав ся кінця похорону, як Пазя. Вона зявила ся тут на те, щоби пімстити ся на Варварі. Тут, при всіх людях. А людей було досить, бо вони збігались дивити ся „на публіку“. Були майже всі читальники тай Славко між ними. Варвари, правда, не було, але се для Пазі ще й поготів: не буде кому перебивати її пімсти.

Як уже люде мали розходити ся, то Пазя почервоніла мов катина тай крикнула не то з потістю, не то з розпучкою, якимось несамовитим голосом: — „Аби-сте знали, люде, що небіжчик страдив ся через Варвару!“

Люде зацікавились, особливо жінки. Обступили Пазю докола тай уважно наслухали. Вона ж кричала далі несамовитим голосом:

— „Я чула се від небіжчика на свої вуха. Присягнути не можу, що межн ними зайшло, але що небіжчик через неї пішов зо світа, то на се не бою ся побожити; так мені, Боже, допоможі діждати до вечера. Нїщо инше, лиш

вона йому щось мусіла поробити. Я се чула в хаті в Івана, панотцевого наймига від самого небіжчика“.

— „Що ви пусте слухаєте?“ — перебив Пази Петро Оскомюк — „тільки собі небіжчик сам поробив, то йому Варвара не здужає стільки поробити!“

Пазя не була на те приготована, щоб її хтось перебивав. Навіаки, як побачила, що на похороні нема Варвари, то набрала певности, що пімста її піде дуже гладенько. Аж тут нараз нечистий заставив Оскомюка перечити. Пазя аж затрусилася з люті. Маленькі очі її заискрились, а на губах показала ся піна.

— „А ви може обстаєте за Варварою, коли кажете, що я пусте говорю?“

— „Я за нічим не обстаю, я за правдою. Яка Варвара, такий був і небіжчик, але до чого пусте говорити за якесь поробленє?“

— „А коли ж ви за правдою, то...“ Пазя не могла докіпчити, бо дух її сперло. Віддишавши ся не говорила, але якось шипіла як гадина:

— „Коли ж ви за правдою, то й я скажу правду за вас“.

— „Пек йому лихо!“ — обрушив ся Петро. — „Яку правду за мене?“

Пазя перевела дух і крикнула: — „Ви вели корову без пояса, розперезаний, коли хочете знати правду!“

Петро счервонів ся, потім побілів, потім посинів, а на кінці позеленів. Затискав кулаки, буцім хотів когось бити, силував ся промовити й не міг. Аж у ренті здобув ся на голос і зачав хутенько лепетати: степенував слово „брешеш“.

— „Брешеш! Та бо брешеш! Та бо, бігме, брешеш! Та бо присягну, що, бігме, брешеш! Сто раз, не раз!

А Пазя то підстрибала, то вихиляла ся на боки, то тупала ногами. А все приповідала:

— „Коли ж бо таки правду кажу. Бігме, правду, о!“

Зложила мізинні пальці обох рук навхрест і поцілувала їх із обох боків. Се була вже клятьба дуже велика. Під такою присягою рідко хто зважить ся брехати. То ж Петро збентежив ся. Отже мав іще надію, що збаламутить Пазю.

— „Коли ж я був розперезаний? Яку корову я водив? Га? Кажі!“

Думка в нього була така, що Пазя відповість, боцїм він заїмив із школи панотцеву корову. Тоді він свідчити меть ся людьми, де се може бути, щоб панотець заїмав свою пнтому корову? Але Пазя не відповіла так, аби її можна було зловити за слово.

— „Коли? Оногди! Вели-сте красу корову на ремінці, розперезаний. А сорочка висїла на вас, як мішок на плоті. А як же!“

При сих словах мужики всімхнулись, але лишень очима. Натомісь бабї захіхікали так в голос. Петро стояв такий великий, засоромлений таї чогось крутив головою.

— „Нїби на що таї куди я мав корову чинюсь вести?“ — обізвав ся Петро не то до людей, не то до Пазі, не то сам до себе. Ще мав надію, що Пазі вихопить ся в відповідь на се питанє якесь несебережне слово та він її збаламутить. Але Пазю підбадьорила усмішка слухачів, ото ж не дала зловити ся. На сїй суперечці стратила лише стілько, що захрипла з крику, натомісь збула ся зовсім збентежена, яке обхошло було її зразу в наслідок безтямної лютї. Могла вже спокійно відповісти.

— „Не знаю, на що гай куди“ — говорила Пазя захриплим голосом — „але знаю те, що вели-сте красу корову на ремінці рррозпирезані“ — навмиснезапrrррала, аби слово „рррозпирезані“ кожний слухачий добре собі зати́мив. — „Я виділа се на свої очі, бо дивила ся тоді крізь пліт, коли хочете знати. Зрештою нехай присвідчать панотець таї паннч, бо вони також виділи. Паннч десь тут мають бути“.

Але паннча вже не було. Він дав ногам знати зараз із самого починну суперечки. Віщував його дух, що й його можуть у се вмішати.

— „Аби тобі ті очі повилазили!“ — закріяв Петро. Потім обернуv ся до всіх людей: — „Я такої зневаги не можу дарувати. На се мусить бути суд таї мусить бути присяга“.

Говорив супокійно й переконуючо; почував ся, що його правда. Отже те саміське почуване мала й Пазя. Узяла ся за підбоки, похилила голову на лівий бік і вдивила ся просто в лице Петрови.

— „Я готова присягнути кожного часу!“

Петро підніс праву руку до гори й кивав пальцем горизонтально до Пазиної голови: — „О! тобі я не зволяю присягати! Буде присягати панотець, таї паннч“

— „Я саме того хочу, нехай присягають!“ — відповіла Пазя.

Петро плюнув: — „Тьфу! Як можна таке говорити?! — Обернуv ся й пішов, закидаючи кривою ногою. Хиляв ся на боки неначе сосна під напором вітру. Приостав іще на хвилюк таї помахав кулаком на Пазю: — „Не вважаю, як той мовляв, на пса, але на того, чий пес. Як би-сь так не служила в панотця, то-то ж би я панцеку тобі вибив за таку бесіду!“

На ділі ж Петро не зважав на панотця, але зважав на Івана. Знав, що Іван обстав би за Пазею зарплати ся ж із Іваном не було безпечно. Про нього всі знали, що він любить ударити таї то порядно!

Хоч Пазя правду казала, отже Петро був переконаний, що справа мусить вийти на його сторону. Був певний, що панотець і Славко присягнуть, що Петро не був розперезаний. Вони оба провинили, вони мусять присягати. Адже Петро не хотів вести розперезаний корову, хотів лишити біля воза. Вони його намовили до такого лиходійства таї тепер мають святий обов'язок ратувати його з біди. Петро зовсім не баяв собі того, щоб панотець і Славко та свідчили фальшиво. Навпаки, він баяв собі свідцтва правдивого. І був переконаний, що таке правдиве свідцтво вийде йому на користь. Думав, що вони мають засвідчити перед судом, чи він провинив ся, чи ні. Ясна ж була справа, що він нічим не провинив ся. Коли тут була чия провина, то саме провина свідків, але його ні трохи. Яким же би способом свідок чесний та зважив ся звальювати на Петра такий сором? З таких причин був Петро певний своєї справи таї постановив собі не на жарт подати її перед суд.

Такого самого переконання як ось Петро, були б і інші, як би знали справу докладно. Бо люди не вважають свідка за якийсь безрозумний язик, що має лиш те переказати, що вухо вчуло або око вдріло, не розуміючи зрештою ані зязи, ані значіння переказаних слів. Ні бо! Свідки мають бути люди розумні, що знають, які наслідки мати ме їх слово. Вони мають бути суддями, що погубляють винуватця, виправдують неповинного й присуджують права кривдному

Після Петрового відходу вже ніхто не заважав Пазинії пімсті. То ж Пазя могла тепер без ніякої перешкоди пояенювати слухащим усі подробиці, які показували, що Варвара дійсно щось поробила небіжчикови. Хоч охриплим голосом, але за те переконуючо говорила Пазя. Суперечка з Петром додала її мові сили, бо Пазя тепер говорила так, немов би з ким перечила ся.

Хоч жінки раді були повірити Пазинії мові, отже такі не могли з легким серцем явно стати по стороні небіжчика супроти Варвари. Се не був гакій небіжчик, щоби можна було подати йому на спомин добре слово без ніякої вимови. Не було сьому причиною його промиццелє житє. Зовсім ні! Смерть глагоїть ув очах сусідів і знайомих усе: найбільш негодяще житє показуєть ся покривджене смертю. Осе ж і тепер забули всі Гринькови його житєві подвиги. Ніхто не судив його за його грішне житє. Були б йому всі простили й були би за ним щиро жалували. А тоді досебно були би жінки держали сторону Гринька проти Варвари. Як би не одно: Як би не така його смерть! Бо тепер усі були переконані, що Гринько пакостити ме по смерті далі. Не тільки спровадить тучу на село, але ще й налякає неодну хрещену душу в ночі. А має міць над широким простором, бо від опеньківського ліса аж до вороницького цвинтаря. Особливо в лісі напакостить не трохи. Годі буде самій одній бабі вказати ся до ліса за ріщем по заході сонця. Таї воявати ме так доти, доки про нього не призабудуть. А се може потрєвати з півроку. От тим то ясна річ, що Гринькови не належать ся ще всі права небіжчика. Він іще не вмер зовсім, іще пакостити ме живим людям зовсім по живому. Як же після того можна подати

такому мерцеві добре слово на спомин зовсім без ніякого застереження, без ніякої винови?

Се забобон? Може бути. Тільки на правдивість його мати муть вороницькі люде незбиті докази. Бо й туча навістить село й не одна баба налякаєть ся в лісі Гринька. Хто ж у силі вибити їм те все з голови? Ані читальня, ані знаомство з яким небудь інтелігентом не докаже цього.

Чия змога наприклад переконати Івана Неважука, що нема на світі інклюдів? Коли він кленеть ся в душу й тіло, що мав самий у руках такий інклюд. Дав йому Жид у місті за збіжжя поміж иншими гріними срібного ринського, що був інклюдом. Бо як тільки виїшов Неважук зо склепу, то ринський десь пропав. Неважук недурний, пішов просто на поліцію. Поліцаї до Жида:

— „Верни, Мошку, чоловікові ринський, а як ні, то напитаєш собі біди; ми ж знаємо вже, що ти за челядинка!“

Тай Мошко вернув. Не того самого срібного ринського, але дрібними гріними. Що ж се могло бути? Инклюд! Видима річ, що той ринський прийшов до Мошка иншим боком, коли Жид не шкодував ся заплатити Неважукові дрібними гріними.

На зборах, із газет, із розмови вивчить ся Неважук політики прекрасно. Виробить ся на доброго бесідника. Вміти ме навіть постояти за своїми політичними правами. Отже віри в инклюда таки не покинесть ся. Ще може й Славка наверне на сю віру.

Є неоднo чудо на світі. Чому ж не має бути чуда з гріними? Є багато нечистих духів, що пакостять людям. Чим жеж Гринько гірший від нечистого духа?

Таке власне загальне переконання зробило Пазину німсту невдатною. Правда, жінки слухали Пазю цікаво, але жадна з них не притакнула ані одним словечком.

Ось яка подія з Гриньком заставила Славка думати про самовбійство. Він завидував Гринькови.

— „Отсе чоловік вольний“ — роздумував собі Славко — „що загадав, те зробив. А я правдивий невільник; ані жити не вмію, ані вмерти. Ув одно жду від когось якоїсь помочі“.

Каяв ся, що не познакомив ся ближче з небіячником Гриньком. Здавалось йому, що Гринько був би перед ним приповів ся тай разом у двійку були б совершили самовбійство. А тепер уже не лучить ся така добра нагода.

Отаке роздумуванє добивало Славка. З кожним днем находив у собі якусь гіршу прикмету. Не вартував у своїх очах навіть стільки, що небіячник Гринько.

Але як із одного боку подія з Гриньком уняла духа Славкови, так із другого боку ся ж подія додала духа панотцеви. Суперечка Пазі з Петром Оскомюком дала притоку панотцеви до нової сварки. Та ще до якої догідної сварки! Не далеко ходити, тільки до кухні тай сварити волю. А всі мусять мовчати, бо правда по панотцевім боці. Імость виходила з кухні, лишаючи Пазю на погату панотцеви. Пазя ж тільки червонілась і мовчала. Не мала що відповідати, бо навіть Іван у сім випадку був проти неї.

Як панотець дізнав ся, що Петро хоче Пазю скажити до суду тай покликуює на свідків панотця й Славка, то побіг простісінько до кухні. Мав намір розложити собі сю сварку на кілька днів, як тоді з Іваном. До сього треба

було спонукати зразу винуватця до відповіді, бо як винуватець мовчав, то сварка дуже хутко вичерпувала ся. Насвариш, виговориш усе, що лежало на серці таї такі перестати треба. А як винуватець відповідає, то зводить сварку завжди на боки. Свариш за одно, а винуватець підсу не тобі друге. Тоді перше лишаєш, а чіпляєш ся другого. Як скінчиш друге, вертаєш ся до першого. І так іде кругом, справа справу ловить. Із таким пляном, добре наперед обдуманім, з'явив ся панотець перед Пазею.

— „Хто тебе послав іти на Гриньків похорон?“ — запитав ся панотець. — Пазя зарум'янилась і мовчала.

— „Хто тебе, кажу, послав іти на Гриньків похорон?“

Мовчанка. Панотець запитав ся ще тричі те ж саме. Пазя мовчала і узяла ся мити тарелі.

— „Ти не чуєш?... Ти, кажу, не чуєш?... Моє я тебе послав? Я тебе не послав. Може їмость тебе послала? Певне їмость, коли ти мовчиш. Зараз запитаюсь я їмості, на що вони тебе там послали?“

По сих словах справив ся панотець виходити з кухні. Не було ради, мусіла Пазя промовити. Вона розуміла се дуже добре, що панотець піде до їмості таї заявить, що Пазя казала, буди їмость послала її на похорон. Тоді дістанеть ся її і від їмості.

Пазя перестала мити тарелі.

„Ніхто мене не послав“ — відповіла соромливо. Достоту як та мина під снопам, що як снопи розберуть аж до поденя, то вона ховаєть ся в нору. А як нап'яяти там коновку води, то мина виходить неспішно мокра та нещаслива.

Панотець аж усміхнув ся; радував ся тим, що все стало ся так, як він собі наперед уложив. Обернувшись лицем до Пазі тай говорив:

— „А ти чого перестала мити тарелі? Ти своє роби, можеш говорити й при роботі“.

Із двох причин заставив панотець Пазю до роботи. Перше, бояв ся, що їмость вирядить його з кухні, як побачить, що він заважає кухарці при роботі. А друге, волів винуватця зовсім безборонного. Здавалось йому, що винуватець при роботі, то так неначе би мав зв'язані руки.

Відповідь Пазина звела сварку на бік. Із сього був панотець зовсім радіш. Ото ж заки приступив до головної річи, переконував уперед Пазю, що вона навмисне шукає собі приключки, аби могла нічого не робити. Се переконування тревало так довго, що Пазя за той час помилала тарелі тай виносила на двір цибрик вилляти воду. Панотець не попускав ся її; дбав ху-тенько за нею на двір і не переставав навчати.

З далеку виглядали панотець із Пазею як яка залюблена пара. Він приговорював до неї миленько, а вона тільки румянилась.

На сьогодні закінчив панотець сварку одним потайним признанєм. Одначе вперед заглянув до сїней і подивив ся крізь вікна на подвір'я, чи хто не підслухує. Хоч нікого не було, отже так панотець не зважив ся говорити в голос, але шептав до Пазі:

— „А ти знаєш, що за таке свідонство перед судом та мене можуть скинути зо священника?! Тобі мусів се хтось сказати. Ти навмисне тягнеш мене перед суд, аби я стратив хліб. Скажи мені, хто тебе до сього намовив. Скажи, не бій ся, я нікому не вповім. Може Іван?“

На сей раз не домагав ся відповіди. Не для того, щоби не вичерпати тему до сварки

(за се панотець не мав страху), а радше для того, щоби не зразити собі їмості задовгим пробуванєм у кухні. Бо хоч завважав, що їмость лишила йому волю сварити, то все ж бояв ся перетягати струну.

На другий день рано пішов панотець за Пазею аж на город. Мав уже також цілий плян уложений. Питати меть ся Пазі, хто її заставляв заходити з Петром у суперечку? А змусити її до відповіді думав у той сам спосіб як учора. Одначе ще до Пазі не дійшов, як до города надбіг віїт.

— „Просили пан комісарь, аби панотець були таскаві прийти на вибори!“

— „На які?“ — здивував ся панотець.

— „Вибрати муть виборця, аби голосував на посла“.

Панотець глинує, чи Назя ще в городі. Була, щось микала на грядках

— „Чоловіче! ані гадки, я не маю коли“, — сказав хутенько панотець.

— „Пан комісарь дуже просили. Панотець зараз вернуть ся. Вибори підуть раз, два“.

— „Чоловіче, дай мені спокій! Я маю роботу. Я все мушу сам зробити, не маю ким послужити ся, хоч гинь!“

На доказ сього пішов на найближчу грядку. Там росла ріпа, а поміж нею морква. Хотіла там їмость посадити місяшну редьку, але в крамини обмахнули ся й дали насіне ріпи. Вона гарно зійшла й буяла собі поміж морквою. Ще може ніколи в таким добрі не пробувала як ось тепер. Панотець похилив ся над тою грядкою тай микав із завзятком моркву з ріпи, віби полов. Непривичний хилати ся почервонів мов печений рак, бо кров ударила до голови. Аж засапав ся над тою роботою, аж млости підступали йому до серця. Отже не вгавав,

микав і все микав моркву й складав її на купку.

— „А панотець на що проривають моркву? Та то ще шкода псувати, вона би ще росла“ — обізвав ся віїт.

Панотець підняв ся. Сонів із утоми як ко-
вацький міх. Подивив ся на віїта страними
очима. Вони здавали ся через те страними,
бо виступили трохи на верх від того, що пан-
отець хилив ся.

— „Що тобі питати?“ — сказав до віїта
й оглядав його уважно. Віїт догадав ся, чим
такі обзирини можуть покінчити ся. Ото ж
не гаючись, лишив панотця й відійшов.

— „То я скажу панови комісареві, що
панотець не мають часу“ — обізвав ся віїт на
відхіднім не оглядаючись. За ним пішла й
Пазя.

Але панотцеві не до того тепер було. Він
бояв ся їмості за моркву. Підняв одну з землі,
обтер полою й покушав. Пісок засльвічав під
зубами. Але попри те засмакував панотець
моркву. Не було що довго роздумувати, таки
треба поховати сліди своїх трудів. Тільки де?
Ніде инде, лиш у бурянні. Там за стафінею росте
висока кропива. Отам би її! Панотець напхав
наміцаною морквою повні кешені від питанів.
Отже таки ще на один раз лишилось. Обернути б
іще раз із кропиви в город.

Покидавши моркву в кропиву, біг панотець
простісїнько до кухні. Пазі там не було. Шукав
її по надвірку. Тужив за нею. Зовсім так, як
тужить хлопець за любовою. Сумно йому було
без неї, хвилини роздуми ставала йому роком.
Нагадував собі ту любов вчерашню розмову й
такі млів із нетерплячки. А го біда, що в пі-
кого розвідати ся, де Пазя? Може би в їмості.
Та де?! Зараз запитаєть ся: — „А тобі на що

Пазі? Відповідай же тоді, як знаєш. Пішов до своєї канцелярії таї без перестанку зазирає у вікно. Трохи згоді назирив імость. Його за-сумоване серце бралося віщувати:

— „Там біля іможі повинна бути й вона!“

Повищував ся голосови віщого серця. Вибіг на двір, щоби не стратити з очей іможі. Аж тут тихо надносить комісаря. Панотець його знає, се канцеляїст із староства. Поклонив ся низенько іможі, поцлував її в руку, привитав ся з панотцем таї запрошував його, щоби йшов на правибори. Панотець відмовляв ся, що не має часу, а комісар таки настоював на своїм. Імость догадала ся, чого йому треба, запросила зараз на обід Краньдовського не було дома, то бідний комісарина не мав де пообідати. По сих запросинах перестав уже наперати на панотця. За те панотець панерав тепер на комісаря, щоби доконечно прийшов на обід. Обрадив ся, що можна би з канцеляїстом розмовити ся про золоті ковпирі. Можна йому показати Славкові свідоства таї обчислювати, кільки контує панотця Славко. Перечити ніхто не сміє, бо чужній чоловік у хаті. Вольна воля дождає панотця, на яку схоче розмову.

До кухні не було вже панотцеві приступу, бо там пішла зараз імость лагодити для виборчого комісаря обід, біньший як звичайно. У нона розпускають комісарі роти, бо все надіють ся, що тут багато можна їсти.

Пазя дожидала панотця. Поглядала в одно на двері, коли вони відчиняють ся й пропусають панотця з проповідю. Серце шеміло їй у грудях із дожидання. Отже панотець спроневірив ся, не прийшов. Одно для того, що в кухні була імость, а друге, що шукав Славкових свідоствів. Вони лежали сховані в панотця в бюрку під ключем. Дві річи замикав панотець своїми

руками на ключ, стодолу й бюро. Найшов свідоства на своїм місці. Узяв їх у руки таї важив. Всі три дивили ся на него весело двокороновими стемилями. Панотець любив той веселий їх погляд. Аж усміхали ся тими двокороновими очима, либонь як би мали рот хоч за один однісінький солик, то промовили б

При обіді ні з сього, ні з того, зачав комісар розповідати про свої виборчі надужитя. Ніхто його про се не питав, ніхто не цікавив ся його подвигами, а він усе так розповідав. Мабуть виправдував ся, що хліб-сіль руську їв, а Русинам пакостив. Приповів ся, що в Опеньківцях люде вибрали своїх виборців, а він записав, що вибрано хунів, хоч на них упало всего по три голоси.

— „Але я тому не вишен. Я урядник, мушу те робити, що мені накажуть“.

Їмость думала, що він собі з них кепкує, тому обізвала ся з петаємим невдоволенєм:

— „На що тих виборів, ліпше поіменувати послів таї не морочити людям голови“.

— „Таї я так кажу“ — відповів наївно комісар. Він недавно виїшов із війська, вступив до політики таї не розумів ся ще на польських виборах. — „Або нехай видадуть таке право, що Русина не вільно вибирати на посла. Тоді не було би стільки клопоту. А то в Опеньківцях погнівав ся на мене панотець та так мені прикро, що не можу собі ради дати. Ми з Опеньківським панопцем дуже добре собі заходили. Кілько разів був у місті, то все йшов зо мною на закуску до торгівлі. Таї дав мені торік фіру сїна за дешеві гроші, бо я держу корову. У мене фамілія величенька, а пенсія мала“.

Комісар зітхнув.

— „Тай від мене дістанеш кольку, а не сїно ти, підлий Ляшку“ — подумала імость і вже більше до нього не обзивала ся

А комісар не вгавав сповідати ся з своїх почувань. Хотів переконати співбесідників, що урядник є на те, аби робив надужитя. Адже перевести вибори не штука, її втне хто не будь, до сього не треба урядника. А надужитє зробити — се не кождий потрафить тай не кождий зосмілнть ся. Урядник же мусить.

— „Що мені пан Шубравський?“ — приповідав ся комісар. — „Нехай би його про мене чорти брали. Він мені навіть руки не подасть, як приїде до староства. Але я мушу для нього робити, бо маю такий наказ. Він пан, він маршалок повітової ради, його правительство підпирає, а я служу в правительства“

Лиш панотець йому потакував, Славко ж і імость мовчали. Але панотець потакував лиш із чемности. Він навіть не слухав, що комісар говорить, бо весь був відданий думкам про золоті ковніри. Ждав тільки, щоби чим хутче обід скінчив ся. Потакуване панотця додало комісареві духа. Виповідав тепер щиро все, що йому на серці лежало.

— „То все Жиди нарobili. Вони завоювали цілий світ. Ей! коби так Москаль прийшов, він би трохи прикоротав Жидів. У Росії Жидів бють!“

Комісар їх ненавидів. Нераз собі фантазував, як би то було красно, аби так прийшов Москаль та помотлюшив Жидів! Вони дали ся добре в знате комісареві. У місті є вже дві такі вулиці, що не спосіб ними перейти. Бо лиш укажет ся, зараз якийсь Мошко заступить йому дорогу. Потрясе капелюхом над своєю головою тай:

— „Добрий день“, — каже — „пане комісаржу!“

— „Та чого хочеш від мене?“

— „Нічого! Я лиш кажу: Добрий день. Поздоровляю пана комісаржа!“

— „Дай же мені спокій, я ще з міста не втікаю, ще віддам!“

— „Ну-ну! А коли то буде?“

Ех! Москаля б на них! А там у Росії не лиш Жиди на короткім уздечку, але зачувати — що урядник бере з кого хоче таї страху не має. Комісар не бояв ся говорити при Русинах про Москаля. Пому здавало ся, що вони всі ждуть на нього, як Жиди на месію У старостві ж поміж собою лаяли Русинів Москалями.

По обіді взяв панотець комісаря на допит. Щоби добити ся докладніших відповідей прикидав ся панотець, буцім він нічого не знає й не розуміє. Хвалив ся, що Славко має гри правничі ієштити таї питав ся комісаря, чи Славка би приймали з такими студіями до староства

— „Та певне, що приймали би“ — відповів комісар.

— „Приймали би?“ — буцім не вірив панотець.

— „А приймали би!“

Тоді панотець обертав ся до їмості й повторював комісареву відповідь: — „Приймали би!“ — Таї сміяв ся, як мала дитина, коли на неї цмокнути

— „А чим він міг би буги? — знов допитував ся комісаря.

— „Та міг би бути й старостою“.

— „І старостою міг би бути?“ — буцім не вірив панотець

— „Та міг би“ — відповів комісар трохи несміливо, бо він по правді не знав, яких ква-

ліфікації вимагасть ся від висших урядників.

Панотець не збентежив ся неспівною відповідю. Обернувся до їмості

— „Міг би бути й старостою!“ — передав комісареву відповідь, але зовсім сміливим голосом. Сміявся ширіше як перше.

— „А чи дослужився би золотого ковніра?“

— „Та певне, що так“.

Панотець аж якось наче свиснув горлом, так тоненько й раптовно зареготався.

— „Дослужився би?“ — буцім не вірив.

— „Певне“.

Панотець обернувся до їмості й передаючи комісареву відповідь реготався за кожним словом: — „Кажуть.. ха-ха-ха... що дослужився би.. ха-ха-ха.. золотого ковніра. ха-ха-ха!“

Нараз... немов би крісло понекло панотця, так хутко зірвав ся з нього. Ухопив комісарську шапку й побіг із нею до Славка.

— „Ану, вбери, Славку, навмисне, як тобі буде?!“

Се була давня мрія панотця побачити Славка в урядничих відзнаках. Показував би його тоді Василькові й лякав би: — „А диви! Зараз замкне до арешту!“

Славко засоромився й похилився перед шапкою на бік. Їмось же доторкнулася пальцем до свого чола й обізвала ся по тихо:

— „Уже?... От лише сядь!“

Панотець сів і з глибини своєї душі промовив: — „Пому сего треба. Нехай привикає!“

— Потім говорив до комісара:

— „А таким як ви міг би бути?“

Тепер прийшла черга на комісара засоромити ся

— „Та я... що я?“ — мнявся комісар. — „Я не правник. Я канцелярійний урядник. Адаже панотець знають“.

— „Я піщо не знаю“ — сказав панотець і намагався прибрати як найдурніщу міну; витріщив очі й роззявив рот. Буцим хотів сказати: „Ти не диви ся на те, що я панотець, але розяснюй мені так, як останньому йолупови!“

Отже комісар не розяснював. Або не розумів панотцевої міни, або було йому занадто моторошно говорити про таку справу. Та панотець умів змусити до розмови. Узяв ся на такий більше-менше спосіб, як із Пазею. Буцим закурился тай так направду свиснув уже тепер губами

— „Фть! А я всю надію мав. То кажете, що не може бути таким, як ви?!“

Комісар далі соромився, отже відповісти вже мусів: — „Та де ж я так кажу? Пан Славко може бути старшим від мене!“

— „Старшим від вас?“ — дивувався панотець.

— „Певне!“

Панотець знов обернувся жваво до імості й поясняв комісареві слова: — „Кажуть, що Славко може бути старшим від них“.

Комісар очевидно хотів збутися цих допитів. Старався звернути розмову на инший бік: запитався панотця, що се за чоловік Сенько Грицишин, бо його вибрали виборцем. Але панотець не знав молодих мужиків. Тямив тільки старших, а з них уже більша половина помирала. З рештою не мав охоти пригадувати собі.

— „Я його не знаю. Певно якийсь воронницький злодій!“

— „Та де злодій?!“ — забувся комісар. — „Я його питаюся, чи буде голосувати на Шубравського, а він меніповідає, що ще не знати“.

Потім говорив ніби сам до себе: — „Та що се мені обходить? Краньцовський заручив, що відси кождий добрий“.

Попри панотцеві вуха прошуміли комісареві слова як вітер мимо сухе дерево.

— „Як не вірите, то я вам покажу Славкові свідства“.

— „Та чому не вірю?“ — просив ся комісар.

— „Я вам покажу, навмисне для переконання“. — Панотець схопив ся з крісла й справив ся йти по свідства. Їмось змилювала ся над комісарем і прийшла йому з підмогою:

— „Та дай панови спокій! Може вони потребують уже відвідати?“

— „Мені вже такі час“. — сказав комісар і подивив ся на годинник.

Панотець подумав собі, що се не добре, коли їмось боронить комісаря.

— „Прошу зо мною на хвилю до канцелярії!“ — сказав до нього. Коли ж завважав, що комісар вагаєть ся, то ще прикинув: — „Я вам розповім про Сенька Грицишиного, тепер я собі нагадав, що він за один. Прошу!“ — і повів його до своєї канцелярії.

Очевидно про Сенька не було розмови. Про те ж однак комісар міг сказати собі з чистим сумлінням, що за дармо не обідав.

Закінчив випустив панотець комісаря на волю, то за той час устиг Іван погодити Пазю з Петром Оскомюком. Іван був також того переконання, що Пазя дуже тяжко зневажила Петра. А де ж се подумана річ, аби пустити таку неславу про чоловіка, що він та гонив корову розперезаний?! Здавалось Іванови, що за роз-

пуск таких вістей та жде Пазю вічний кремінал.

— „Не гадай собі, що се мала сирава!“ — говорив до Пазі. — „Ти скалічила тим чоловіка на віки. Будеш видіти, що його тепер прозивати муть у селі розперезаним. Воно на тобі зачнегь ся, а за тобою ще не один ускочить до арешту!“

— „Я не брехала, панотець посвідчить“, — пробувала боронити ся Пазя. Але Іван її спинив:

— „Спамятай ся, дурна! А хто ж би таку „кальму“ кидав на чоловіка?! Що ж він кому вишен? Та я би сам не свідчив за тобою в такім ділі, не то панотець!“

Не так легко вдалось Іванови задобрити Петра. Треба було аж помочи війта та й Павла Гавого. І се не на багато здало ся б, як би так Петро не лякав ся, що зробить собі ворога з Івана, коли з Пазею не погодить ся. Заплатила Пазя грішми Петрови, ще й могорич поставила на перепросини.

Отже такі два хлопчини, йдучи на другий день до крамниці, питали ся дівчинки, що вертала відти: — „А вже в Розперезаний у крамниці?“

X.

Славко ще довго розмірковував про самотність. І се була його одинока потіха. Бо як тільки зачали западти його непокоїти думки, як тільки почув над вухами те влізливе, докучне гудінє „невільник, невідільник!“, то зараз шептав: — „Отже страчу ся так, як Гринько!“ Хоч сам у се не вірив, то те „щось“, що гуділо йому над вухами, мабуть вірило, бо в ту ж мить лишало його в супокою.

Ще заєдно поринав ямку, ще засєдно ходив по другім сніданку на прохід. Але вже не під лубин; його припорав недавно мужик під жито. Ходив Славко до того ліса, що ріс зараз за лубином. Там також була добра. Над нею сїдав під смереку й курив без перестанку.

Аж одного дня повидїлось йому, що він блудив над якоюсь бездонною пропастью. Уже мав ось-ось хибнутись і впасти в безодню комігь головою, але якісь невидимі руки схопили його в саму пору й віднесли в безпечне місце.

Таке видінє навіяло на нього письмо від сестри Галі Радович. Вона писала до родичів, що приїде з маленькою дочкою до Воронич на храм, що припадав на другу Богородицю. В письмі приписувала, що забере з собою Славка, бо він пестить ся при родичах і не думає поважно вступити вже раз до якогось уряду. Вона ж із своїм мужем постараєть ся вже спонукати Славка до якоїсь крайньої постанови. Натякала також, що в них є ширші знакомства в жіночїм товаристві. То ж не без того, аби таке знаомство не виїшло на користь Славкови.

Се письмо було тими невидимими руками, що винесли Славка на безпечне місце. Безоднею ж — була зпевіра в забобон. Адже він міг Славка знищити на ні на що. Вже за саме те, що Славко йому на перекір веселив ся, то забобон піддав йому самовбійчі думки. Що ж би було сталося, як би Славко провокував його без перестанку далі?! Тоді забобон міг йому таки дійсно підкинути який мотуз та висадити на сосну! А Славко ще й хулив. Лячно й подумати! Та минуло ся. Добре, що на тім стало!

Тепер Славко відотхнув легше. Менше з тим, як він викрутить ся перед швагром і сестрою, досить того, що спас ся перед роди-

чами. Мав спокій аж до храму, а потім... потім... забобон уже скаже. Славко вірував у нього ще твердше, аніж перед тим. Ще й те йому додавало духа, що він сам один додумався до того забобону. Ніхто його на сю дорогу не справляв, ніхто не натякав йому навіть на щось подібного, він сам своїм життєвим досвідом прийшов на таку думку. Доси не признавався Славко з тим забобоном нікому лиш через те, аби з нього не сміялися. Тепер же не признався б нікому також і з тої причини, що ця думка — його виключна власність. Дорожився з нею, бо здобув її таким тяжким трудом, такими страшними душевними муками. Хвалив собі Славко колишню свою постанову, щоби не переносити ся до Львова, але сидіти на селі. Там у гаморі не мав би був нагоди розслідувати докладно природу свого забобону. А тут у тишині не заважало йому ніщо посвятити свої духові сили на відкриття такої філософічної теорії, що має за всіди в щоденнім житті практичне пристосованє. Правда, Славко ще мав у гімназії неясне прочутє сеї теорії. Нераз навіть при веселій забаві з товаришами приходило йому на думку, що за сю веселість відпокутує на другий день у класі злою нотою. Але все таки не був сього певний і через те не розслідував, чи його прочутє справджувалося. Аж сільська тишина дозволила Славкови згуртувати всі думки й попасти на добру дорогу.

Тепер ясно бачив, якими гарними, якими чудовими прикметами величається сільське житє. Харч — здоровий, спання — в волю, а духові сили бувають! Славко почував, що вернула ся б його душевна рівновага, як би не одно. Як би не думка про Краньцовську. Він лютився на зрадницю! Нераз йому здавалося, що

вже не має ніякої жури. Аж ось параз неначе щось шпигнуло його шилом у саме серце: Нагадав собі Краньцовську! Тай за що на нього такий припадок? Він же так чесно думав поділити ся з Краньцовським. Собі забрав би жінку й її маєток, а йому лишив би діти. Так же ні, зрадила.

Чи любов його перекинула ся в ненависть, чи може дотеперішня жура. Сього Славко не міг збагнути, досить того, що ся ненависть його мучила. Коли перед тим відгони́в її з свого серця своєю розпущею, то тепер, як розпуща зникла, загостила ненависть до його серця на постійний прожиток. Ніяким способом не міг себе розважити.

— „Що мені на ній залежить? Нехай отам пропадає!“ — шептав до себе, а все таки думав про неї й сердив ся на неї. Підозрівав себе навіть, що дуже радо погодив ся би з нею, коли б вона тільки дала до сього почин. Коли ж на таку згоду не було ніякої надії, то його се лютило тим гірше.

Отаким чином, хоч сестрине письмо вратувало Славка від журби й гризоти, отже таки зденервоване його не покидало. Мучив ся далі.

Тим часом сестра приїхала. Друга Богородиця припадала в четвер, а Галя приїхала в середу сполудня. Вона була зовсім схожа на панотця, розумієть ся лиш так, позаяк жінка може бути схожа на мужчину. Сильна білявочка, маленька як панотець і ще може товстіша від нього. Була навіть такої самої вдачі, любила насварити. Одначе легко можна було завважати, що вона стараєть ся змінити свою вдачу, а радше, що когось удає. Пізнати се було найдокладніше по її рухах; вони виходили в неї все якісь неприродні, неначе вивчені. Мова її була також неприродна. Намагала ся говорити голосно й

поволи, але розбалакавшись, говорила хутко. Як тільки похопила ся, то доразу звільняла балачку й сям власне доказувала штучність своєї мови. Також із її сміхом те саме було. Вона була така сама простодушна, як панотець. То ж дуже часто сміяла ся сердечно. Та нараз серед сміху нагадувалась і переривала сміх. Се ж їй так легко не йшло, бо вона стягала примусом лице до поважного виду, а очі-збитощинки сміяли ся далі. Таке перериване сміху виглядало дуже дивно.

Слова, якими вона послуговувала ся, робили би на непривичнім також враяїні штучности. Отяже на ділі воно так не було, бо Галя поспувала собі мову ще в школі, в інституті. Там вона вчила ся трьох мов: української, польської й німецької. Чужих мов очевидно не вивчилася, а свою рідну покалічила. Бо поминувши вже те, що її вчили рідної мови учителі й учительки, які самі не знають гаразд сеї мови, але надто з Галею зайшов такий випадок, що вона позабувала ті слова, які перед наукою в школі вивесла з дому. Одно чуже слово вигонило з її мозку двоє рідних слів. Мабуть у її голові не могло змістити ся аж стільки нових понять. Або голова за вузька, або субстанція мозкова гіршого сорта, досить того, що хоч додавала до своєї мови слова польські й ніколи німецькі, то все таки хибувало їй слів. Ще як хутко говорила, то се нічого не разило, бо здавало ся, що вона з поспіху пропустила якесь слово, яке слухач легко догадував ся. Як же говорила поволи, то сама понадала в нетерплячку ізза недостатку слів. Тоді кривилася і тріскала в пальці. Співбесідник звичайно піддавав їй доладне слово.

Галя привезла з собою також дванадцятилітню наймичку, Гандзю, що мала за завдане

забавляти маленьку Галину дочку, Олю. Але Гапдзю впрядили зараз до кухні, під опіку Пазі, щоби її нагодувати з дороги. Олею ж займалася їмось і не могла натішити її маленькою вівчикою.

Галя на самім уступі показала зміну своєї вдачі, бо зараз зачала хвалити її, що вона справила собі подорожний костюм.

— „Мушу перебрати її, бо в подорожнім костюмі, якось мені „не те“!“ — сказала Галя й пішла з своєю валізою до другої кімнати.

При підвечірку сталася Оля душею товариства. Навіть Славко гладив її по личку. Їмось же держала її на колінах і напоювала молоком. Оля доразу привикла до нових людей. Як їмось начерала ложечкою молоко, щоби її напоїти, то Оля протягла свою ручку, махала нею докола її до кожного приповідала: — Па!... па!... па!“ Потім, як уже відхотілось їй їсти, то намість пити з ложечки молоко, булькала в нього й розливала. А в кінці забагла ложечки. Вхопила її цілим кулачком і віддерала від їмості приповідаючи: — „Міні!... міні!“ Як же вдалось їй допасти ложечку, то гримала нею з цілої сили до стола й сміялася сердечно, показуючи два передні зубки.

— „Дай бабці, дай бабці!“ — сказала їмось, намагаючись відібрати легонько від неї ложечку. Але Оля піднесла її в гору й жбурнула нею до землі. Ложечка задзвонила, а Оля зареготала ся.

— „Ти на що тото кинула? — обізвав ся панотець. Хотів інше сказати: — „Ти робиш навмисне дідові шкоду?“ — але ці слова застигли йому на устах, бо не мав нагоди їх виповісти. Славко схилив ся підійняти ложечку, а їмось і Галя одночасно говорили до Олі.

Папотьця немов кололи в губи недоговорені слова й не давали йому супокою.

Галя хотіла по підвечірку побалакати з їмостою, для того закликала Гандзю, щоби взяла дитину. Гандзя за той час не лише поживила ся, але встигла вже познакомитись із Пазею так докладно, що довідала ся від неї й про Варвару. Обі вони дуже щиро розмовляли, але то їм зовсім не заважало зневажливо думати одна про одну.

— „Аді! яка „бойка“ сита, як коли піч. Упасла ся як льоха! — думала собі Гандзя про Пазю.

— „Ото раз „бойка“ чорнобрива, бодай же тебе шляк трафив! — думала собі Пазя про Гандзю, бо завидно їй було на Гандзині чорні брови. Вони прозивали себе взаємно в думках „бойками“, бо ся назва згірдлива. Прозивають нею людей із подальших сторін.

Галя дуже хвалила перед матір'ю її перед Славком свою парохію Занозів, на Покутю, ішість миль за Коломиєю. О. Радович одержав сю парохію перед пів роком.

— „Там далеко приємніше“ — хвалила ся Галя — „кажу вам „зупелне інни съвят“. А як я дома красно „уржондзіла сь“, коби-сте побачили. У мене дома з комфортом. Теньо спровадив меблі з Коломні. Жнемо собі „зупелне гемітліх“. Я би не хотіла вже сюда на сі піски...“

Галя скривила ся й тріснула в пальці.

— „Вернути ся“ — піддав Славко.

— „Вернути ся“ — повторила Галя. — „Там у нас земля чорна, „уродзайна“, тютюн, кукурудзи, „словем, інни съвят“! Не можу нарікати на свою долю“.

Засміяла ся голосно та й нараз раптом стягнула лице й віддула губи. Здавало ся,

будїм вона ненадїйно назирила щось страшне й перелякалась.

— „То що?“ — налякалась і собі їмость.

— „Нїч“ — відповіла Галя таї продовжала далї розповідати про своє житє в Запозові.

Їмость завважала, що з Галею заподїяла ся зміна, що вона вдає з себе иншу, анїж є на дїлі, що памагаєть ся додати собі якогось поважного вигляду, який їй зовсім не до лиця. Одначе мовчала, не дала по собі пізнати, що помітила сю зміну. Раз для того, що Галя була вже „правдива їмость“, жінка пароха, чотири літа старша від Славка, а друге, задля своєї привички не говорити те все голосно, що думає.

Панотець не слухав сеї розмови, йому все не давали спокою ті недоговорені слова. Поступав ся разураз за Гандзею, що носила на руках Олю, таї роздумував: „Таке мале, а воно вже знає шкоду робити, збитошнє!“ Він не був злий на Олю за її збитки, лиш його серце бажало навчати дитину. Розповідав би їй довго-довго, що ложечок не треба кидати на землю, бо то шкода таї Бозя гнївати меть ся за такі вчинки. Правда, міг би й тепер навчати дитину та що з того, коли смак уже перерваний, не має до чого навязати ся. Оля з рештою не порозуміє його науки, бо вже запізно, вона забула вже зовсім про ложечку.

А Гандзя ходила з Олею від вікна до вікна й стукала пальцями в шиби, показувала Оли кури на подвірїю і називала їх „ко-ко-ко“.

— „Ко-ко-ко!“ — лепетала Оля за Гандзею й пробувала плеснути в долонї. Але се їй не вдалось, туляла тільки ручки одну об одну, та ляску з того не було.

При тїй вандрівцї від вікна до вікна зайшла в кінци Гандзя перед шафу. Стала й тут і за-

стукала до дверей. У шафі відозвав ся глухий відгомін. Оля підтягла брови в гору як могла найвище й сказала:

— „І-і... вова!“

— „А ми бий-бий вову!“ — говорила Гандзя. — „Ньо-ньо! Іди собі вова геть, бо ми бий-бий“.

— „Ньо-ньо! бий-бий! І-і!“ — лепетала Оля. Сей останній звук „і-і“ виговорювала, втягаючи в себе воздух, буцім дивувалась.

Панотець поступав за ними тихцем і повторював у думці за Олею: — „Ко-ко-ко! Ньо-ньо! бий-бий!“ Учив ся діточої мови, може приходить ся коли. Тямив, яка невігода була йому з Шарльотою через те, що не вмів по французьки!

А тимчасом Оля заздріла якийсь папір на шафі. Кусник старої газети. В ній були завиті коробки з сірниками. Коробки вже забрано, а папір ще валяв ся на краю шафи. Оля поставила за всяку ціну дістати його в своє посіданє. Пізнати се було по її великих зусиллях. Вона витягнула ся, скільки мога й протягала ручки. Аж стогнала: — „е-е!... е-е!“ Таки дістала його! Першим ділом її було спробувати його тривкість. Зімняла в руках і шматочок віддерла. Потім пробувала смак. Узяла кусник паперу до ротика й скривила ся. Гандзя побачила:

— „Викинь! Се бе!“

— „Бе!“ — повторила Оля й жбурнула папером на землю: — „Пав!“ — промовила, побачивши папір на землі.

Панотець приступив ся до них зовсім близько: — „А ти на що кидаєш тото на землю?“ — запитав ся Олі. Дитина не розуміла його. Панотець повторив те саме діточою мовою:

— „Ти на що зробила пав?“

— „Пав... тям!“ лепетала Оля, показуючи пальчиком на землю.

Панотець поглядав миленько на неї. Яке ж воно приємне, аж просить ся, щоб його наварити.

— „А як би то був який потрібний папір? Як би то була метрика! Ти навмисне робиш дідови шкоду?“

Оля не розуміла. Панотець старав ся перелицювати слово „навмисне“ на дїточий лад:

— „Ти робиш дідови навмисне? Нав, нав?“

— „Няв-няв!“ — порозуміла Оля. — „киця!“

— „Я тобі дам кницю. Ти на що кинула папір на землю? А як би то був потрібний. Ньо-ньо!“ — покористував ся панотець що йно вивченими словами й погрозив Олі пальцем. Вона здогадала ся, що се її не хвалять. Отож захмурилась і спустила очі в долину.

— „Ньо-ньо! Дідо бий-бий!“ — не вгавав грозити панотець. Оля тепер розуміла вже докладно, що сей чоловік для неї — вова. Хмурилась ще дужче, борідка ж її зачала морщити ся, а губки стягали ся в маленьчку підкову.

— „Се не красно дідови шкоду робити навмисне“ — навчав панотець — „бо дідо бий-бий!“

Оля притулилась до Гандзі, обняла її рученятами й жалісливо заплакала.

Імось схопила ся до дитини й доразу зрозуміла все. — „Ти вже причепив ся до дитини?“ — говорила шепотом, аби Галя не вчула. Панотець соромив ся. Але вже не так, як той Циган, що ззїв чужий обід, а радше як той злодій, що підкопав ся до чужої комори, вліз до неї й застав там господаря з синами при горівці.

— „Прощу її лишити“ — сказала Галя до імості — „то лиш Гандзя вміє її забавити!“

Панотець наважався направити свій промах. — „Вона певне хоче їсти“ — сказав і подибав борзенько до кухні. Їмость подумала: — „Уже знов хоче щось ізновити“ — й непомітно пішла тихонько до кухні. Тут застала панотця, як узяв кружок із цілою шинкою, приготованою на храм, і хотів її дьнгати до покою для Олі.

— „Ще треба одної Гандзі, аби старих забавляла“ — обізвалась їмость, здвигаючи плечима; — „на що ж ти се забрав?“

— „Воно голодне!“ — виправдував ся панотець. Держав шинку на животі й не знав, що з нею робити.

— „Постав то, постав!“ — говорила їмость і відобрала від панотця кружок із шинкою. — „Дитина вже пила молоко, їй нічого більше не треба. Ти гак гей старий кавалер, що ніколи дітей не видів із близька!“

Як вернулись обоє, то дитина ще плакала. Панотцеві так було прикро, що слухав ся таки доконечне якось її втихомирити.

— „Вона певне хоче спати. Я їй зараз постелю!“ — По сих словах справив ся панотець їти стелити. Але їмость задержала його словами: — „До чого ти хочеш брати ся?“

Тоді панотець побіг борзенько до Гандзі, став собі так, аби Оля його бачила й промовив до неї з розпукою: — „То свари мене!“ — Але Оля відвернулась від нього й плакала далі.

— „Липить, татку, вона зараз перестане!“ — сказала Галя.

Але панотець роздумував собі: — „Їсти не хоче, спати не хоче, а навіть сварити її, то...“

— „Вона мусить бути хора; певне трудна з дороги“ — сказав у голос із твердим переконанєм

Тим часом Гандзя забавила дитину. Вона перестала плакати й сміяла ся крізь сльози

дивлячись, як Гандзя штрумкає на губах мов на дримбі.

— „Не вольо Олю сварити“ — промовляла Гандзя — „бо Оля буде бий-бий! Ньо-ньо!“

— „Оля бий-бий! Ньо-ньо!“ — лепетала дитина і грозила пальчиком. Панотець аж просняв і роземіяв ся в голос. Про себе ж подумав: — „Таке маленьке таї знає, що добре!“

Галя за цілий час, як дитина плакала, не рушила ся з крісла. Властиво рушила ся, хотіла схопитись і побігти до Олі, але в сам раз нагадувалась і заховувала поважний сунопій далі. Штучність такого супокою була очевидна. Сліпий був би завважив, що Галя в супереч своїй живій удачі силуєть ся на повагу. А ся вдавана повага була їй дуже до лия. Се показало ся дуже яскраво на другий день, коли зіхали ся гості, а Галя витала їх у заступстві господарні дому.

Вона виходила проти кожного дуже повільними кроками, щоби поважніше, а через те, що мала дрібний хід, то здавало ся, що вона не заїде сьогодні від стола до порога. Подавала ся при тім цілим корпусом назад, щоби бути рівною й стрункою. Та намісь сього, виходило зовсім що инше. Із такого надмірного вигинання живіт виступив їй на перед і вона подобала на вагітну. З сеї причини отець Василич із Берберівки навіть зажартував із неї.

— „Як я бачу, то ви, пані, не тратите марне політків.“

Вона вдала, що не розуміє його. Отже так зачервоніла ся по самі вуха. За сеї жарт ізненавділа Василича на віки.

А вже найдивніше поводила ся супроти жінки катехита, Марії Вишневички. Галя прихотювала з нею ще з інституту та їмость саме задля Галі запросила катехита на храм. Галя

була доси з Вишневичкою „на ти“ її називала її Мінцею. Тепер же стала її викати її називала її панею Вишневичевою.

— „А як ся маєте, пані Вишневичева“ — сказала повагом і зареготала ся. Вона таки дійсно врадувала ся, побачивши колишню приятельку. Але зараз перервала сміх, віддуюючи губи, щоби стягнути лице до поважного виду. Одначе радощі були за великі, щоби так легко дати ся прогнати з обличчя. Сміх разураз вертав ся на лице, а Галя за кождий раз віддувала губи. Здавало ся, буцім вона має щось у роті її без перестанку румігав. Вишневичка порозуміла зразу те поведене в той спосіб, що Галя чогось гнівається на неї. Але потім переконала ся, що ні, бо Галя зачала розповідати їй зовсім щиро про свою парохію.

— „Се вона так згорділа, від коли стала пароховою,“ — догадала ся Вишневичка.

Опріч катехита Вишневича її пароха з Берберівки, Василича, приїхав на храм іще папотець Тріщин із Підшівів. Се був іще молодий чоловік, здоровий і червоний. Удавав Єзуїта її клерикала (хоч досить незрушно), бо мав надію на пелерину її деканство. Одначе доси знали його з иншої сторони, а саме, що мав себе за великого проповідника та що замучував жінку, бо сплотив з нею за пять літ шестеро дітей. Жінка його вічно знемагала, а він чим рік, тим робив ся червоніший. Ось і тепер приїхав Тріщин лиш на те, щоби „врізати проповідь“. Попри те все був дуже простакуватий таї за кождим третим словом говорив „пане добродію!“ Неначе де служив у якогось пана за локая та привик величати безнастанно свого добродія.

З ним зайшла Вишневичка при обіді в суперечку. Вона розповідала про Потурайчина.

Любила багато балакати, але мала ту добру прикмету, що розповідала власне річі цікаві, які всякий залюбки слухав. З тої причини завоювувала всіх і заєдно доходило до того, що вона одна говорила, а всі решта слухали. За Потурайчина вона знала від його матери, бо вона носила до Вишневички молоко й приходила прати.

— „Така бідолашня жінка“ — розповідала Вишневичка — „така працювита, запопадлива, що хвиляки дармо не посидить. А для свого сина не жалувала здоров'єм накладати. Як був іще в гімназії, то ходила пішки до Львова, щоби забирати біле до праня. Та й не пощастилось їй із сином. Відсидів у арешті три тижні та тепер лежить хорий на сухоти.“

Розповідала докладно про його процес, про те, як апеляційний суд зменшив йому кару з чотирьох тижнів на три, як мати плакала гірко й побивала ся перед нею з сеї причини. Вишневичка ходила навіть до хорого.

— „Подумайте собі, лежить у такій нужденній хатчині, що здоровий міг би заслабнути. А найприкріше слухати його розмову. Він сам говорить, що не вийде з цього. Я йому кажу: Пане Потурайчине! ви не маєте сухіт, бо сухотник усе має надію, що поздоровіє. Коли ж ви думаєте про смерть, то будьте певні, що подужаєте. А він на те лиш рукою махнув. Як прийде — каже — смерть близько, то й я вірити му в подужанє, а тепер чую, що життя мені нема. Отак марнують ся наші найкращі сили!“

— „Добре йому так, пане добродію“ — обізвав ся Тріщин якимось таким голосом, що нагадував фірмана, як кричить на коні: „Стій!“, коли вони обгоняють ся від мух і скидають нашіпильники. — „Цілий повіт, пане добродію, збун-

тував! Тими читальнями, то пане добродію, лиш ширить деморалізацію поміж народом. Якись, пане добродію, узяли ся радикали, ліберали, масохісти...”

Ніхто би не вгадав, де саме навчив ся отець Тріщин слова „масохіст“, але він був би присяг, що те слово означає „масона“ й „атеїста“ в одній особі.

Вишневичка трохи образила ся таким тоном промови отця Тріщина.

— „Я не розумію ся на вашій політиці“ — сказала, трохи збентежена — „але знаю, що Потураїчнин чоловік інтелігентний...”

— „Масохіст“ — перебив Тріщин і крутив головою, неначе намагав ся струсити гусельницю з волося.

Вишневичка вдала, що не помітила Тріщиного перебивання: — „...чоловік молодий, на якого не тільки його мати, але й уся наша суспільність покладає надії...”

— „Масохіст, пане добродію!“ — гукнув Тріщин і крутив головою. Але тепер зігнув її в долину, неначе лагодив ся вхопити когось на роги.

— „Не знаю, отче, що ви розумієте під сим словом“, — говорила Вишневичка вже трохи подразнена — „але я вважаю Потураїчина за порядного чоловіка. Коли вам не до сподоби його читальні, то ніхто вам не боронив закладати свої“.

Тепер прийшла черга на Тріщина почутися зневаженим. Але за те постановив таки зараз пімстити ся на Вишневичці: „Ви яко жінка, пане добродію, католицького священника, не повинні відвідувати такого чоловіка, пане добродію! Масохіста.“ — Тріщин задумав ся на хвилю так глибоко, аж нахмурился. — „Масохіста в морду!“

Вишневичка зблідла, а її чорні очі заіскрилися.

— А хоч я жінка священника — говорила буцім спокійно, але голос її все ж трохи дрижав — „хоч я жінка священника, то я не тільки відвідувала Потурайчина, але й передавала йому що день газети. Та й буду так само робити й на далі. Може бути, що священникам се не вольно, але їх жінкам ніхто не може заборонити. А зрештою“ — говорила вже зовсім спокійним голосом — „а з рештою може Аллах наказує бити хорих людей по морді, але я в нього не вірю й його заповідей не думаю виконувати.“

Катехит Винневич нахилив ся до жінки: — „Ц-ц Мінечко! Прощу тебе!“ — він шептав над її вухами, вимовляючи „ц“ до середини. — „До чого того? Прощу тебе.“

Не міг здобути ся на більше аргументів. Він сидів поміж своєю жінкою й Галею й за цілий час поводив ся з незвичайно великою чемністю супроти Галі; подавав їй страви й величав її добродійкою Радовичевою й тим прихилив собі її серце зовсім на свій бік.

Але Вишневичка на його шепіт відповіла голосно: — „Не бій ся, ти за свою жінку не можеш перед ніким відповідати!“

Отець Василич обстав за Вишневичкою Його взагалі вважали за радикальствующого попа Та й не без причини, бо він таки брав участь у всіх зборах і заявив ся за кандидатуру Сосновича проти отця Підлизайка.

— „Я також не бачу в Потурайчині нічого злого“ — говорив Василич до Тріщина. — „А властиво“ — поправив ся, побачивши, що Тріщин здивував ся його мовою — „а властиво ми не маємо ніяких фактів, за які би можна Потурайчина осудити.“

— „Фактів, фактів, пане добродію“ — гукнув знов Тріщин, як фірман па коні. — „Я вам зараз подам факт, пане добродію. Я вам даю священиче слово честі, що Потураїчнин, пане добродію, масохіст!“ — виговорював слово: „священниче“ складами й дивився при тім на Вишневичку. — „Ви знаєте, пане добродію, що значить офіцерське слово честі?! А я вам даю ще більше, бо священиче слово честі. Ось вам факт!“

І з сими послідніми словами обернувся знов до Василича. Подав голову назад і водив грізно очима кругом себе, буцім говорив: „Дивіть ся, який я тепер! Чи пізнали б ви в мені колишнього Тріщина?“ Від коли стався клерикалом, почував у собі велику перемену і страшний контраст до колишнього Тріщина. Він був сином міщанина-шевця із малого містечка близько Львова. Уже в висшій гімназії, маючи дев'ятнадцять літ жебрав по вчителях доброї ноти. Коли ж се не помагало, то спроваджував батька, матір і криву тітку, забув ще закликати старця з під церкви. Але як би в гімназії було дев'ять клас, а не вісім, то був би собі нагадав і того старця. Се товариство вижидало в сінях зі спущеними до долу головами, трусилося попід стіни та мліло за найменшим стуком. Коли ж показувався вчитель, то се товариство припадало чолами трохи не до самої долівки й благало для молодого Тріщина доброї ноти.

— „Адже ж він може бути шевцем так, як ось ви“ — говорив нападений.

— „Нужда, прошу ясного пана“ — відповідав старий Тріщин і халав нападеного за черевик — „у нас уже що хата, то швець!“

— „Та бо він нічого не вмів тай не годен уже навчити ся“

Тоді крива тета показувала пальцем на старого Тріщина. — „Воріг, прошу ясного пана, бив його правилом у тімя таї геть затуманив дитину! От проше подивити ся!“

Тепер обі жінки хапали молодого Тріщина за голову, нахилили її й прогортали гирю: — „От які поробив пліші так, гей би пархи звіли!“

І молодий Тріщин не вступив ся з гімназію. Ще й на теології не покидала його жebraцька натура. Аж параз — появили ся „масохісти“. Тоді Тріщин порозумів, що значить офіцерське, а що священниче слово чести. Почував свою гідність, бо зрозумів, що найбільша умілість і найбільша заслуга се — нищити радикалів, лібералів, масонів, атеїстів, одним словом „масохістів“!

При сій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Тріщина, лиш Галя ні. Вона зразу була також за Вишневичкою, одначе перекинула ся на противний бік, як лиш почула, що Василч обстоює за Вишневичкою. Так його зненавиділа за той жарт із її живота, що переносила ту ненависть на всякого, хто мав яку небудь причину бути прихильний Василичеви. Сама вона не здогадувала ся про се. Навпаки, їй здавало ся, що се Вишневичка провинила ся своїм поведенєм

— „На що вона так багато говорить? Навмисне,“ аби нікого не припустити до слова, аби всі лиш її слухали“ — думала Галя наслідуючи мимохить свого батька. — „На що бим так дужо гадала? Її чоловік такий.. такий „анґеєм“, такий якийсь чемний, такий „анштенді“, а в неї рот „ходзі як на колодротку!“

Хоч Вишневичка не злякала ся священничого слова чести, а все таки здавалось їй, що

Тріщини її поконав. Але вона вірила в свою справу. Була певна, що всі за нею обстали би, як би так не бояли ся Тріщина. Бо про нього ходили глухі вісти, що він донощик. Для того Вишневичка обернула ся за підмогою до світського інтелігента, до Славка:

— „А що ж ви, пане Славку, мовчите? Я думаю, що ви також радикал“.

Славко замняв ся. Подумав тільки: „Я... я безіспитенко“ і не знав, що відповісти.

Імось поглянула на Вишневичку з великою вдякою, а на Славка з любовію. Коли ж помітила, що Славко не може здобути ся на відповідь, то поспішила його зосмілити: — „Радикал нічого злого!“

— „Та так“ — сказав Славко. Але не можна було догадати ся, чи він потверджує слова імостинні, чи Вишневички.

— „Ви повинні“ — говорила Вишневичка — „ви повинні, пане Славку, відвідати також свого товариша. Як хочете, то їдьте нині зо мною та підем обов.“

Славко поглянув переляканими очима на матір, а потім на сестру. Просив у них помочи й поратунку. Обі поспішили на поміч. На самий перед мати.

— „Та чому? Можна!“ — відповіла таки імось намісь Славка, бо не знала, як йому піддати сю відповідь, щоби він її порозумів.

А Галя також відповіла намісь Славка: — „Ой ні! Во він мусить завтра їхати зо мною до Львова.“ — Галя й не думала відіздити завтра, але сказала так, аби лиш на перекір Вишневичці.

Славко ще дужче перелякав ся, бо не знав, кого має слухати. Чи по Галинім голосі, чи може інстинктом, досить того, що Вишневичка догадала ся, для чого Галя сказала за відїзд

до Львова. Її се вколело. Отже до Галі нічого не казала, обзивала ся тільки до Славка трохи з легким докором: — „Та як вам треба так хутко до Львова, то певне, що не можете зомною їхати.“

Галя порозуміла той докір. Але вона також не обзивала ся до Вишневички, лиш вибрала собі за посередника иншу особу. Нахилила ся трохи над столом, щоби попри Славка побачити отця Тріщина. Побачила його в цілій красоті. Совце стояло над заходом і крізь вікно світило просто в обличчя Тріщина. Він ів тоді стегно з индика. Зловив його лівою рукою за тонший кінець, а правою за грубший і рвав зубами, немов чогось сердив ся.

Як би так професор зоології хотів описати короткими, але ядерними словами отця Тріщина, то вистарчило б йому сказати отсі слова: „Отець Тріщин має широкий рот і сильно розвинені щокі“. Тоді всякий показав би на отця, хоч би він пробував поміж тисячним гуртом народа. Можна було глядіти на Тріщина годинами, а потім заплющити очі й помагати ся відтворити образ видіного об'єкту, то опріч рота й щок годі що більше було собі пригадати. Очи, чоло, ніс, се все були придатки, незамітні причинки. Рот і щокі — отсе характеристичні ціхи, вони надають отцевому обличчю виразу й життя.

А як би той же професор зоології показав отця аудиторії й запитав ся: — „Чим сей добродій займаєть ся?“ — Відповіла б аудиторія в один голос: — „Ість!“ — Отже се ще не була би відповідь докладна! Бо треба тямити, що отець Тріщин та сплотив за пять літ шестеро дітей. І поміж ними не було близнят, сохранных Боже! Навіть передчасних не було:

Кожде приходило на світ одним, у приписану пору.

Отож до нього нахилила ся Галя й — на злість Вишневиці — промовила до отця Тріщинна найсолодшим, як лиш могла голосом: — „А як вапа папі добродійка маєть ся? Здорова?“

Отець Тріщин витягнув з рота пидиче стегно, але задержав його в такій позиції, що мав змогу кожного часу вхопити зубами те самісіньке місце, яке гриз перед тим. Потім глянув спід лоба на Галю та й устроїв очі назад у стегно. Неначе бояв ся, що хтось йому підміняє те стегно на гірше.

— „Що кому до моєї жінки?!“ — відповів якось глухо, бо хоч який широкий рот, а отець таки напхав його повен мясом. По сій відповіді заклав стегно в рот саме так, що зуби лучили на своє попереднє місце.

Всі догадали ся, для чого Тріщин здобув ся на таку відповідь, а не на инакшу. Очевидно „семе“ було вже в дорозі. А все ж таки Галя так збентежила ся, що трохи не заплакала. Їмость хотіла заговорити якось ту немилу подію. Для того запитала ся Василича:

— „А в вас, отче, як випали вибори?“

Намісь Василича відповів Тріщин: — „Та я виборець, але здержу ся від голосованя, бо нема достойного кандидата. На масохіста голосувати ані мені не снить ся!“

— „Я питаю ся отця Василича“ — сказала їмость, щоби віддячити за дочку.

— „А я гадав, що мене!“ — гукнув Тріщин та й зареготав ся на весь свій широкий рот. Радував ся, що вдалось йому ликнути вже раз мясо, бо з досади на Галю понагризав стільки м'яса, що побоював ся, чи не прийдесть ся йому трохи пальцями надібрати.

Василич казав, що один виборець йому не вдав ся. Має одного ворога в селі, що вже хотів Василича скаржити до суду, а як йому ніхто не хотів робити скарги, то пішов до старости жалувати ся.

— „А староста як побачив, що може мати в мене в селі хоч одного хруня, то постарав ся про те, що виборчий комісарь зробив його виборцем.“

Славко зацікавив ся: — „Чи не Василь, той що погнівав ся на отця за службу проти градобитя?“

— „Той самий! А ви відки знаєте?“

Славко розповів, що Василь приходив до Воронич на закладни читальні таї домагав ся другої читальні в Берберівці. Цілий час сього оповідання імость не спускала очей зо Славка. Не могла налюбувати ся, що він та говорить. Неначе Славко маленька дитина, що лиш береть ся говорити перші слова.

— „Скажіть мені, отче сусідо“ — сказав Василич до папотця Матчука — „як то стало ся, що ваші парохіяне та побудували читальняний будинок? Навчіть мене сеї штуки. Бо кільки я вже своїм наговорив ся, ані руш їх до того спонукаги!“

Папотець витріщив на нього здивовані очі. Потім нахилив ся з кріслом наперед так, що задні ніжки не доторкали ся помосту. А в кінці зітхнув глибоко й випустив набране в груди повітря через затиснені губи так, що воно втікаючи свиснуло й зачав хутенько трясти правою ногою. Заняток лиш коли не коли стукав до помосту, а задні ніжки від крісла тарахкотіли раз попри раз тра-ра-ра-ра!

— „Що ви кажете?“ — запитав ся папотець, не покидаючи працювати правою ногою. Він доси — можна сказати — спав. Хоч ів

і дивився, а все таки так був захоплений своїми думками, що з посторонніх слів чув лиш якийсь неясний гомін. Сей гомін колисав його, колисав і лишав йому з його свідомости одну однієньку мрію, що мигтіла наче мацієнький каганчик: — „Коби те все вже раз покінчилося, щоби можна одного гостя заманити до канцелярії й там розвести розмову про золоті ковпирі“. Зразу ся мрія була якась яєніща, бо панотець навіть знав, кого він заманить до своєї канцелярії. Але той датекий гомін, те колисанє звужувало його мрію, стискало її й у наслідок того панотець забув зо всім, кого йому заманити до канцелярії. Він намагався пригадати собі, коли ж бо той гомін наче чорна хмара сповивав його думки й заступав перед ними ту яєну мрію. Вона лиш часом показувала ся наче блискавка крізь ту чорну хмару, але тоді — якогось лиха — шкірила до панотця кіньські зуби й прзала: гі, гі, гі! Панотець витрішів очи з усеї сили, побачив перед собою Василича й виrozumів слова: — „Ані руш їх до того спонукати!“ — Яєна річ, що мусів питати ся Василича, чого він хоче від нього.

— „Питаю ся вас, отче сусідо“, — повторював Василич — „яким чудом ваші парафіяне виставили читальняний будинок?“

Славко вже наставив ся відповісти намісь батька. Любив розповідати про читальню, бо йому все здавало ся, що й він чимало поміг при будові. Одначе на своє превелике диво почув відповідь панотцеву: — „Я вам зараз скажу, по обіді“.

Дійсно, по обіді забрав панотець Василича до своєї канцелярії. Панотець сів на отоману, а Василич на крісло біля бюро.

— „Кажу вам, отче сусідо, що показали-сте чудо з вороницькою читальнею. Не можемо надивувати ся...”

Але панотець перебив; бояв ся, що як Василич балакати ме ще довше, то гої далекий гомін знов причепить ся до панотця.

— „Се пусге!” — сказав панотець. — „Але я вас маю вперед одну річ запитати ся. Знаєте, я вже старий, мені память не служить. Ви мені раз казали .. але я вже, бігме, забув” — божив ся панотець із таким завязтком, немов би йому Василич разураз перечив: коли ж бо брешеш, бо так ти тямив. — „Ви мені раз казали... котра то найнижча ранґа може носити золотий ковчир?”

Василич відповів. Тоді панотець випитував ся, кільки котра ранґа бере пенсії, які ранґи в суді, які в старостві, при залізниці, на почті, то що? Досить того перейшов із Василичем цілу урядничу гієрархію. Василич відповідав, не надумуючись; що слина на язык принесла, бо він на тій гієрархії нічого не розумів ся. Угадав може зо дві ранґи зовсім припадково. А панотень геть усе мотав собі на ніс. Аж як уже все, що було достойне питаія, випитав ся, тоді розсміяв ся зовсім так само, як та мрія крізь чорну хмару. — „Гі-гі-гі!”

Потім зачав розяснювати Василичеви всі його промахи. Показало ся, що панотець так докладно знає всі прикмети всякої якої не будь ранґи, що годі її найти другого з таким знаєм. А закінчив панотець ось як свою промову:

— „Видите, отче Василич, не вгадали-сте апі одної точки!”

Панотець сказав неправду, бо Василич угадав дві точки. Але панотець сказав се навмисне, а також навмисне зле розяснив ті дві

точки, що їх Василич угадав. Панотцеві здавалося, що Василич таки почувши, обставати ме руками й ногами, що його правда, а не панотцева. Тоді панотець дуже радо скапітулює.

— „От видите, я обмахнув ся“ — скаже до Василича — „Ваша правда! Память мені вже не дописує, бо я старий“.

Здавалося панотцеві, що Василич, почувши такі слова, тішити меть ся, як мала дитина. І панотець бажав йому зо щирого серця сеї радости. Коли ж бо до сього не прийшло. Василич зовсім не обставав за тими двома рангами, пристав мовчки на погляд панотця. Видко, спішився домів, бо вже навіть не настоював розвідати ся про читальню.

Галя відіхала з Воронич аж за три дні, в понеділок рано, розуміється, зо Славком. По дорозі мали вступити до Львова.

Там на двірці ждав уже на них Микола Радович. Високий, худощавий, жвавий панотчик. Поклонився приїзжим із шиком; схопив борзенько капелюх із голови й подержав його якийсь час на продовженню поверхності вершка голови. Він говорив хутко й багато, ніколи не забракло йому теми до розмови. Правда, сі теми були дуже різноманітні, він говорив про коні, перескакував зараз на розмову про добре пиво, а кінчив відправою за померші душі. Отже таки не вгавав говорити. А до того виробив собі дуже плавний спосіб оповідання, зачинав кожду нову думку від слова „а в кінці“, хоч розповідав про самісінький початок.

— „А в кінці я приїхав сьогодні досвіта, бо в кінці виїхав учора в вечір“ — розповідав панотчик. — „Кажу тобі, Гальцю, яке тут добре пиво на двірці, ліпше як у місті. А в кінці я казав Пльови виїхати по нас аж завтра

до нічного поїзду, бо тут заночуємо. Побачиш, Славку, яка у нас забава, кажу тобі..." — панотчик приклав пальці до губів і цмокнув. — „А в кінці панна Броня. Ге-ге! А за тобою тут питалися мене твої товариші. В кінці я змовився з ними, що зійдемося вечером в реставрації. На скляночку пива, знаєш? А в кінці каже мені панна Броня: Купіть, отче, нові карти! Тут усе дорожче, як у Коломні. В кінці я побачив на виставі такий сам фільм, як наш. Знаєш, Гальцю?".

— „Бзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, бо мене вуха болять!" — перебила Галя. Біля свого мужа вона й зіправди здавалася зовсім поважною.

Микола не збентежився ані трохи Галиною заміткою, либонь привик уже до того. Ідучи до трамваю біля Славка балакав Микола без устанку. При тім потерав раз у раз руки, ніби чогось тішився, ніби змерз. Розпитував Славковн, як „у кіпці" записувавсь з податковим інспектором і секретарем із ради повітової, як секретар перевернувся з кріслом, яке в них дома є пещене курятко, що само лізе до рук, як панна Броня грала тотуса з контрою й двічі повалилася, то що. Так забавлялися розмовою, що їй не завважали, коли заїхали трамваем дві секції.

Вечером дожидав Славко в реставрації товаришів і Миколу. Вже минула дев'ята година, а їх не було ще жадного. Видко, зайшли перед тим куди інде. Славко трохи нудгував, але про те почувався веселий. Давно вже таким не був. Як виїхав із дому, то пеначе зовсім переродився. Тепер уже йому здавалося, що се не іспити мучили його дома, але ціла вороницька обстановка. Те його ліжко, той садок із ямками, той дубин; той лісок, усе те були

його вороги, що гризли його душу й сушили мозок. Слава Богу, що визволив ся від тих мучителів. Тільки за Краньцовською було йому веначе жаль. Але не довго. Ось тепер може вже думати про неї без тої туги й без тої великої злості.

А зразу, як виїздив із Воронич, то думав, що серце трісне йому на двох. Тоді пізнав, що доки ся жінка жив на світі, то йому нема життя. Або вона має бути його, або нехай іде в сиру землю. Але радше нехай гине, бо Славко почував, що вона не може бути його в тім розумію, як він собі того баяв. Як уже мав сідати на віз, то все чогось дожидав, ніби щось забув, а ніби хтось повинен був ще надбігти, щоби з ним разом виїхати. І сам не знав, кого чи що ще йому хибує? Аж як виїхали за село, як Славко побачив ті чічки, що вже тепер повідцивитали, тоді нагадав собі Краньцовську. Ось кого він дожидав! На серце вдарили млости, а горло стисло щось цінко, паче якимись житавими руками. Тужив і лютив ся.

— „Зрадниця! Зрадниця! Я виїзжаю, а ти тєє ані в гадці!“

Цітіську дорогу про те тільки й думав. Тужив і сердив ся, сердив ся й тужив. Кругом себе нічого не видів, ніщо його не обходило. Тільки ті думки його точили серце, шнарили по голові, а він лиш наслухав, як тото болить. Аж тут у Львові стрітив ся зо знакомою дівчиною. Не давно, може буде тому півтора години. Вона його пізнала.

— „Підемо?“

— „А чому ж би ні?“

Як вертав від неї, то думав собі: — „Тьфу! Які ж плюгаві ті жінки! Ех! Чорт бери ту Краньцовську! Нехай отам западаєть ся! Чи варт вона того, щоб я так мучив ся через неї.“

Світ здавав ся йому веселіший. Зачав цікавити ся тим, що кругом нього дієть ся. А в реставрації, то вже думав про Краньцовську як про щось далеке, що йому до нього й байдуже. Дожидajući нудьгував і не пив, але мучив склянку пива. Старав ся, щоб йому вистарчило сеї склянки кілька мого на як найдовший час. Бояв ся, що як випе більше, аніж одну склянку, то потім не додержить компанії. Оглядав ся довкола та пантрував, чи не побачить кого знакового.

Давно вже не був такий цікавий! Доси він як раз ховав ся перед знакомими. Всякі стрітини депервували його. Заєдно так був захоплений своїм клопотом, що навіть не замічав людей, які поуз нього проходили. А тепер не те! Правда, як увійшов до реставрації, то зробилось йому якось ніяково. Оглядав ся боязко за таким столом, щоби стояв в куті й де було би як найменше світла. Найшов біля груби. За грубою стояв ще вигідніший стіл, бо там таки було зовсім темно. Але присісти ся до нього не було як, бо там сидів розперши ся сам реставратор із якимось старанно виголе-ним панком.

Як поставили перед Славком склянку пива, то неспівість зовсім його оставила. Видів, що має документ перед собою, який його вповажняє до пробутку в реставрації. Міг тепер глядіти на всякого відважно. Таке почування радувало його. Приглядав ся весело гостям і підслухував їх розмови.

Ось на супроти нього сидить грубий, сивий добродій. Славко його пізнає; се — патріот. портрет його був поміщений у календарі „Просвіти“. Патріот дивить ся завзято на стіну, а по обличчю його пересуваєть ся якийсь сум. Перед ним велика склянка пива. Патріот, не

спускаючи очей зо стіни, шукає рукою вуха від склянки. Як наляпав, то сум з обличчя тікає, а сивий вус ледви помітно рухається. Нараз патріот хилиє хутко голову в долину, а склянку підносить у гору. Не надумуючись п'є пиво, а потім спідною губою обтирає докладно той вус, що рухався. І знов удивляється в стіну, а по обличчю пересувається сум. Реставратор розмовляє з тим старанно виголеним панком саме про патріота. Славко підслухує.

— „От дивіть ся на того пана!“ — говорить реставратор якомсь від нехотя, ліниво. — „Він приходить регулярно в осьмій годині, а відходить у пів дванадцятої. Хоч годинник би зле йшов, то його се ніколи не змилить. То питаю ся вас, чи під ним не зміститься ся копа яєць? Порахуйте, півчварта години, кілька нафти би заощадило ся!“

Старанно виголений панок у противенстві до господаря говорить хутко: — „Але ж, добродію! уважайте, що таке крісло, чи стільчик іще би треба придумати, а машина є вже готова. Трохи нафти й за три тижні курята виплязять. А я для вас постараюсь о десятьпроцентову знижку й доставлю вам під ґарантією машину в найліпшій ґатунку. Скоро ж хочете на рати, нехай буде на рати. Даю вам слово честі, що для вас ратальна сплата не буде мати впливу ні на ціну, ні на доброту товару.“

— „Чи рати чи готівка, то мені все байдка!“ — відповідає реставратор поволи й від нехотя. — „Я рахую, що мені не виплатить ся купувати нафту. Радше вже в бабів скуповувати курята. Хоч трохи дорожче та без клопоту. А так як би такий столець, чи крісло, а найліпше фотель, то вже розумію, що був би зиск. Мені тільки з дива не сходить, що коли ви торгуєте такими машинами, то чому би вам

не справити такі стільці? Бо як би нафта все держала однакову температуру, то розумію. Але самі кажете, що в машині є вентилятори для регулювання тепла. Чом же би в таких стільцях не міг бути на споді вентилятор?“

— „Уважайте, добродію“, — відповів старанно підголений панок — „що сказав би вам той сивий гість, як би так нараз зацепали під ним курята?!“

Реставратор знов заговорив поволі, а ще до того якось зневажливо, буцім хотів запевнити підголеного панка, що не дасть ся здурити.

— „Що сказав би мені той сивий гість?“ — повторив питання реставратор. — „Можє би настрашив ся тай годі! Кельнер перепросив би його, що, мовляв, стала ся помилка, вибачайте, добродію! тай підставив би йому свіжі яйця. А з рештою на два дні перед наклеюванням можна би взяти столець на нафту. Ви мені все гудите такі стільці, а я знаю для чого. Говорім собі ясно, по правді. Маєте на складі багато машин та хочете їх позбути ся. Я се розумію. Але з другого боку послухайте ви мові ради, переробіть ті машини на такі стільці. Без кошту не обійдеться ся, але я міркую, що оборот буде великий!“

Підголений панок зачав проклинати душу й тіло тай давати слово честі від звичайного аж до найсвятішого, а все те на доказ, що він зовсім не має наміру обдурювати реставратора, але таки направду має те переконанє, що такі стільці не мали би практичного пристования.

— „...бо поміркуйте собі, добродію, як би такий гість заглянув під себе? Або що ви зробите, як він піде до дому?“

— „Про се нема журн“ — відповів реставратор. — „Я знаю своїх гостей. До мене

приходять самі Русини. Вони пильнують корчми, як ока в голові. Жаден не спізнить ся на секунду! А за те нема страху, що загляне під себе, він дивить ся на секунду або на стіну. А як піде один до дому, то на його місце прийде два. Ось побачите, пунктом пів дванадцятої **закрадат** муть ся попід стіну хильцем як заяці до сепаратки. Вони там у карти грають. Пересидять до білого ранку. Висиділи би яйця струсні, не то курячі!“

Дальшої розмови Славко не чув, бо надійшли три його товариші. Один із них у помнятій вишиваній сорочці повідомив Славка, що його шваґер прийде аж пізніше, бо стрітив ся з якимись знакомими панками. А другий товариш, малий чорненький, як лиш привитав ся зо Славком, то зараз зігнув ся трохи, спер ся долонями на коліна й плакав. Сльози капали на землю. Славко здивувався. Але як добре придивив ся, то переконався, що той чорненький не плаче, тільки смієть ся так щиро. Він якось дивно сапів, знимав ся, очевидно, щоб промовити, але йому не ставало духу й він знов хилив ся. Обтирав очі пальцями й стріпував слези на землю. Не зараз здобув ся на бесіду.

— „Славку... Матчуку... а ти що?“ — говорив чорненький захлюпуючись — „Та ти маєш свідоства з трьома іспитами?“

Славко перелякався: — „А ти ж відки знаєш?“

— „Адже твій шваґер казав мені, ти йолує!“

Славко заговорив хутенько: — „Прошу тебе, не кажи нічого шваґрови“.

— „Та я вже сказав“ — відповів чорненький і знов схилив ся до сміху.

— „Свиня!“ — сказав Славко й засумував ся.

Всі три кепкували собі зо Славка. Він боронив ся з разу, а потім перестав. Пив із ними пиво й одно слухав, а друге пускав мимо. Мозок його працював тяжко. Думав над своїм забобоном.

Який же він до лиха консеквентний, той забобон. Ледви Славко встиг викинути з свого серця ту вічну грижу через Краньцовську, ледви зачав позирати весело на світ, ледви зачав тішити ся з того, що втік від вороницької обстанови, аж тут на' маєш! Новий клоніт і то зовсім із несподіваного боку.

Не так журив ся Славко тим, що сталося, як радше дивував ся тою могутністю, тим — так сказати — маєстатом своєї теорії.

— „Я її ще не був добре порозумів. Коли вона мене була випратувала від тої загибелі, від тої безодні, то мені, дурневи, здавало ся, що ся теорія ласкава для мене як рідна мати. Що вона поблажлива, що часом милуєть ся й відступає часом від безоглядного приміювання своїх постанов. Аж бачиш, братчику, що так не є! Се не є рідна мати, тут нема ніякої ласки! Тут невмолила консеквенція. Незмінні правила, сухі параграфи таї годі!“

XI.

На другий день по відїзді Славка зачала ся слота. Дощ падав видимо й невидимо, бо навіть у середині в хаті було вогко. З разу всім було байдуже; от дощ то й дощ, чи в пору, чи не в пору, а він мусить своє відпадатн. Імсти навіть здавало ся, що се природа плаче за Славком. Йї таки було жаль за ним. Хоч нікому й не

признавала ся, бо вже така вдача в неї, що всяке почування ховала глибоко в своїм серці потай усіх, а все таки не раз і не двічі тяженько зітхнула, нагадуючи собі Славка. Правда, не багато вона його на день видала, не велику з ним бувало розмовоньку мала, отже все їй легше було від самої думки, що він біля неї.

Але дощ не вгавав. Стали люде показувати своє невдоволенє з нього здогадами, коли він уже раз перестане.

— „Се допевне триднівка!“ — здогадувались.

Еге! Добра триднівка, що вже п'яту днину сипле неначе з сита Хляпавка, не триднівка! Ще котрий посіяв озимину, то махав рукою: — „Е! Не багато він завадить“

Але котрий не сів, то вже брав ся сварити: — „Но міркуйте ж собі, наважив ся працю змарнувати!“

Як же минула вже третя триднівка, то люде свистали: — „Фьт! Зогниє бульба на ні на що!“

А дощ не переставав. Рівненько, все однаково: цяп-цяп, цяп-цяп. Не спішить ся, має час: цяп-цяп, цяп-цяп! Не вмучить ся, не спочне й на хвилинку: цяп-цяп, цяп-цяп! Не слушає ні просьби, ні проклонів: цяп-цяп, цяп-цяп! Куди рушити ся, де поступити: цяп-цяп, цяп-цяп! Чи їси, чи спиш: цяп-цяп, цяп-цяп! Старі люде ані тини не могли собі нагадати такої довгої слоти, а то таки: цяп-цяп, цяп-цяп! Молоді ж перестали вже вірити, що колись та може ще настати на світі якась погода: а то таки цяп-цяп, цяп-цяп!

Цяп-цяп та цяп-цяп, а щоб тобі матір пороло!

Ось вам, люде добрі, рідний край!

Здавало ся би, що в таку слоту найбільша нудьга панотцевн. Отже ні! Він завсідн десь пропадав сполудня, а приходив аж на вечерю. Їмость передумувала, де він може пробувати й ніяк не могла здогадатись. Не любила допитуватись, але кортіло довідати ся. Перечула через люде, що в читальни. Одначе, що він там робить день-у-день? Не вже ж послухав отця Тріщина та хоче відстрашити людей від читальні? Се ж би було дуже погано!

— „Піди но, Пазю, до читальні на підслухи, що там панотець разураз так довго робить? Але, знаєш, потаємни, аби ніхто не помітив“.

— „Добре!“

Потаємни, крадьки, нахильця, непомітно, потихеньки — се Пазя вміє, не треба її вчити!

Стала собі в крамниці в сінях за дверьми тай наслухала

В середині сиділи читальники тай сумно кивали головами. Поміж ними Сенько Грицишин спер ся ліктями на коліна й розповідав щось уже десятій раз за вибори.

— „П-приходить до м-мене в вечір, ж-жінка коло печі, а я сижу на л-лаві. Що я — каже — Сеньку? Н-нераз ти мені послужив, п-послужу й я тобі тепер. Давай — каже сюди ль-лєгітимаційну карту. А м-м-м...“

Не міг докінчити, зітхнув. Спустив голову в низ і спер її на долоні.

— „А м-мене щось як би ножем у саме с-серце. Не д-дам, кажу, пане жонцо. А він мені: Даси — каже — не бій ся. Бо я подам тобі п-просьбу п-писемну. Виймає з кишені п-паляруш, добуває дві п-паперові с-с-с...“

Зітхнув знов, покрутив головою й забирав ся до дальшої бесіди так, неначе би мав зняти тяжкий камінь із землі проти себе. Слухачі кивали сумно головами

— „Дві паперові с-сотки, т-такі с-синенькі. Змальована на них така делікатна панна із синіми чічками: д-держить у руках такий вінок д-довгий. Написано нумер с-сто. Їй по нашому: с-сто корон. А що — каже — тепер д-даси? С-сі гроші д-д-д...“

Замовк, ніби пригадував собі, що стало ся далі.

— „...для тебе, каже!“ — аж крикнув Сенько. — „А я п-посунув ся на л-лаві в сам кут таї справив п-проти нього обі д-долоні. Ї-ба ні, кажу, пане, се не для мене, с-се для х-рунів! А він таки: б-бери, каже, бо сховаю! Ховайте, кажу, таки ліпше б-було би, як би-сте були не виїм-м-м...“

Аж голову похилив на бік, так тяжко прийшлося йому вимовити се слово.

— „... м-мали!“ — промовив у кінці наче горіх розкусив. — „Він до мене: Сеньку, каже, та що тобі стало ся? Чи ти не при п-пам'яті? Чи ти мене не пізнаєш? Адже ж се я, К-краньцовський, що не раз у тебе начував таї м-маю надію ще н-не раз п-переначувати. Проще, кажу, запрошаю вас к-красно, кілька хочете таї к-коли хочете. Але голос мій п-підє однако на Сосновича. А я тобі, каже, п-присягаю, що Соснович не буде послом. Не може бути, бо я вже знаю, як де пішли правибори. Чи по п-правді, каже, чи не по правді, то вже Шубравський мав більшість голосів у кишені. Ти собі не д-думаї, каже, що се загальне голосованє, тут виборці. Ціле, каже, село може бути за Сосновичем, а виборець один за Шубравським. Мені, каже, не треба твого голосу на те, аби Шубравського зробити послом, бо він буде й без того послом. Лиш мущу про стид мати твій голос. Бо подумаї собі, каже, яке би було у мене лице перед панамі, що я голов-

ний агітатор Шубравського, а виборець із мого села та голосує на Сосновича. Але я йому кажу: Шкода, кажу, пане жонцо, вашого труду, бо я свого слова не скасую. А він мене не слухає, наставив гроші тай каже: Бери! Я, знаєте, розложив отак руки...”

Сенько випрямився й розвів руками.

— „Р-ріжте, кажу, мене! Б-беріть, кажу, ніж тай таки ріжте!”

Знов сперся ліктями на коліна, спустив голову в долину й крутив нею. Потім відкашелявся і говорив далі:

— „Ех! ..Ех! ..Ех! ...Лишив він мене, каже, що я дурний або п'яний. Береться він до жінки. Я таки з-задеревів на лаві. Що ж ви собі гадаєте? Б-баба своє знає. Вона то видить, що мене д-д-д...”

Замовк, підняв полу тай обтерав очі й ніс.

— „Ех смотолока!” — виправдував Сенько таку наглу перерву. — „Баба знає те, що м-мене довги т-тиснуть. Лиш д-дивіться, а г-г-ґрунт на ліцитацію. Тай по м-мнї. Отам до песьої матері! Ех! смотолока проклята!”

Знов обтирав полою очі й ніс. А люде кивали сумно головами, достоту як на похоронї. Ніби Сенько справляє поминки по найстаршій синові тай розповідає, який небіжчик був добрий.

— „Але баба йому вповідає: Се, каже, не моє діло. Аж мені лехше зітхнулося! Гадаю собі: Слава Богу, що хоч ти мене не ріжеш. Та бо він від жінки не відступає. Будь, каже, хоч ти розумна, не дивися на варіята! (Аякже, варіята з мене зробив!)”

— „От як воно на світі мається!” — обізвався Павло Гаєвий. Він говорив уже десятий раз сі слова на тім самім місці Сенькового оповідання.

— „Не диви ся, каже, на варіята!“ — повторив ще раз Сенько, — „бо він, каже, так як не при собі. П-прийшов, каже, якийсь вітрогон, якісь обірванець тай завернув ім усім голову. О! к-кажу, пане, я се не з-зволюю говорити! М-можете, кажу, називати мене варіятом, пняком, як, кажу, хочете, але на П-потураїчнива, се ні! Він, кажу, нам очи втворив, світ нам показав...“

— „Правда!“ — обізвали ся гуртом.

— „А жонца мені каже: Не обзивай ся, бо я до тебе не говорю. Тай знов до мей: Ти, каже, нагадай сему варіятові (показує пальцем на м-мене), що його з д-довгів не видно, а як тепер не з-заратуєть ся сими грішми, тай каже, п-п-п ...Ех! смотолока! .. п-пропав, каже, як пес у ярмарку. Я знов з-задеревів на л-лаві. Підійде, гадаю собі, б-бабу, бігме, п-підийде! Та вона, б-бідолашня, лиц те й р-обить, що як подивить ся на свої дь-діти, а ніби на м-мої другі, тай п-пла... пла.. Ех! смотолока, нежит такий наскудний! ..“

— „То з слоти!“ — потакує Павло Гасвий.

„Не перестає льляти!“ — згоджуєть ся Петро Оскомюк за лядою й протягаючи руки в гору позіхає на весь рот: — „О! ..о! ..О!“

— А м-моя таки“ — розповідає Сенько далі — „а моя таки (дай їй Боже здоров'я!) каже до жонци: Не хочу я, каже, такими грішми доробляти ся. Д-довго ще її К-краньцовський мучив, а вона таки ні тай ні! П-пішов він із нічим. Але надію ще має; ви ще, каже, до ранку змякнете. А на другий день та йти би до міста голосувати. Що, кажу до баби, лягати мені, чи як? Лягай, каже, заки він надійде, то я тебе виряжу. Ліг, я, сон мене не береть ся. Так мене щось мулить, мулить, мулить...“

— „Рахувати, сколотив гадки“ — піддає Гаєвийй.

— „А як же!“ — згоджуєть ся Сенько. — „Геть іскототив! Уснув я не зараз. М-може спав пів години, а може й ні. Б-будить мене м-моя. Видко й вона не спала! Уставай, каже, бо жонца вже під дверми. А то ще зовсім темно. Тікай, каже, задним дверми. Ухопив я на помацки свиту, капелюх і ременець таї тикаю так розперезаний“.

При сім слові Петро Оскомюк счервонїв ся, а потім посниїв. Схилив ся під ляду, виїмив газету й буцім глибоко зачитав ся.

— „Най Бог простить, підпережу ся на дворі. Тікаю босий у дебрю, навіть хліба не було коли взяти. Гадаю собі: Нема вже чого до дому вертати ся, п-піду просто до міста. Бо тут він мене найде. Іду деброю в опельківський ліс таї усе собі гадаю: Се не буде добре. Як він уже на мене паважив, то не дасть мені спокою, п-поїде за мною на в-здогін. Тіпше мені перечекати в лісі, нехай пробіжить. Зійшов я з дороги, ліг за смереку, таї наслухую. Отут ти мене не найдеш! Чую, дур-дур-дур! іде. З-затаїв я в собі дух, авї писну! Як уже проїхав, п-підношу ся легонько, заглядаю, куди іде. Зоряло вже, то й видко мені. П-поїхав на Підшви. Ти туди? гадаю собі, отже я на Берберівку! Хоч далі, але вже ти мене не найдеш! П-приходжу до міста, сонечко зійшло, показує красна динька. Шукаю я паших. Є, стоять купками таї обзирають ся, чи не надходить де жандар, бо зараз розгонить. П-питаю ся, що там чувати? К-кажуть: Зле! Мало паших. Ніби всі села за Сосновичем, коли ж бо виборці хрупі, геть позапродували голоси. Але ще рівно маємо надію, богато з них хрупів не поприходило. Іду я до голосованя, дивлю ся, при ко-

місії сидить наш жонца. Нагадав я собі всю н-неправду, якось мені так серце с-стиснуло... Ех! смотолока!... Віддав я свій голос тай не вступаю ся; став собі за дверми тай пишу, як хто голосує. Піп із Підопшвів — на Шубравського, отої Василь із Берберівки, що хотів другої читальні — на Шубравського..“

— „Та не бий?!“ — аж плеснув у долоні Павло.

— „Се ще байка“ — розповідає Сенько; — „пришов хрунь тай голосує. Але ж бо то почитують якогось Івана Підогнаного, а то приходить голосувати Мошко Райфур той, що шкіри продає на малім ринку. Геї, люде! Геї, люде! Н-не знаю, чи я би тепер на таке зважив ся, але тоді якийсь мене такий жаль розібрав, така туга, що гадаю собі, як смерть, то й смерть, як шибениця, то й шибениця. Виступив я перед комісію тай кажу: Я н-не зволяю йому голосувати, се не є ніякий Іван Підогнаний, се — Мошко Райфур, я його знаю. Ей! Як схопить ся той комісар, що був у нас на правиборах, та до мене: Мовч, каже, хаме! Тебе хто сюди кликав?! Берце його, каже, до арешту! А жан-дар як ізпід землі вродив ся. Уже мене ловить за рукав. Але пан жонца (дай йому, Боже, здоровле!) визволив. Най пан йому, каже, да спокій. А до мене: Ти, каже, Сеньку, вступи ся геть відси. Вивів мене за двері тай каже: Зачикай на мене, я тобі маю щось уповісти. Виходжу я на двір поміж наших: Зле, кажу, дуже зло! Піп Тріщин із Підопшвів та голосує на Шубравського. Не встиг я се вимовити, а піп осьде, мені над головою, каже: Неправда, я ні на кого не голосував, бо нема такого кандидата, як би я собі бажав. Е! — кажу — пан-отче, один із нас бреше та не я. Ось у мене карточка, як хто голосував. Тай тиць йому ту

картку перед очи, що я собі записував голоси. А він тоді до нас усіх (ну, міркуйте собі!) сварити: А ви, каже, сякі-такі! То я священник та маю голосувати на безбожника?! Дивіть ся, каже, ви закляті радикали, пекло під вами горить! Та зле трафив, бо люде йому не стерпіли. Ти, кажуть, рабіне жидівський, а ти кого пеклом лякаєш?! Іди, кажуть, там межі своїх парафіян пейсатих та налякай їх трохи пеклом. Ми не потребуєм, кажуть, факторів до Господа Бога. Як нас гріхи не пустять до неба, то й фактор нам нічого не допоможе. Змили йому голову в порядку.

— „Зачикав я на Крапцовського. Бере він мене на шинок таї ганьбить. То, каже, добре, що ти так твердо своє втримуєш, але, каже, зле, що ти такий дурний! Я ж тобі присягав ся, що Соснович не виїде. Твої д-дві сотки, каже, поміж Жидами, шкода тебе. Добрий він чоловік, той жонца, тільки щось йому пороблено; водить його якась біда світами та лиш колісь почуємо, що застряг у бульбоні!“

Петро Оскомюк, що доси дивив ся в газету, тепер глиннає спід лоба, чи слухачі вже забули, що Сенько втікав із хати розперезаний. Завважує по їх обличчю, що вони сумують ураз із Сеньком і не знають, як його потішити. Береть ся він сам до сеї штуки, одначе завдає Сенькови лиш більшого жалю.

— „Ото раз! таї такі суми платили за голос!“ — говорить Петро.

— „Ой п-платили! Вірну вам правду кажу, що платили. Отак-о на долони показав мені д-дві сотки. Т-такі новенькі, с-сині. Панна змалювана на них із вінком таї написаво й по нашому: с-сто к-корон. Ех! смотолока!“

— „Таї отак піднішов би чоловіка, що

міг би злакомитись!“ — обізвав ся віїт, а очі в нього ледви помітно всміхали ся.

Сенько кинув ся на лаві, неначе чого налякав ся й справив до віїта обі долоні — „Що ви се говорите?! — крикнув з розпукою в голосі. — „А дай Боже, щоб я до дому не зайшов, щоб я своїх дітей не побачив!...“

— „Не кленіть ся, Сеньку, не кленіть ся!“ — заговорив хутко Павло Гаєвий. — „Як би ми були думали, що ви злакомитесь на гроші, були б вас не вибирали“.

Щоби закінчити вже розмову на сю тему обернув ся Павло Гаєвий до Петра Оскомюка — „Читай, Петре, газету!“

— „Читай, брате, читай!“ — промовив Сенько з тою самою розпукою, як перше до віїта. — „Ой, читай, читай!“

Махав рукою над вухом, буцім обгонив ся від чогось.

Петро Оскомюк був читальняний читець. Ніхто так не знав прочитати газету як він. Вивчив ся читати гладко ще тоді, як пас у панотця худобу та жбурляв камінем у корови. Він прочитував цілу газету від заголовка аж до оповісток. Тай читальники слухали терпеливо від початку до кінця. Таке читанє звичайно перебивав хтось, що приходив до крамниці за справунком. Але се ніщо не значило, бо залагодивши справунок, читав Петро далі, не дбаючи про те, чи слухачі розуміють гаразд прочитанє. Зрештою й він і всі інші читальники привикли вже до того, що не можна всього вирозуміти докладно.

Оповісток слухали так само вважно, як і інших газетних статей. А віїт покористував ся навіть такою одною оповісткою. Спровадив собі з Відня „сто штук за одну корону п'ятдесят сотників, а між тими штуками стійний го-

динник“. Прийшло йому з Відня цілих сто штук: Шпилька, ниточка, перо, папірчик то що, а поміж тим стінний годинник з бляшки з дротиним маятником. Лиш кружочка на маятнику не було. Певно забули вислати. Та віїт собі порадив: заложив на дротик намісь кружка малу барабульку. Таї воно цікало. Ще цікає й доси, хоч віїтів Петрусь кидає в „те“ піском, камінцями та тим, що лишень здужає підняти з землі.

Ще Петро Оскомюк не встиг дочитати ся до „живого“, піби до такого місця, щоби всі притакували, як до крамниці ввійшов панотець. Держав з привички обі руки на животі, аби людям було вигідно цілувати. Отже сею вигодою покористував ся лишень віїт, що вважав себе за панотцевого приятеля. Інші читальники від часу виборів забули, на що Господь обдарував панотців руками. Але наш панотець, видко, не переймив ще від отця Тріщина його ідей, бо не даяв за те мужиків ні свиньми, ні безбожниками, ні масохістами. Тільки Петро Оскомюк узяв ся читати, то панотець йому перебив:

— „Лиши тото пусте! Неважука нема?“

— „Нема!“ — відповів віїт. — „Але прошу, нехай панотець сідають, він зараз прийде“.

— „Гм!“ — сказав панотець і сів. Якась біда не давала йому супокоем і хвильки посидіти. Знов перебив Оскомюкови:

— „Лиши тото пусте! А може би за Неважуком післати? Бо я страх не маю часу“.

— „Підіть котрий!“ — говорив віїт і чухав ся в голову. Знав добре, що „підкотрий“ не піде, хіба він самий.

— „Ага! Нехай би котрий пішов!“ — обізвав ся Гаєвий і ледви помітно сміяв ся очима — „а ти тим часом, Петре, читай далі“.

Петро читав, вііт журив ся, а панотець вертів ся на лаві, немов би сидів на грані. Аж ось надійшов Неважук. Вііт повеселів, а панотець схопив ся з лави й побіг просто до Неважука. Неважук також хлоп високий, то панотець мусів задрати голову до гори, аби дивитись йому в очі.

— „Тиши тото пuste!“ — говорив панотець і махнув рукою в той бік, де стояв за лядою Петро Оскомюк. — „От Неважук скаже нам щось цікавіше“.

Петро зупинив ся з „пустим“, а панотець аж усміхав ся з удоволення. Як уже йому вдало ся поконати той упертий усміх, тоді заговорив до Неважука поважно:

— „Ти мені вчера казав, що капраль сварить більше вояків від капітана. Де ж се може бути? Адже капітан старший від капраля“.

Неважук пояснив, що хоч капітан старший, то за те не пробуває раз на раз із вояками.

— „Ага!“ буцім дивувався панотець — „тепер розумію! А як же капітан сварить?“

— „Та як? Погано!“ — відповідає Неважук якомсь нерадо.

— „Погано! Певно, що погано. Сварки прекрасної ніде не пайдеш. А ти кажи, як саме погано?“

— „Погано тай годі. Як же я се буду казати? Чи то мені зрештою голови держить ся. То вже давно минуло ся“.

— „От куди він мені заїхав!“ — говорить панотець трохи сердито. — „Се не може бути, аби ти геть усе забув. Адже мусиш щось тями“.

— „Та як я маю се говорити? — аж просив ся Неважук. — „Погано тай стільки!“

— „Він усе своє!“ — сердив ся панотець. — „Я вже чув, що погано. А ти кажи як?“

Неважук тільки соромливо всміхається й мовчить. Панотець здогадується причини його мовчанки. Уважає за свій обов'язок додати йому сміливості.

— „То нема стиду в такій річці. Ти говори правду, як було!“

— „Та як мав сварити? — зважується вже Неважук на відповідь. — „Ду ферфлюхтер гунд! то що“.

По Неважукові пізнати, що він сї слова кинув відчипного й не думає їх більше повторювати.

— „Ду ферфлюхтер гунд?“ — запитався врадуваний панотець, буцім не дослухався гаразд.

— „Та так!“

— „Ду ферфлюхтер гунд! То буцім: Ти проклята собако! Хи-хи-хи!“ З сими словами обернувся панотець до решти читальників.

— „Но, а ще як?“

Неважук здобувся тепер на найбільш простацьку лайку. Думав, що в той спосіб скараскається нападати: — „Та як? ...матір твою!“

— „Матір твою?“ — буцім не вірить панотець.

— „Та так!“

— „Матір твою!“ — переказав панотець і таки заходився від сміху.

— „А ти сварив?“

— „Я й бив!“

— „Навіть бив?“ Знов переказуване й щирий сміх.

— „Та ніщо тобі ніхто за те не казав?“

Спомини про військову службу, про час безжурної молодости, додають Неважукові охоти й він розповідає вже з своєї волі, без примусу:

— „Мало що хибувало, а був би менче один новобранець засадив до гарнізонового арешту. Чоловік усе чоловіком; роззім своє серце з тими новобранцями, бо не беруться пауки, таї не одного шарпнув у лице. Бо як що зле зроблять, то я відбераю за них ганьбу. Але один мудрагель стає на мене до рапорту, бешверхуть ся, що я його бив. Питаєть ся мене капітан, чи правда, а я кажу, що ні. А мужик дурний був таї буде. Намісь мовчати, а він каже, що я кожного бю. Закликав капітан усіх рекрутів, питаєть ся: Бє вас капраль Неважук? А вони всі в один голос: Ні! Капітан тоді до того, що бешверував ся: Не бреши другий раз, шість годін шпан'ги! Отак він виграв зо мною. Але се ще не рєшта. Приходить неділя, по розказї, всі їдуть на spacer. Лишаю ся лиш я таї той, що бешверував ся. Думаю собі: Не буду я мати неділі, але ї ти не будеш мати. Іду до його ліжка, кажу, що штрозак зле напханий, не має кантів. Берн, кажу, та набивай. Я собі сїв на лавку при столї, а він товче буком свій штрозак. Минає година, я ї не дивлю ся на його роботу, лиш ув одно кажу, що зле. А він просить ся: Бийте вже, каже, пане капраль, лиш пустіть. Е ні! говорю, бити при вєську не вольно. А він у плач: Бийте, пане капраль!“

— „Таки просив ся, аби бити?“ — дивував ся панотець.

— „Просив ся“.

— „Просив ся, аби його бити!“ — переказував панотець таї сміяв ся щиро як мала дитина. Потім випитував Неважука про всякі сорти військової сварки.

Усе йшло гладко. Неважук відповідав, панотець перепитував ще раз, Неважук потакував, а панотець переказував другим і тішив ся. Лиш не могли оба порозуміти ся на тії точці,

чи вояк відповідає коли на сварку старшому. Неважук казав, що ні, а панотець упер ся, що се не може бути. Він був певний, що старшому забракло би концепту до сварки, як би так вояк ані тельє. Панотець знав, що непитаному не вольно говорити. Отже все таки був переконаний, що старший десь певно нераз та сам спонукує вояка до відповіді, аби наїти собі причину до продовження сварки. Ото ж на сій точці не могли оба порозуміти ся. А саме: Неважук не розумів панотця, а панотець знов не хотів свою думку сказати зовсім виразно. Задали навіть оба перечити ся. В кінці панотець дав спокій тій справі, лишаючи її на другий раз. Постановив обдумати собі на самоті се питанє так виразно, щоби Неважук його впрозумів докладно. На тепер перейшов панотець до иншої матерії, бо на вечерю ще було час.

— „А мене би так приймали до вояка, як би я подав ся?“ — сказав панотець і прижмурив трохи очі, щоби йому було легше фантазувати.

У його думках вириває пеначе снід землі ціла компанія війська. Стоїть у два ряди. Панотець, ніби капітан, ходить перед першим рядом і сварить. Зачинає від крайнього. Його сварить за те, що гудзики зле пришиті. Другого за те, що рушниця не гаразд вичищена. І так кожного аж до останку. Потім дає команду: „Керт оф!“ переходить на другий бік і має вже другий ряд на переді, а перший із задю. Знов починає від крайнього.

Але Неважук не здогадувався, які мрії гуляють у панотцевій голові при повисшій питаню. Він бере річ по правді й так також відповідає на панотцеве питанє.

— „Та куди вам, панотче, до вояка? Ви вже старенький, а там треба молодого“.

— „Що то старенький?“ — дивується панотець. — „Я ще потрафив би!“

Він думає „сварити“, але не каже сього в голос. Та Петро Гаєвий зливає його студеною водою. Підсміхається якось хитро й каже:

— „Нас, панотче, муштрувати муть уже отам, на цвинтари“.

— „Я ще не хочу вмирати“ — говорить панотець і попадає в легкий сум. Потім нагадує собі, що вже час на вечерю. Відходить, але не забуває сказати Неважукові, аби завтра прийшов.

Та Павло Гаєвий не був рад із панотцевих відвідин. Він таки крикнув панотцеві навздогін:

— „Адже ж ваш Іван також служив при воську, нехай панотець його випитають ся!“

Цілу ту подію бачила Пазя зза дверей, затимила собі кожде слово й понесла те все до їмості.

А панотець вертав ся, сумуючи. Йому ще доси не приходила ніколи думка про смерть. Як же? Він „пестій долі“ та мав би вмирати?! Так таки покинути сей світ та лягти в могилу? Дивно! Одначе натяк Гаєвого про смерть не давав йому супокою. Дійсно! панотцеві літа вже не віщують довгого життя. З другого ж боку панотець чує ся зовсім молодий. Життя перейшло йому дуже легонько, то ж він і не чув його тягару на собі. Воно так небагато дало панотцеві змісту, що здавало ся ще дуже коротеньким. Буцім панотець недавно лиш зачав жити. Правда, сварив уже всякого, навіть малу дитину сварив і чужу чуженицю, французьку бону. А все таки не хотіло ся панотцеві вірити, що на сїм та вже й кінець.

Панотець затирав собі слова Гаєвого про Івана. Се справді було би не зле випитувати ся Івана. Йому ж можна було завдати ще ті

самі питання, що вже на них відповідав Неважук. А попри те хто знає, чи не вдалося б звідати й за такі річчї, за які Неважук не знав.

Із такими думками пішов на другий день панотець до стайні. Одначе Іван, як звичайно, показався супроти панотця — свинєю. Хоч у якійсь делікатній формі ставляв панотець свої питання, отже такн не одержав на них відповіди. З Івана було стільки й бесіди, що:

— „Ідїть питаїте ся його (ніби капітана), чого ви моєї голови причепили ся?!“

Панотець розсердився: — „Я його питаю ся, як чоловіка, а він...“

— „То не питаїте ся“ — перебив Іван.

— „А я, бігме, скажу їмости, як ти мене тут честуєш!“

— „То кажіть! Чи я бороню?“

— „Та ми з собою, Іване, слюбу не брали, можемо розлучити ся“.

— „А хоч би й сьогодні, то я не дбаю“.

Він такн не дбав. Такий був завзятий, що був би йшов на очевидну смерть, а не вмів нікому стерпіти.

Уже як панотець відходив від нього, то він такн не переставав відказувати. Проклинав ніби себе самого:

— „Аби мене шляк трафив з такою роботою. Бодай же я до завтра не діждав!“

Панотець ішов лютий і засоромлений. Але його удача — хутко забувати те, що йому немиле, стала йому й тепер у пригоді.

Ще минуло кілька день. Слота не переставала, очевидно рік був якийсь незвичайний. Та як та вогкість прошибала всякого аж до самих костей, так само нудьга доoberала ся вже до найвитривалішого. Від позіхання аж роти людей боліли. Всі поробились якісь заспані, ліниві, ледви ноги за собою волочили. А Юзько

той, що пошту приносить до панотця, та лінував ся вже до хати входити. Він мав наказано подавати пошту завжди до рук імості. Виконував сей наказ доси бездоганно, а тепер озьми та ткну всі письма панотцеві в руки. Лиш через те, що побачив панотця на дворі та не хотілось йому потягнути ся ще кілька кроків до кухні. Не підозрівав Юзько, якої біди накоїть своїм непослухом імостевому наказови!

Панотець побачив лист, до нього заадресований. Розпечатав його й прочитав. Своім очам не вірив, читав ще раз. Потім свиснув аж тричі й побіг до кухні.

— „А ходи ж сюди! А ходи ж!“ — говорив борзенько до імості. Імось глипнула на нього й перелякала ся, бо панотець був блідий.

— „Що стало ся?“

— „Та кажу ж тобі, ходи сюди!“ — говорив панотець і скривив ся так, неначе його боліло в животі.

Як прийшли, то панотець подав імості письмо: „На! читай!“

А як імось читала, то панотець приповідав і свистав: — „Фть! Ой-ой-ой! На! маєш! Твій син! Фть! Я казав іти на теологію. Коли ж бо ні! Ніхто мене не послухає. Фть!“

Писала Галя й зять до „коханих родичів“, що Славко не поробив ніяких іспитів, що його свідоства не є ніякі свідоства, а тільки так собі кусник паперу, записаного Славковою рукою, що він не думає брати ся за науку, бо не має до того покликання. Та за те тут у Занозові є вчителька панна Броня Смаяк, що вона вподобала собі Славка, а він її, що вже обов'язав собі слово подружити ся. Усе в найбільшій порядку, не достає тільки молодятам до щастя дозволу й благословенства родичів,

бо свій дозвіл Галя й зять уже дали заздалегідь. Нехай же кохані родичі спроможуться на як найбільший поспіх та передадуть свою думку про сю справу зустне або письменно.

Першою думкою їмості по прочитанню цього листу було: — „А бодай же того Юзька дідько вхопив! Саме тепер він мусів доручити пошту панотцеві“.

Їмость була зла, але на Юзька Коли б не він, то Славко міг би оженити ся тричі й панотець не дізнав ся би про те. А так не знати, що діяти, чи думати про молодого там, у Занозові, чи забавляти старого тут, у Вороничах? Але нехай старий тим часом дає собі сам раду, їмость же постановила зайняти ся долею молодого. З такою постановою справилась виїти, щоб на самоті все гаразд передумати.

— „Та куди йдеш? Куди йдеш?“ — кричав панотець, скривив ся, тріпав руками й підскакував хутенько на однім місці. Дознаку як та маленька дитина, що має наглу, потайну потребу, а не може найти пригожого місця.

— „Іду відповісти щось на лист“ — відповіла їмость супокійно.

Панотець не переставав тріпати ся й кривити ся — „А я казав іти на теологію Коли ж бо ніхто не хоче мене послухати“.

— „Я виджу, що ти хочеш сварити ся, а я тепер на се не маю часу“.

— „Але бо я казав іти на теологію!“ — вередував панотець без упину.

— „А може ліпше до воська, та мав би-сь кого допитувати ся, як там сварять?“ — По сих словах їмость виїшла.

Замкнулась у Славковій комнатці, що біля кухні. Їй було Славка дуже жаль: — „Бідоласний!“ — думала їмость. — „Кілько він мусів зазнати мук лиш через те, що не хотів

признати ся, аби не засмутити матери! Пішов у чужі сторони як бідна сирітка таї ратував ся як міг; кинув ся на шию першій-ліпшій“.

Імось усміхнула ся жалісно при сій думці. Вона знала ту панну Бронцю. Властиво не виділа її ніколи, але чула про неї дуже багато. Броня була навчителькою таки в сїм повіті, завзятуша Полька. Та попри те розходила ся про неї велика неслава; вона буцім мала дуже близьке, недозволене знаомство з шкільним інспектором, а те знаомство не лишало ся без „живих“ наслідків. Інспектора перенесено аж на Покуть, а панна Броня через півроку таї поплентала ся за ним. На імостин рахунок Броня та має бути навіть старша літами від Славка.

Ах! та Ляшка проклята, вона відобрала її сина! Імось сердила ся.

І що ж тут діяти? У кого поради шукати? Коби хоч було з ким розмовити ся.

Імось знав дуже добре, що незабаром пан-отець жалувати меть ся перед нею, шукати ме в неї потіхи. Перед ким же вона пожалуєть ся, хто її потішить?

Тої Дибко, тої Дибко! Ба де він тепер, що з ним дієть ся? Чи хоч жне ще на божім світі?

Увизаєть ся він імостин все ще таким молодим, майже як її Славко.

Ніхто її не зрозумів. Зрозуміла би тільки Потураїчинова мати. Як би так імось її знала, пішла би до її бідненької хатчини таї сказала б: — „І мені хотять відняти сина!“ — Більше не говорила б ані слова. Бо імось не має того звичаю, щоби розповідати людям усі таємниці. Отже тепер почуває потребу хоч трошечки відкрити своє серце. Вона знає, що ніхто її не годен порадити, що вона сама

мусить знайти якусь раду таїй таки знайде її. Але ся подія така незвичайна, так міцно доторкнулась їмостиної душі, що конче-конче треба перед кимось хоч одно-одвісіньке словечко сказати.

Бо чи подумана се річ, щоб її син завязував собі світ із такою Ляшкою, що про неї її добре слово сказати годі?! А Галя таїй зять також як ті перозумні діти.

Він собі її вподобав!

— „Де ж ти міг собі її вподобати?! Ти вподобав собі її достоту так, як та бідна сирітка мусить уподобати собі службу в дворі, коли дома нема що раз укусити!“

Не вже ж і коло її сина такі злидні?!

У прирівнанню до сеї примусової женячки здавались їй ті Славкові вигадані іспити такою марницею, що вона про них навіть думати не хотіла. Міряла те все своїм жіноцьким світоглядом, що „завязати собі світ“ се важніша справа, аніж здобути спосіб до життя.

Заки зважила ся на якусь одну постанову, одягла ся, взяла парасолю й пішла до Краньцовської. Вона знала, що Краньцовська була завсідн приязна до Славка, що навиділа його, через те була певна, що її слово знайде в серці Краньцовської щирій відгомін.

Коли Славко оставив Краньцовську засумований, то вона догадала ся доразу, що ніякі оправданя їй нічого не допоможуть, що Славко таки погнівається на неї. Заки була хора, то се її дратувало, але як подужала, то була рада з того. Бо що їй найгіршого могло стати ся? В найгіршій разі прийшло ся б їй перепрошувати його. Се ж для неї не становило нічого неприємного. А може ще її поготів! Усякі перепросини затісняють лиш приязнь поміж загноєваними, дають їм змогу пізнати себе ближче.

Краньцовська ж була певна, що Славко погнівав ся на неї зовсім не з ненависти, але власне для того, що її навидів. Ото ж і перепросини підуть їй дуже гладко.

Вона була би дуже радо зарядила сходини зо Славком зараз тоді, як поздоровіла та тільки перебила їй у сім її тета, що як раз приїхала до неї трохи на селі побути. Тітка приїздила що року в тім часі на „віддих“. Пробувала в неї майже цілий місяць і за той час Краньцовська що дня наїдала ся страху, що ось Славко зявиться таї знов дорікати ме їй за те, що нема нагоди стрічати ся з нею на самоті. Але Славко не приходив. Мабуть тому — була в неї така думка — що тітка сидить їй на голові. Видко хлопець порозумпїшав та знає, коли можна, а коли ні.

Скоро тітка відіхала, то Краньцовська дожидала Славка що динини. Одначе за той час устигла вже трохи відвикнути від нього. Правда, вона бажала собі зустрітити його десь, але сама визначувати сходини не могла вже так легко зосмілювати ся. Мала надію, що він здогадаєть ся та сам прийде. Коли ж він не приходив, то вона разураз уявляла собі його забурмосаного, надутого таї думала при тім: — „Люба, стара дигнино, не гнівай ся! Ось я завтра піду й перепрошу тебе!“

Отже те „завтра“ відскакувало все на „позавтра“. Краньцовська зволікала, сама не знаючи для чого. Тим часом настала слота, що годі їй носа на двір указати. Краньцовська дожидала, аж слота трохи уймєть ся. Тоді придумає собі причину відвідати панотця таї при тій нагоді заманить Славка до себе. Одначе ся безпереставцова слота не тільки зупиняла Краньцовську виконати свою постанову, але надто денервувала її. Приходили такі дні що Крань-

цовській було зовсім не до любовців. Її подруг зараз по виборах завдав собі нову вандрівку й не міг виконати її до сьогодні.

Хоч перед тим здавалося Краньцовській, що вона вже до того звикла та що знайомство зо Славком заглагоїть її усі прикrostи з тої причини, отже тепер нав'язала слота на її душу давню журу. Краньцовська забувала вже на Славка таї журила ся.

Отакою застала її їмость.

— „Ох! лишіть, пані, нехай я тут поспіжу!“ — просилась їмость, коли Краньцовська забирала її з дїточого покою до світлиці. — „Я так промокла, що не хочу наносити вам вогкості до всіх компат“.

Але Краньцовська не згодила ся на те, зятягла їмость майже силуміць до світлиці. Так була заклопотана їмостиним приходом, що майже не чула її оправдуваня за нанесене вогкості. Через те, що їмость — Славкова мати, що він схожий на свою матір. Ся обставина викликала параз у голові Краньцовської думку, що її заходи зустрітити ся зо Славком — річ заборонена. Такі думки не приходили їй до голови при мужеві.

А ще повиділо ся Краньцовській, що їмостин прихід та стоїть як пебудь у звязку з тими її заходами. Вона бояла ся по просту допустити їмость до слова, щоби не почути від неї докорів за Славка. Через те — коли вже засіли в світлиці — намагала ся Краньцовська як мога найширше розповідати їмостин про свою гризоту ізза нової вандрівки її чоловіка. Буцим просилась у їмості, що „бачиш яка я нещаслива! Чого ти хочеш від мене?“

Їмость завважала те заклопотанє. Але вона собі пояснила його тим, що Краньцовська журить ся новою вандрівкою. Се як раз переко-

нало їмость, що Краньцовській тепер не до слухання чужих жалів. Отже се переконанє не відвело її від того, щоби не пожалуватись. Їмость мала тепер таке почуванє, як та людина, що попаде параз у велику потребу таїї біжить, спотикаючись і розтручуючи прохожих, просто до доброго знакомого зичити грошей. Добре знакомий, не догадуючись навіть, чого та людина прийшла до нього, починає жалувати ся перед нею, що тепер тяжкі часи, не має при души ані зломаного гроша. А „людина з потребою“ в туж мить благає його: — „Бій ся Бога, чоловіче, позич мені хоч яку сотку!“ Отак же її їмость заговорила:

— „Знаєте, пані, Славко поїхав до Галії...“

— „Поїхав?“ — дивувала ся Краньцовська, а те заклопотанє її ще більше росло. Вона вже боялась, що Славко признав ся перед їмостею до всього. Що навіть дізнав ся відкись про її потайні думки її висповідав ся з них перед матірю.

— „А там зловилла його якась учителька, Броня Смажак, і вже обов дали собі слово пібрати ся. То не штука старшій панні здурити молодого хлопця, що ще не має ніякого досвіду!“

Таїї стільки. Більше їмость не говорила, хоч як ішла сюди, то мала намір відкрити перед Краньцовською цілу свою душу. Сих кілька слів вистарчило їй зовсім, щоби успокоїти ся. Тепер бачила ясно, як і що їй робити. Не потребувала від нікого помочи ані поради. Її вдача, не признавати ся перед ніким до своєї журн, що була на хвилюку її оставила, вернула ся тепер знову на давнє місце.

Краньцовська зблідла її заломнла руки. Сама не знала чого, але перелякала ся так, що серце її завмерло в грудях.

— „Що ви, пані, кажете? Броня? .. Смажак?...“ — говорила ледви переводячи дух. — „Адже се буде та сама, що вчителювала в нашім повіті“.

— „Та сама!“

— „То як же се може бути? Хіба ж пані її не знають? Не чули пані нічого про неї? Адже вона мала з інспектором дитину... таї задушила її. Про се ж знав ціле місто, цілий повіт!“

Аж губи її поблідли. Дивила ся на імость великими, непритомними очима. Потім ухопила ся руками за голову й говорила з притиском кожде слово:

— „Пані! Я догадуюсь... Я знаю допевне, в якій спосіб вона зловила пана Славка!“

Була переконана, що в той самий спосіб, як Варварка. Не тільки була переконана, але тепер у своїй уяві навіть бачила докладно, як Броня примилуєть ся Славкови, як його підмовляє...

— „Яка ж я була дурна!“ — думалось їй. — „Я бояла ся поговору, неслави. Я бояла ся, що — пристаючи з ним — затеряю зовсім супокій душевний. А тепер маєш супокій! Маєш супокій! Радуй ся ним!“

— „Ех! Яка ж я була дурна!“ — забула ся й сказала в голос. Але зараз стямила ся. — „Яка ж я була дурна, що я не сказала панови Славкови, що то за зілячко та панна Броня. Адже ми не раз розмовляли з паном Славком про неї“.

Імость мовчала. Не надіяла ся найти в Краньцовській такої щирої дорадниці. Ще трохи таї прийшло ся б їмості впокоювати Краньцовську, щоби так дуже не побивала ся на і Славковим нещастєм.

Краньцовська ж узяла їмості її мовчанку за зле.

— „Прощу ж вас, пані“ — благала вона їмось — „не легковажте собі цієї справи. Коли ви мати, коли ви любите свого сина, то вашим обов'язком є доконче зарадити якось сьому лихови. Адже се був би чистий скандал для пана Славка! Чи вона йому під пару? Чи пан Славко потребує сього? Нехай пані не зволікають, аби не було потім за пізно!“

— „Але ж розумієть ся“ — оправдувалась їмось. — „Я до сього не допущу ніяким світом“.

Краньцовська нахилила ся до неї, заглядала їй мильнюко в очі її цікаво допитувала: — „Як же? як же? Що ж, пані, думаєте зробити?“

— „Попросту поїду до Занозова таї вибю йому ті вісенітніці з голови. Я власне прийшла.“

— „А найліпше“ — перебила Краньцовська — „а найліпше буде, забрати пана Славка сюди. Чей удасть ся нам усім у купі вговорити його“.

— „Я власне прийшла просити“ — кіпчила їмось — „чи не були би пані ласкаві позичити мені повозки. Там така слота, що годі добити ся до стації на простім возі, промокнеш до нитки“.

Їмось зовсім не того прийшла. Одначе — дивуючись із поведеня Краньцовської — так успокоїла ся, що тепер їй ніяково стало, не маючи чим виправдати свій прихід.

Краньцовська встала її справила ся виїти: — „Але ж, пані ласкава, не тільки повозки, я скажу й коні заложити“.

Їмості зробило ся трохи моторошно, коли

побачила, що Крапцьовська злагодила ся таки зараз її відвозити.

— „Та то ще не сьогодні“ — сказала не то здивовано, не то несміливо. — „Уперед мушу написати до дітей, щоб їм фіру вислали до стації. Найборше позавтра поїду“.

Крапцьовська зупинила ся: — Певно! певно!... Ліпше вперед дати знати...“ — говорила собі до себе.

Вже як їмость відходила, то Крапцьовська ще наказувала їй, щоб не забувала сеї справи. Найліпше розлучити їх, привезти Славка до Воронч. Крапцьовська так розговорила ся, що зачала навіть оправдувати ся з того, чому вона не може їхати з їмстею. А їмость у сім оправданю догадувала ся — на своє велике щиво — такої думки, що Крапцьовська не відмовила ся б їхати, коли б тільки їмость сього забажала.

Оставши ся самотою, сперла ся Крапцьовська на поруччя від софки й задумала ся. Була в розпущі. Ніщо в життю їй не вело ся.

— „Погордив мною! Волів пущу. Видно, що я вже нічого не варт!“

Той образ у її душі заворушив ся, сінав ся, брав ся летіти далеко, далеко (шукав свого оригіналу) та й рвав при тім її серце на шматочки. Вона схопила ся й побігла до вікна. Сперла ся ліктями, приклала чоло до шибї й гірко заплакала. А з другого боку зливав ту шибю дрібний, густий дощ. Неначе промовляв до неї: — „Та й ти, небого, береш ся супроти мене впливати тої трошки водички?!“

За той час, коли їмость пробувала в Крапцьовській, то панотець прибігав кілька рази до кухні, допитуючи ся, де їмость поділа ся.

— „Мене лишила. Десь пішла собі... так, як навмисне. А я журю ся. О, я таки журю ся!“

Панотець наслухав і доневакнв ся вже на правду, що таки журить ся. Не міг собі пояснити ніяким способом, як воно могло стати ся, що хтось та зважив ся завдати йому журу! Се ж може йому завадити! Хто знає, чи тепер озметь ся його голови спанє, а живота їда?! Як же се може бути? Пестій долі, кандидат на многолітнє житє, прочував панотець, що жура не послужить його здоровлю. Треба її збутись як найхутче. Коли ж бо їмость не приходить!

Бігав дрібненькими кроками по хаті з одного кута в другий: „Таки журю ся!“ — Зайшов до своєї канцелярії, став перед бюрком: „Отже журю ся!“ — Сів на отоману: „А все таки журю ся!“ — Вийшов на веранду, дивив ся на дощ: „Гм! Жура мене не покидає!“

На кождім місци журить ся панотець!

Нікому се й на гадці, як панотець журить ся?! „Де їмость?!“ Не вже ж він має сам своєю особою так нидіти з жури? „Де їмость?!“ Адже він сам самотний у цих хатах із своєю журою! „Де ж їмость?!“

Їмость надійшла. Панотець до неї:

— „Де ти ходиш? Я журю ся! Лишила мене самого, а я журю ся! Не можу собі ради дати. О, таки журю ся!“

Їмость подивила ся на свого подруга з ненавистю. Знала, чого він домовляєть ся. Шукає потіхи. А властиво бажає собі, щобн всякі клопоти, всяка жура перейшла з його голови на їмостину. Тепер вона не мала найменшої охоти вволити його волю. Обвипувачувала його в своїх думках за те все, що стало ся зо Славком. Правда, своїм звичаєм не говорила се впризно, але все ж таки натякнула:

— „То добре! Треба трохи й пожурити ся, на те Бог дав діти. Кождий лиш боїть ся,

щоби його — сохрани Боже! — за ніщо голова не заболіла“.

Таї при вечері не подобріла імость. Панотець їв, їв і нараз перестав. Витріщив очі й цямкав губами.

— „Гм! не можу їсти“ — говорив ніби до себе. — „Жура мене геть перемогла. Таки не буду їсти!“

— „Уже не влазить ся?“ — запитала ся імость тихонько також буцім не панотця, але кого иншого. Ще не могла позбутися ненависті й тої думки, що ся провинна по стороні панотця. Він же повинен був якось допильнувати Славка, адже сам до лиха кінчив якісь університети. Через такі думки робило ся гидко їмості, що панотець та допрошуєть ся доко-нешне від неї потіхи.

Але панотець не міг се порозуміти, що то вже такий довгий час, а ще ніхто не хоче за нього подбати. Він не привик до сього. Правда, і доси нераз імость лишала його якийсь час без потіхи, коли була трохи люта. Отже ніколи так довго як сьогодні. Панотець дивувався й ставав ся дуже нетерплячий.

— „От як вона мені, що не влазить ся!“ — говорив із докором. — „А мене їда не береть ся, бо я журю ся“.

— „Чи я тебе заставляю? То не жури ся!“

Аж у ночі діждав ся панотець того, чого вминав ся довше як пів дня. Коли перевертав ся на ліжку з боку на бік, не можучи заснути, думав, що імость спить. Така думка завдавала йому великого жалю. Зачав голосно нарікати, щоби імость збудити.

— „Мене сон не береть ся, я не годен уснути. Жу-у-рю-ю ся!“ — стогнав.

Імость, розумієть ся, також не спала. Але тепер уже їй відійшла ненависть із серця.

Почувала ся вже до обов'язку потішити подруга.

— „Но-но! Не журнися!“ — сказала ласкаво. — „Поїдем обоє до Занозова та я то вже якось полагоджу“.

Сі ласкаві слова неначе злизали журу з панотцевого серця. Обернувшись до стіни й зараз захаркотів на ціле горло. Неначе віз їхав по замерзлій груді.

Але як надійшов день, що їхати би до Занозова, то панотець засмутився. Де ж таки?! Їхати би майже два дні й одну ніч. Тричі пересідати ся, товкти ся двома льокальними залізницями. Два обіди в дорозі, вечерея в дорозі. Ой-ой-ой! Ані з'їсти, ані виспати ся. Та й за що? За яку покіту? За те, що Славко написав сам свідоства?!

Панотець побіг до своєї канцелярії. Відчинив бюрко, виїмив усі три свідоства й важив їх на долони. Пішли золоті коввіри, куди гладко! Не буде вже чим налякати пастуха Василька. А свідоства дивлять ся на панотця двокороновими стемплями й підсміхають ся. Чого вони так весело кліпають тими стемпльовими очима? Еге, чого! Як би мали так стемпльові ротики хоч по одному сотникови, то глумили ся б над панотцем: — „А ти, старий йолупе, думав, що се правдиві свідоства?“

Панотець прибіг із ними до імості: — „На що він стемплі попсиував? Но, міркуй собі! За шість корон стемплі! Та й вони вже ні до чого. Треба кинути в огонь, нехай отам попеліють разом із свідоствами. На що йому було псиувати стемплі? Ніщо инше, лиш наважив ся навмисне зробити мені шкоду. Певно так собі думав: Чекай, старий батьку, зараз я твої шість корон кину в болото!“

Їмость мовчала. Чи лиш удавала, що не слухає панотцевої промови, чи таки зіправди не чула її тому, що прибрала ся до подорожи. А се додавало тільки завзятку панотцеві. Став собі біля вікна таї пробував віддерати ніхтем стемпель.

— „Фть! Таки пропало“ — свиснув панотець. — „Хто знає, чи не навмисне він їх так mocno поваліплював?!“

Подумав хвильку, а лице його прояснило ся. Замахнув свідоствами й сказав: — „Отже я таки не поїду, лишу ся дома. Як хочеш, то їдь собі сама“.

— „Чому?“ — запитала ся їмость. Не здивувалась ані трошки сею панотцевою постановою. Догадала ся, що так буде, вже тоді, як лиш панотець зачав конозити ся з тими свідоствами.

— „Бо я його не хочу знати!“ — відповів панотець, замахнув свідоствами, аж вітер повіяв по хаті, таї притакнув собі завзято головою. — „Я його відрікаю ся; він не мій син, а я не його батько!.. Таку шкоду, таку шкоду! Та ще взяв та попереписував стемплі. На збитки, аби пошекувати“.

Їмость не перечила. Роздумала собі, що панотець лиш їй заважати ме, а помочи з нього не буде ніякої. Зовсім напевно причепить ся до Славка за стемплі, а хто знає, чи й з маленькою Олею не посварить ся.

Але як їмость справила ся вже виїти, щоби сісти на віз, то панотець затріпав руками й стрибав на однім місці як та дитина в великій потребі: — „Та ти їдеш? та ти їдеш?... А Пази не скажеш, що має мені варити на обід?!“

— „Не бій ся, не пімрете з голоду! Я вже зарядила“.

Отже панотець не дуже вірив. Таки побіг до кухні:

— „Біжи, Пазю, їмость кличуть! Мають тобі сказати, що будеш мені варити“.

— „Їмость уже мені казали“.

Панотець затис кулаки й махав ними перед Пазиними очима:

— „Біжи, кажу, їмость кличуть!“

ХІІ.

Було вже сполудня коли їмость доїздила до перестанку Занозова. Слота припинила ся, небо прочистило ся, лиш час до часу налітали ще хмари невеличкі й розливали ся по землі рясним дощем. Ніби викапували вже останки небесної води на землю. Хоч вона мала вже тої води аж поза вуха. Та не лиш земля, але здавало ся, що й сонце від сеї слоти та промокло на скрізь; геть затеряло свою силу і в ряди-годи завмирало. Як тільки небо прочистить ся, то воно світить і гріє. Як же заступить його найменша хмарка, ого! вже завмерло. Студений вітрець потягає, настає холод, неначе би там не лишилось ані знаку з теплого сонечка. Отак завмирає ранної весни бжолка в тіні. Летить вона проти сонця, бренить весело, як же залетить у тінь, дивись, уже закостеніла. Сяде на листок тай — труп бездиханний.

На перестанку зліз із їмостею якийсь Жид, гарно одягнений, з чорною бородою, з підстриженими пейсами. До нього причепив ся молодий парубок, загорнений у кужусі, а верх кожуха чорний сардак. Сардак був так туго натягнений на кожух, що на плечах морщив ся, а рукави відставали на боки й не могли

в ліктях згинати ся. Парубок із батогом підбігав за Жидом і приповідав:

— „А чи не з Вороничів?“

— „Ні!“ — відповів Жид не обзираючись.

— „А може таки з Вороничів?“ — допитував ся парубок — „бо тут фіра на вас чекає“.

— „Я маю свою фіру, дай мені спокій!“

Парубок став і оглядав ся заклопотано на всі боки. Їмость догадала ся, що се буде фірман від Галї.

— „Я з Воронич“.

Парубок поглянув на неї й усміхнувся. Він був у баранковій шапці, насуненій аж на брови.

— „Може бути?! — сказав таким голосом, що треба було догадувати ся, що „може бути, а може й не бути“.

Але поїзд рушив, а парубок зняв ся на пальці, натягнув шнур і заглядав до кожного воза. Отворив рот і з якимось острахом водив очима за пробігаючими возами.

— „Та чого ти ще стоїш? Не віриш мені?“

Парубок відповів аж тоді, як поперед його очі промайнув останній віз: — „Ну, а панотець же де?“

— „Видиш, що зема“.

— „Шкода!“ — сказав парубок і очевидно хотів ударити ся руками об поли, але не досяг, бо рукави не пускали — „а ми всю надію мали“.

— „Та хто ми?“

— „Люде в селі Хотіли видіти панотця з таких далеких сторін“.

— „Чого ж ти хотів від Жида?“

Парубок знов поглянув цікаво на їмость і всміхнувся: — „Я гадав, що се буде панотець“.

— „Тобі що таке? Та з бородою нанотець?“
— дивувалась імость.

— „А чому ж би ні? З таких далеких сторін. Ось Буковина під боком, а відти приїзять до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж пу!“

Приглядав ся імости цікаво й усміхав ся. Видко було, що він би дуже радо побатакав собі з імостою.

— „А ти не витріщай ся, але забирай пакунки“.

Коли парубок завважав, що імость оглядає здивовано віз, то обізвав ся: — „А в нас є повуз, лиш тепер нема й гадки ним їхати. Коні би не витягли, таке болотє. Ще найілекше би їхати сальми, бо санка не поринає так у болоті. Коли ж бо тут коло колі та не знати якого лиха понасипали каміня. Так попсували дорогу, що не дай Господи! У сухе не поїдеш, бо камінь стирчить як кінські голови, а випадє слота, то диви ся, а дорога перевернула ся; болото з верха, камінь на споді. Дорога ніби гладка, а возом крутить, аж скрипить. Але то байка, коби добити ся до гостинця, та за гостинцем, то вже дорога наша, камінчика нема й на лік. Та най імость сідають!“

Імость оглядала віз і не знала з котрого боку виїзати на нього. Се була маленька деревляна скринька на чотирох колесах, а приступу до неї не було нікуди.

— „Осюда з переду“ — показував парубок.
— „Най імость зіпруть ся на коня“.

— „Также?!“

Дорога дійсно перевернула ся. З верхи чорне болото, густе, лиш там, де повинна бути колія, видніли ся дві смуги, рідкого, розробленого водою болота. За те на споді, закриті від людського ока, чатували каменюки на колеса й

підкидали їх у гору. Коні спотикали ся, віз скрипив, колеса гримали, а болото шуміло.

— „То се той „інни сьвят“? Таїй поганий же він!“ — думала собі їмость, нагадуючи Галині похвали на Занозів. Їмость не привикла до таких доріг. Бачила доси лиш піскові дороги й гостинці. На пісках же слота не псує так доріг. Хіба що місцями змиває пісок та липшає водяні калабані, але з рештою пісок від дощу стає тугіший, а через те дорога твердіша.

— „А мені Ілько“ — хвалив ся парубок. Обернув ся лицем до їмості, а плечима до коней таїй не міг здержати ся від сміху. Його дуже кортіло побалакати з їмостою з таких далеких сторін. Він стільки наслухав ся від Гандзі про бойків, що хотів доочне переконатися, чи те все правда, що вона розповідала.

— „Хоч ти Ілько, то диви ся до коней, бо ще заїдеш у рів“.

— „Е, ні! Вони до дому йдуть просто“, — відповів Ілько, але все таки подивив ся на коні. Потім подумав хвильку таїй говорив далі:

— „А паннч хотіли їхати зо мною по їмость таїй потому обрадили ся“. Думав, що сею звісткою спонукає їмость, аби з ним розмовляла. Але їмость подумала собі тільки: — „Бідний! бояв ся матери!“ таїй мовчала. Її зробило ся жаль Славка й вона посумніла.

Ілько ж як помітив, що розмова не завяжить ся, то обернув ся до коней і також мовчав. Їхали так доброї чверть години. Їмості навтямила ся така повільна їзда.

— „А далеко ще?“

Ілько борзенько обернув ся до неї,

— „Осьде перед нами гостинець. Переїдемо його в поперек таїй там уже наша дорога. Буде лекше; каміня нема. Як би так сухо, то ми би

вже давно були дома. А так прийдець ся ще з годину їхати“.

Отже показало ся, що було лекше лиш сидіти на возі, натомісь для коней хто знає, чи не було тяжче. Віз загряз по самі осн тай хитав ся мов човен на воді, а коні западали по самі коліна в болото. Не було найменшої надії приспішити ходи.

— „А отсе вже наші поля“. — Ілько показав батогом праворуч. Імость побачила нивки з обмоклими, обслизлими кукурудзами. Вони попускали до долу зівяле листя тай виставили голий лабуз, ніби просушували своє жовте тіло, познимавши одєжу. Імости самій зібрало ся на балаканє з нудыи.

— „Ще кукурудзи в вас не збирали?“

— „Котре рані, то зібрали, а котре пізні, то ще ні. А імость свої вже зібрали?“

— „У нас не садять кукурудзів“.

— „Тай у нас ні“

— „А от“.

— „Сіють. То сіяні, не сажені“.

— „Та спромагають ся люде так далеко гній возити?“

— „А де ж се поле виділо гній? Тут іше гною не було від коли воно. Правда, кукурудз уродить і на гною, може ще ліпше, як без гною“.

Вони ж родили без гною через те тільки, що були неписьменні та не дочитали ся ще господарських книжок, що кукурудзи потребують гнобного ґрунту. Як прочитають, то не схотять родити!

З такою розмовою доїхали аж до села. Імость ахнула, побачивши його. — „Такий се інні сьвят?!“ — Ціле село на одній купі в якімось величезнім ярі. Вулички вузьенькі, круті,

хати стріха в стріху, плоти високі, обліплені гноєм, чи болотом. Западня.

— „Сумно в вас“ — сказала їмость.

— „То лиш у слоту так, як сухо, то веселіще“.

Під плотом стояв хлопчик із торбінкою через плечі, з одною босою ногою тай плавав.

— „Чого плачеш, хлопчику?“ — запитала ся їмость.

Намісь хлопчика відповів Ілько: — „Се школяр. Іде до дому та загубив один чобіт у болоті. От як онде стирчить із болота!“ Ілько показав пужавном на дорогу.

— „Іди ж йому подай!“

Ілько зліз із воза, схопив чобіт за вухо й витяг його разом із купою болота.

— „Бери, Андрійку, чобітки в руки, так борше зайдеш“.

А Андрійко як тільки переконав ся, що Ілько вже на возі та не так хутко злізе, то крикнув за ним: — „А ти на що везеш Жидівку?!“

Ілько помахав на нього батою: — „Ой! А цить же! Та то їмость!“

— „Та така стара їмость? У такій великій хусці як Жидівка!“

— „Чикай, чикай! Ще я тебе колись зловлю!“ — крикнув йому навздогін Ілько тай тишив ся, що хлопець назвав їмость Жидівкою.

На ганок проти їмості вибіг Радович із кріслом. Приставив крісло біля воза тай балакав безупину:

— „Цілую руці! Га-га! Такі несподівані гості. (У нього всі гості називали ся несподіваними). В кінци каже мені Галя: Та то вже час, аби мамця приїхали. А то така слота!... А в кінци чи там також були такі дощі?... До нас сьогодні прийшов якийсь жебрак.. кажу

вам, мамцю, у кінці такий заболочений, лиш йому очі світять ся. Такий мені жаль бідолашнього. В кінці... а татко чому не приїхали? Ми хотіли дождати на мамцю з обідом. У кінці каже панна Броня, мусимо заждати. Але ждемо годину, другу, нема мамці. В кінці каже Галя: Певне мамця приїдуть аж другим поїздом. У кінці... чи знають мамця? У нас була така велика пидичка таїї учера відкусила їй свиня голову. У кінці запхала голову до хліва, а свиня відкусила. Галя трохи не плакала з жалю. У кінці від коли Славко в нас, я ще не був у місті. Така кепська дорога! В кінці навіть по панню Броню послаємо коні, бо годі пішки зайти. А Петро Курандас уже небіжчик. Е!... та мамця його не знали. В кінці він інше молодий чоловік. А богач... Але в кінці тут є ще більші богачі. Не знаю, чи мамця люблять фляшкове пиво. В кінці може вже сквасніло. А Славко дуже добре грав преферанса. В кінці де він так навчив ся? О! небоже! оженимо, оженимо. Я думав, що татко приїдуть, хотів порадити ся в одній справі. В кінці жадає від мене Гафія Курганюк метрики... Мамця не знають Гафії. Е! то дівчина...“.

— „Сзує! Марія! Перестань уже, Микольцю, мене вуха болять“ — перебила Галя.

Але Микольцю не переставав. Він тішив ся. А як собака з утіхи відчував непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком. Помагав їмості роздягати ся її не вгавав балакати. Відносив її одіж до шафи, дерякачи в протягнених руках обережно, буцім якусь склянну посуду, що бояв ся, аби її не збити або буцім якусь нечистоту, що бояв ся, аби нею не поваляти ся. За кождим разом, знімаючи з їмості одежу, схиляв голову ніби кланяючись. Але балакав, а балакав.

— „Та хоч не гадай без перестанку „в кінці!“

— „Перепрощаю: нарешті!“ — поправився Микольцьо й балакав далі. Намість „у кінці“ говорив уже „нарешті“, а як помилився, то перепрощав.

Як їмость витала ся зо Славком, то Микольцьо не дав їй ані слова промовити. Посадив її на крісло, бігав кругом неї, держав руки на животі й тер одною об одну, немов змерз, а при тім разураз нахилився, буцім кланявся. Їмості здавалося, що в нього живот болить, коли він його тисне в одні руки. Вона не слухала його промови, водила тільки очима, щоб приглянутися панні Броні. Але Микольцьові слова, що льялися з його рота як вода з лотоків, заглушували її. Неначе хтось клепає кося над її вухами.

— „Зіправди, голова може розболіти!“ — подумала їмость. Глипала в той бік, де стояв Славко з Бронєю й не могла з них нікотре добре оглянути, бо Микольцьова промова розбивалася їй ввагу на прах. Лиш у ряди-годи вдалось їй визволити ся трохи спід того клепація й тоді бачила, що ті обое діють.

Славко стояв біля вікна переляканий, споглядавав деколи винувато на матір і зараз спускав очі в долину. Думав тепер над своїм забобоном, чи він йому заподіє ще яке нове лихо, чи вже дасть спокій. Повинен би вже дати спокій. Адже мучив Славка безупинну через такі довгі літа, то тепер належався б заслужений відпочинок. Воно буцім на те й виходило, бо саму женячку вважав Славко ні за що инше, як тільки запластою душевним супокоем за стілько літ гризоти. Та хоч був певний, бо й сужена його переконувала, що сю женячку проти його волі ніхто не годен розбити, то все таки

бояв ся забобона. Кількож разів переніс він на собі гіркі приклади, що забобон вискакує зза вугла непадійно, крадьки, та завдає біль саме тоді, коли ждало ся солодощів?!

Ніхто не годен розбити сеї женячки?! А припадок? Який не будь шиклюз!

Правда, Славкови залежало дуже на тім, аби та женячка таки відбулась, отже про те однако ані не веселив ся надто нею, ані не горював. Уважав її за конечний, льогічний наслідок дотеперішних невдач. Чи він любив свою сужену, то об цім спершу зовсім нічого не знав. Тепер переконаний, що її любить, але зразу навіть не бачив її добре. Усе якось так складало ся, що не мав нагоди докладно її придивити ся.

Як лиш сюди приїхав, то передовсім почув страшний брак місця до порпаня ямок. Опісля мав клопіт із тими видуманими свідоствами. Бо хоч Микольцьо дав йому слово честі, що не скаже про се Гали нічого, отже так не втерпів. А властиво не так, щоби сказав се Гали з нетерплячки, лиш забув ся й не хотючи вимовив ся. Одно з другого само виїшло. Бо як розповідав Гали, що при його реверенді обірвали ся три гудзики, то зараз потім мусів сказати, що Славко не має жадного іспиту. Яка сполука думок могла бути поміж іспитами й гудзиками, се годі вгадати (може слово : три), досить того, що коли Славко, йому за тєв докоряв, то він розклав руки, перехилив голову на лівий бік, підніс брови в гору, а спідну губу віддув і промовив:

— „В кінці я тому ніщо не випец, то якось само одно з другого виїшло“.

Галя докучала Славкови з тої причини, але попри те не вгавала його захочувати, щоби женив ся з Бронєю. Славкож не тільки

що не мав відваги про се й подумати, але надто — коли брак іспитів дійшов до загального відома — то соромив ся навіть поглянути Броні в очі, хоч вона за ним сильно обстала й переконувала Галю, що всякі іспити се одна велика марниця. Пробувала навіть на самоті переконати про се самого Славка, може бути, що хотіла в сей спосіб прихилити собі його серце. Отже опріч сорому не викликала в ній инакшого почування.

Тоді, одного разу вечером, коли Славко сидів із Бронєю на самоті, раптом загасло світло

— „Алеж, пане Славку, що ви собі думаєте?! Ви помиляєтесь, я не така!“ — заговорила Броня переляканим голосом

Славко перелякав ся ще дужче. Не розумів, чого вона хоче від нього, бо він за той час ані не порушив ся з місця та й Броні було далеко ближче до світла, як йому. Він виправдував ся, що се допевне муха загасила світло, а коли се не допомгло, то він уступив ся від Броні до другої комнати. Таємниця тої наглої темряви лишилася для Славка перозясненою й по сьогоднішній день.

Але потім.. потім замість ямку порнати, ходив Славко до школи. Зразу з Галею, опісляж сам один. Як настала слота, то їздив по Броню. А зрештою Краньцовська дуже добре знає, як то було. Мужчина такі річчї не вміє так складно розповісти. Вийшов з того лист до родичів та й годі.

Плече в плече зо Славком стояла Броня, майже дорівнувата йому зростом. Почерез те ненастанне Микольцьове клепанє могла їмость тільки завважати, що Броня в червоній блузіці, з чорним лискучим волосем і з чорними очима. Вона тими очима ніби туляла ся до їмості,

коли на неї дивила ся. Вони буцім ніколи не кліпали, не заплющувались, лиш заєдно дивили ся. Неначе Броня чогось дожидала, чи радше наслухала, як хтось її чухас по спині. А те чуханє та ніби справляє їй невеличку приємність і невеличкий біль.

— „Чи не симияж ти очима зловила Славка? Таї умієш ти, небого, дивити ся ними наскрізь через людину!“ — подумала імость, як лиш настала маленька, просвітна хвилька в її голові від Микольцьового клепаня.

— „Єзус! Марія! Спаментай се, чловече! Перестань уже Микольцю!“ — скричала Галя, зриваючи ся з крісла.

— „Перепрошаю! Нарешті, нарешті..“ — відповів Микольцьо їй клепав далі. Галя приступила до Броні і щось їй шепнула. Тоді Броня справила ся йти до Микольця.

Ішла випростована, неначе той „хтось“ не переставав їй чухати спину. Ішла поволн, широкими кроками. Імость догадувала ся з сього ходу, що в неї довші ноги, аніж звичайно в жінки. А ще як Броня приблизила ся повільним кроком до Микольця і з повагою доторкнулась його плеча, то імость угадала, що Галя вдавала Бронині рухи на храму в Вороничах.

— „Отче! Будьте ласкаві Адже пані добродійка може потребують самі що нам сказати“ — сказала Броня поволн і виразно, ніби кожде слово мало якесь важне значінє, а при тім легонько всміхнула ся. Але той усміх на її обличю щезав сам непомітно без її волі, ховав ся десь, як ховаєть ся ручай під лід, коли він ув однім місци проломить ся. По тій усмішці тинало ся стільки й знаку, що маленечкі ямки на краю уст там, де зачинають ся губи. Отже й ті ямки говорили радше про якесь горе як про веселість

Їмости стало ясно, для чого Галя завсіди намагала ся говорити поводи й для чого так раптовно переривала сміх. Вдавала Броню, але вдавала нездарно.

Микольцьо перестав, як би пожег від-різав: — „А так, так... у кінці... перепрошаю: наренті... прошу дуже!“ — Відступив ся від імості й пішов до Славка.

„Се в вас найважніща особа, ви її всі слушаєте“, — подумала імость

Тепер із черги хвалила ся Галя перед матір'ю новою обстановою в хаті. Імость же хотіла передо всім потішити ся малою Олею. Показалось одначе, що Оля спить. Галя знов одержала першенство з своєю обстановою. Водила імость по всіх покоях і хватила ся Броня не відступала її й ставала їй у пригоді, піддаючи докладне слово, коли Галя спиняла ся в розмові й тріпала рукою, силуючись нагадати собі забуте слово.

Помешканє було обширніше як у Вороничах, меблі всі нові. Тільки стояли порозкидані, без порядку, бо Галя подобала з удачі на свого батька таї не могла ніяким способом завести лад у своїм помешканю. Імость оглядала все й розмовляла з Галею, але попри те посвятила всю свою увагу на обзорини Броні.

— „Трошки за стара для Славка“, — подумала імость — „але непогана“.

Броня держала ся цілий час дуже поважно. Така повага була їй зовсім до лиця, вона виходила в неї зовсім природна, не силювана. Хоч балакуша, то однако розмова її не веселила. Здавало ся, що всякі радощі приймає з якимось болем. Усе нагадувало на те: і той усміх легко пропадаючий і той дотик чорними очима, буцїм ніколи не кліпаючими. Неначе

говорила: „Радю віддам ся всякій приємности, але вона викликає в мені біль.“

— „Чи не сим саме ти зєднала собі Славка“ — думала їмость і розумієть ся — помиляла ся. Бо Славко не приглянув ся навіть добре своїй суженій перед тим. Полюбив її аж після того, коли переконав ся, що се одинокий спосіб визволити ся з своєї недолі.

Гали очевидно залежало на тім, щоби їмость іще сьогодні приступила до обговорення справи. Бо коли по вечери їмость до сього не забидала ся, то Галя сказала такн просто:

— „І щож, мамцю, скажете на Славкову жєнячку?“

— „Поговорю з ним. Ходи, Славочку, на хвильку!“ — відповіла їмость і встала, щоби вийти до другої кімнати. Але видко було, що обі приятельки змовили ся не лишати Славка на самоті з матірю, бо обі як на команду встали й пішли за Славком. Навіть Микольцо пустив ся йти, але його завернула Галя. Схопила за обі руки й у дверях задержала.

— „Вруць сє, Микольцю, се не твоя справа, ти сє на тем не розуміш“.

Славко став собі в тіни там, де було найменше світла. Зараз біля нього сіла Броня, а насупроти них їмость із Галею.

— „Сідай, Славочку! Чого стоїш?“ — питала ся їмость. Хотіла видіти його в світлі. Але Славко намість сідати приступив ся тільки ближче до Броні й зловив ся руками за поручє від її крісла.

— „Боязливий жених!“ - подумала їмость і зробило ся їй трохи смішно. Через те промовила пїби жартуючи: — „Скажиж нам що на себе?“

Славко натис на поручє так міцно, аж крісло разом із Бронєю задрожало. — „Та ми...

писали“ — обізвав ся Славко, перехилив ся через поручє і знов випростував ся.

— „Я читала, але хотіла би з тебе щось більше почути“.

Крісло зателенало ся так міцно, аж Броня мимохіть відвернула голову й глипнула Славкові в очи. Він якось дивно хитав головою, неначе намагав ся з усеї сили щось проликнути, а те „щось“ застрягло в горлі й не хотіло ані до середини, ані на двір. Броня повіділо ся, що не стань вона йому тепер до помочи, то він — проковтнувши те „щось“ — крикне: — „Я тому нічого не винен, то сі обі мене присилували!“

Лиш із боязни перед такою розвязкою справи зважила ся Броня вже тепер заговорити, хоч постанова в неї була зовсім инакша. Думала вдавати перед їмостою дуже смирну й не обзивати ся доти, доки сама їмость сього не забажає. На се діло вивчила навіть Славка, як і що має говорити, але він очевидно пролік тепер мовчуна й удавив ся. Хоч нерадо, а все таки мусіла Броня свою смирність відставити на бік. Отже їмость не взяла їй сього за зле. Бо як тільки вздріла такого боязливого жениха, то хоч із разу се їй смішило, то опісля стало їй його жаль. Вона й сама булаб йому пішла на підмогу, коли би се було можливо.

— „Та ми, прошу пані добродійки...“ — зачала Броня трохи несміливо, однакж зараз по кількох словах набрала ся знову свого звичайного супокою й певности — „та ми... а власливо пан Славко освідчив ся мені й я його прийняла“.

Славко перехилив ся через поручє, потім випростував ся, а в кінці голосно подув носом і потермосив кріслом.

— „Бідолашний! Аж лекше зітхнув, що вона за нього відповіла“, — подумала імость і мимохіть почувла в своїм серці вдяку для Броні.

— „То все дуже ьрасно, панно Броню, але я довідала ся, що ви, пані, завзята Полька, бою ся, щоби, з сеї причини не було коли між вами яких неприємностей. Не знаю, чи то буде для Славка вигідно відцурати ся своєї родини, адже пані знають, що його батько священник...“

— „Алеж пані добродійко, змиждіте ся!“ — перебила Броня й зложила руки як до молитви. — „Хтож би такі річі міг навіть подумати?! Пан Славко не тільки не потребує кого не будь відцурати ся, але противно. . противно. . Зрештою ми з паном Славком про се розмовляли. Я дуже радо зміню для нього обряд латинський. Ми змовили ся, що аж по слюбі, а саме через те, що в нас була така постанова, аби я вистарата ся для пана Славка о посаду урядника при завдатковій касі. Се для мене легко прийде, бо я через інспектора й старосту найду послух у дирекції. А як зміню обряд, то знаєте, пані добродійко, все воно не так. Колиж від мене зажадає мій сужений, або хоч би його родина, щоби я змінила обряд перед слюбом, то я зроблю се, не надумуючись ані хвильки. Пропшу пані, мій батько змінив грецький обряд задля моєї матери. чомуж я не малаб се зробити задля свого мужа?“

Галя аж очі витріщила таке почувши. Своім вухам не вірила. Вона зловила тепер Броню на брехни. Або тепер брехала, або збрехала ще тоді, як розповідала Галі, що її батько був Чехом і що вона властиво називаєть ся: „Смаржак“, а не: „Смажак“. Не вжеж тутешні мужики мали би рацію, прозиваючи Броню „табакою“ через те, що слово „смажєк“ озна-

час, впеушений у печи на зелено тююп?! Галя набрала ся до Броні такої віри, що ніколи не була би подумала, що вона та може також брехати!

— „А я завзята Полька?“ — говорила Броня далі та й усміхнула ся, але усміх так само ненадійно шез, як і об'явив ся на її обличчю. — „Я завзята Полька? Був такий час, що я мусіла нею бути. Пнакше я ніколи не булаб іменована сталою вчителькою. Але тепер, прошу запитати ся ласкаво Галі.“

— „Алеж, мамунцю, панна Броня найбільша наша ппняццюлка“ — покваніла ся Галя потвердити Бронині слова.

Імость задумала ся. Вона мала більше замітів проти Броні таї то замітів досить терпких і неприємних. Отакє важила ся, чи виходити з ними. Всі стояли по стороні Броні, чомуж би їй виступати проти неї? Ії, що властиво почувала для Броні в'яку за те, що вона прихильна для Славка. Таку саму в'яку, як тоді на храму для Вишневички за те, що Вишневичка заговорила до її сина як до скінченого інтелігентного чоловіка. Одначе.. одначе... Крацьовська. Імость вагадала собі, з яким завязтком ктала їй Крацьовська на серце, щоби не занедбала справи. „Коли ви мати.. коли ви любите свого сина.. вонаж йому не під пару. чи вже Славко ліпшої не варт?“ Сі слова Крацьовської обзивались їмості в грудях. Не вжеж вона не малаб відваги звідати ся докладно про все?!

— „Бачу, панно Броню, що ви за Славком дбаєте,“ — обходила їмость подалеки — „але повірьте мені, старій жінці, що треба й за собою подбати. Мужчини всі однакі. Вони люблять жінок, поки жінки молоді, а як лиш жінка трохи поморщить ся, тоді шукають собі інших.“

Чи не застановляли ся панї над тим, що Славко не буде ліпший? Мужчини так борзо не старіють ся, як ми...”

— „Ах! пані добродійка думають про наш вік?” — догадала ся Броня.

— „Так, панно Броню!”

— „В такім разі дозвольте, пані добродійко, сказати мені пару слів”.

— „Прошу дуже!”

— Я не тільки думала над ним, але й обговорювала з паном Славком сю справу дуже докладно”.

Тепер Славко витріщив очі й дивувався, що вона так гладко бреше, бо він не говорив з нею про літа ані одного слова.

— „Правда”, — розповідала Броня — „я молодша від пана Славка ледви кілька місяців...”

Коли би жив і був тут той піп, що її хрестив, був би також витріщив очі й дивувався, що вона так гладко бреше. Бо вона не то що не була молодша від Славка кілька місяців, але була навіть старша від нього півтора року

— „Але нехай пані добродійка скажуть ширшу правду, чи відповідно було би для пана Славка женити ся з дитиною? Адже пані добродійка мусять так само добре знати вдачу пана Славка, як я її пізнала. Хоч пан Славко тут між нами й слухає нашу розмову, то я таки не вагаю ся сказати при нім, що мужчини з ліпшим серцем я ще в своїм життю не стрічала. Не знаю, кому чи чому має завдячити пан Славко свою вдачу, чи своєму походженю, чи вихованю, але те можу напевно сказати, що ліпший мужчина під сонцем не знайде ся”.

— „Славку! поцалуй йон! Адже чувш, як тебе хвалить!” — крикнула Галя. Але Славко

потермосив кріслом і гладив поруччя від крісла так міцно, аж воно засвистало.

— „Мені вистарчить, як пан Славко щось доброго про мене подумає,“ — сказала Броня, взяла його руку з поруччя й притиснула її на хвилю до свого лиця. — „І власне се його добре серце може йому зашкодити. Бо пан Славко опріч жінки потребує щироного приятеля. Потребує такої людини з досвідом, щоби любила його й опікувала ся ним не тільки як жінка, але також як рідна мати. Чи вдасть любити так пана Славка панночка молода, панночка, що потребує ще сама провуду й опіки, то за се не можу ручити“.

Імость трохи не притакнула Брониній промові. Сі слова неначе були вичитані з серця їмостиного. Але Крацьовська... Крацьовська... Адже се жінка постороння. Що би їй залежало на тім, чи Славко побереть ся з Бронєю, чи ні? Та й вона знає докладно Броню. Отже таки нічого доброго про неї не сказала. А радше.. радше... тільки як їмості промовити се слово до Броні? Завдати їй такий біль, коли вона так Славка пізнала й так його любить!

— „А тримай ся, хлопче, тримай ся!“ — Се промовив Микольцьо. Стояв у дверях і махав кулаком на Славка. Галя схопила ся, зловила свого чоловіка за рамена й випроводила до другої хати.

— „Прошу тебе, вступи ся! Ідзь до дзєнка!“ — Зачинила за ним двері й защепила на гачок. — „Прошу говорити“ — обізвала ся до їмості. — „Уже тепер не прийде. А то непосидючий: хвількі не може витримати!“

Колиб Галя не була промовила „прошу говорити“, то хто знає, чи їмость була би так хутко зважила ся на слова. А так Галина припука заставила їмость обізвати ся, ненадуму-

ючись. Колиж уже раз зачала говорити, то мусіла кінчити, хоч се їй було дуже не мило. Волила би була здержати ся до завтра з сею мовою.

— „Я ще одну річ мала вас, панно Броню, запитати ся. Знаєте, панно Броню, в таких справах не можна забавляти ся в ніякі таємниці, треба вивести все на чисту воду. Для того не погнівайте ся, коли моє питанє буде для вас трохи неприємне. Я не маю наміру нікого ображати, але ви самі, панно Броню, мусите признати, що я, як мати, маю по просту обовязок розвідати ся про все. Я чула, не знаю кільки в тім правди... але чи Славко, пані, знає за ваше попереднє житє?“

Броня трохи счервоніла ся й спустила очи в долину. Але лиш на одну хвилинку. Потім знову піднесла очи на імость і дивила ся на неї зовсім супокійно. Тенер же імость не могла витерпіти її погляду й відвернула трохи голову на бік.

— „Я се розумію, пані добродійко, що вашим обовязком є про все розвідати ся“ — говорила Броня супокійно, а все таки далеко тихше, як перед тим. Буцім бояла ся, щоби хто з сусідної кімнати не підслухав їх розмови. — „І так само, як перед паном Славком я не робила ніякої таємниці з мого попереднього житя, так не думаю робити таємниці перед панною добродійкою. Я висповідала ся зі всього перед паном Славком і він мені простив мої гріхи. Не хочу себе виправдувати, може бути, що я провинила ся, але я тоді жила в таких обставинах, що годі мені було инакше поступити. Я, прошу пані добродійки, кругла сирота, я лишила ся з малечку без ніякої опіки, мусіла розуму набирати ся сама своїми силами. А надто, прошу пані, я була би стратила хліб,

колиб була зважила ся супротивити ся підмові. Та кілько я була причасна до того гріху, се мені тут не подобає казати (се западто річи інтимні), однакож я все розповіла панови Славкові й нехай він тут засвідчить, чи мій поневільний поступок кидає зле світло на мій характер“.

Зупинила ся на хвилинку, ніби дожидаючи Славкового слова. Її очі над усяке сподіванє закліпали, а вона їх витирала хустинкою. Отже Славко мовчав. Він чув від неї страшну історію про те, як шкільний інспектор її знасилував, один одніський раз, як вона потім думала собі смерть заподіяти, як наладила собі тріла з сірників, але скляночка з отрутою розбила ся й нічого з того не вийшло. Як потім хотіла віддати під суд тогож інспектора, але її загрозили втратою вчительства. Чув се все Славко від неї таї може й вірив. Отже тепер не здогадав ся промовити за нею хоч одно слово. Не здогадав ся сказати матері, що він довідавши ся від Броні про ті інтимні гріхи, простив їй, бо переконав ся, що вона невинна.

— „Таї йолуп же ти!“ — подумала Броня й говорила далі: — „Я вчителювала на селі сама саміська, молода дівчина, без досвіду, без ніякої оборони. А він, мій воріг лютий, узяв ся мене підмовляти. Колиж я на се не хотіла пристати ніяким світом, то він послужив ся своєю фізичною силою, щоби мене зломити. Я хотіла віддати його до креміналу, але щож би з того було вийшло? Що стало ся вже, вернути ся не могло. Я булаб стратила посаду, а він — хто знає, чи не викрутив ся б якось. Так маю хоч стілько з того, що той тяжкий воріг мій боїть ся мене та все зробить для мене, що забажаю. І коли би тепер пан Славко був готовий виконати свою постанову й обняти

посаду урядника при касі, то я би кожної хвили була іменована вчителькою в тім самім місті“.

Послідні слова сказала бунім від нехотя, бунім не мала наміру показувати їмості, що вона забезпечила вже прожиток для себе зо Славком.

— „Я привела на світ дитину“ — говорила Броня ще тихішим голосом, як доси. — „Пан Біг її забрав. Але пляма лишилася на мені, се не перечу. Люде не дивлять ся на те, чи я сама собі рану завдала, чи хто инший мені заподіяв, але кажуть, що с. рапа на тілі. Кожний тепер може мені дати догану, а я не маю чим оборонити ся, бо не годна перед кожним розкрити свою душу. Перед одним тільки чоловіком я її розкрила й той чоловік сказав, що хоче мене мати своєю. Переконав ся, що я ця нього щира й лишу ся такою до смерти...“

Знов ті очі, що здавало ся, неначе вони ніколи не закривають ся, замикались, а Броня їх виперла хустиною. Говорила тепер щиро й повіділось їй, що вона зіправди має постанову лишити ся Славкови вірною до смерті, хоч інспектора вневняла, що йде заміж на те, аби мати покринку. Бо приходилось їм обоім уже дуже скруто. Хотіли їх знов розлучити, перенести на иншу посаду або його, або її. Та розбалакавшись перед їмостею, надумала ся, що вже час їй піти на спочинок, и ткнути на всіх інспекторів і лишити ся при Славкові.

Та самієька щирість обгорнула її їмостину душу. Нехай би стало перед нею тепер сто Крайньовеских, то не спонукалиб її до того, щоби заняти ся Броні, чи се правда, що вона ту дитину задушила. Та не тільки то. Вона сеї хвили булаб дуже радо поблагословила обоїх; нехай дієть ся те, що мусіло діятись. Але

Броня сама провинила ся, що так не стало ся. Говорила далі, зовсім без потреби.

— „Хоч пан Славко вже повнолітний та може сам собою запоряджувати, отже про те однако я не хочу ставати на заваді між ним і його родиною. Коли моя сплямлена особа заважає кому...“

Вона встала й приступила до Славка.

— „...то я звільняю пана Славка від сеї особи. Нехай пан Славко відречеть ся сеї особи...“

При сім слові обняла його й, глигнувши крадьки на імость, притулила свою голову до його рамени.

— „...тай тої дитини, що я пошу під своїм серцем від нього!“

Ще раз глигнула крадьки на імость і розплакала ся Плаката щиро. Плакала для того, що без потреби ляпнула дурницю. Бо вона брехала. Ніякої дитини не почула під своїм серцем. Тай не така вона дурна, щоби допустити до живого наслідку. Попекла ся на гарячім, тепер на студене дує. Але ті слова вирвались їй не хотючи. Вона мала їх приготовані для Славка, а не для його матери. Та в розгарі промови перехопила ся. Тепер бачита по іможі, що ссю вигаданою неснітницею все попусувала. Так прекрасно все склалось, а то на мабш! Одно необачне слово розбило всі надії. Тепер латай на ново, як знаєш.

— „Якого чорта я сказала таку дурницю?“ — думала Броня й плакала.

— „Алеж, Броньцю, успокуй се!“ — скричала Галя. Тай імость її вговорювала. А Славко стратив рівновагу, лунав переляканими очима кругом себе тай махав пальцями в повітря, намагаючись зловити поруче від крісла, що вихопилось йому з рук. Відтак поступив ся

дрібними кроками трохи назад, найшов загублену рівновагу й силував ся визволитись від обіймів своєї суженої. Почував тепер у собі обі неприємності: одну тую, яку зазнав тоді, коли на очах Пазі падав з лавки, а другу, коли мучив ся невинітим сидінєм, як Краньцовська його обнімала. Опріч сього всього горів цілий із сорому перед матір'ю за те, що вона довідала ся про його вчинок.

Коли Славкові не вдало ся визволити ся легким способом, то він таки сівнув ся, лишив Броню на божу волю, а сам нахилившись, побіг широкими кроками до дверей. Тікав так, як тоді від Краньцовської, коли не вдалось йому виманити від неї поцілунок.

— „Славно! славно!“ — кричав на нього Микольцьо й плескав у долоні. — „Жених! жених! у кінці пиймо пиво!“ — Нальяв дві склянки пива й показував Славкові на густу піну, що аж переливала ся через верьх. — „Як сметана!“

Але Славко, все ще похилений, зігнув голову в долину й ударив ся долонею в потилицю: — „Поф! там таке!...“ шептав до Микольця й показав зуби, ніби сміяв ся. Дознаку як тоді до забобона.

А Броня, витираючи хустиною очі, сіла знову на крісло й читала на імлистим обличчю немов на таблиці. — „Та тебе, небого, мій син не брав силоміць!“ — Так стояло там написано.

Але опріч того бачила імость у своїй уяві Краньцовську. Вона стояла за Бронєю там, де перше Славко, й показувала з погордою пальцем на Броню: — „Я догадую ся... я знаю напевне, як вона його зловила!“

Броняж у души лютила ся сама на себе: — „На що я се говорила? Який дідько за-

ставляв мене так брехати? І як із сеї біди вилізти?”

Всі три мовчали й усім трьом було на душі моторошно. Броня слухала ся щось придумати, щось сказати таке, аби цілу справу заглагоїти. Огже не могла нічого придумати. Протину вона вже говорила в секреті Гали, говорила й Славковн, мала навіть намір сказати їмості, але не тепер. Лишила собі сей спосіб добути Славка аж на самий остаток, аж на той випадок, як би треба було загрозити скандалом. А то з того всього скандал уже єсть, а хісна з нього ніякого.

Але сказати щось треба конче. Може би так: „Тепер я вже маю досвід і коли би мене який мужчина хотів узяти силоміць, то я найшла би в собі стільки волі, щоби спротивити ся. Одначе супроти просьби того чоловіка, якого я так полюбила, не могла остояти ся!“ — Ні, се також нісенітниця, новий скандал!

Так роздумувала собі Броня й не находила в своїй голові ніякої придатної постанови.

А їмость не могла їй того дарувати, що вона в такий спосіб підійшла їй сина. Їмость не знала виправдання на такі річн. Бо й вона любила ся тай згадує свого любого й до сьогодні, але до такого була би ніколи не допустила ся.

Найкоротше неспокоїла ся Галя. І їй було зразу маркотно, але трохи згоді обгорнула її нетерплячка. Вона була переконана, що мати мусить згодити ся й дожидала лиш на те, аби ся комедія вже раз покінчила ся. Як же побачила, що ніхто инший не береть ся її кінчити, то вона сама взяла ся до того.

— „Ну, мамцю, як же буде? Говорім уже раз виразно, без чулосці“ — сказала, розсміяла ся голосно й раптом перервала сміх.

— „Та щож? Я ніщо проти того не маю. Але ти знаєш, що в Славка є ще батько“.

— „Е! батько! Як мамця скажуть, так буде. Ніби ми не знаємо, що татко зафше ідзе за радою мамці?“

— „Не дуже так батько мене слухає, як вам здаєть ся. От і тепер іще мушу поговорити зо Славком за батька“.

А Броня подумала: „Ага! Ти хочеш говорити зо Славком на самоті. Але що ти сьогодні закрутиш, те я завтра розкручу“

На гім і покінчили, що імость поговорить іще зо Славком про батька

Як лиш увійшли до другої комнати, то Микольцо прискочив до Броні, вхопив її на руки й підніс до гори: — „Го-го! Не дамо дівувати, не дамо дівувати. В кінци напиїмо ся пива. Мамцю, дивіть ся, чиста сметана! А в кінци... перепрошаю, нарешті як Славко оженить ся, підуть до міста, таї будуть прохожатись отак попід пахи“.

Загнув праве рамя таї ходив по хаті військовим кроком, показуючи, як Славко похожати ме з Бронсю.

— „А в кінци ми з Галею приїздити мемо до них два, три рази на тиждень. Повозкою, повозкою, добрими кіньми“.

Удавав ізду, бігаючи по хаті. Огже повозки не міг удати, вдавав лиш доброго коня, намагаючись зігнути шню в каблуку.

— „А в кінци.. перепрошаю, нарешті для нас має бути завсідн прилагожене добре пиво. Цілий Окоцім, ціле Пільзно! В кінци пиємо ся, як секретарь від ради повітової. Знають мамця, чудовий чоловік, чудовий!“

Став розповідати імости, які мав пригоди той секретарь по пьяному, потім зійшов на те, що він чобіт не носить ніколи, лиш черевки,

що Галя перестала на сніданок п'яти каву, а тільки гербагу, бо не хоче бути тої ста, що в них на столі була пара бузьків таї вивела троє молодих, але одно скинули з гнізда, що дяк найшов на дорозі стару підкову, приніс її до Микольця, бо думав, що то його коні загубили, такий ретельний і клепає і клепає.

— „Гіус! Марія! Перестань уже Микольцю, бо мене вуха болять!“ — уговкувала його Галя.

Не було того способу, щоб заманити Славка на розмову про батька в чотири очі з їмостою. Як лиш хто підступав до нього, аби намовити його до сеї розмови, то він здвигав раптовно плечима, випускав із поміж відданих губів якийсь дивний голос. „бв!“ і тікав у протилежний бік. Соромився матері, а при ній боявся забобона. Був переконаний, що забобон починає вже показувати свої примхи. А на се переконанє мав Славко вищі докази, як на долоні. Він знав, що йому належить ся заплата за його дотеперішню гризоту. Знав також, що сю заплату одержав ув особі Броні. Але з другого боку був певний, що за поодинокі, часткові хвилі радощів їдуть його такіж частини смутку. Таких радісних хвиль зазнав доси дуже багато, тепер прийшла черга на всякі неприємности. Одну вже й переніс на собі, коли через неважливість Броні аж мусів гікати з родинної конференції. Другоюж неприємністю вже не хотів сього вечера перебути. З рештою через те, що вважав себе так, як би переможцем над дотеперішніми житєвими невзгодинами, та брався Славко перехитрити свій забобон. Старався навмисне спровадити на себе малі неприємности, щоб тим самим збути ся великих. Волів, щоб на нього гнівали ся за те, що не хоче йти на розмову, аніж мав би почути від

матері щось таке, що розвіяло би всі його плями й надії. Для того тікав і не хотів послухати ніякої намови. Ще мав такий вигляд, що при втечі може вдарити ся в коліно, а се чей же також неприємність. Радше перенести не знати який великий біль у коліні, аніж довідати ся від матері про перешкоди пібрати ся з Бронєю. Ся сужена, що вратувала його від такого страшного клопоту, та варта в нього стільки щобн витерпіти задля неї біль хоч у коліні.

Не вдало ся їмости й на другий день поговорити зо Славком на самоті. Він за нічим иншим не пантрував, лиш за тим, чи їмость припадково не злагодила ся взяти його на розмову. Колиж помітив по їмости найменшу признаку такого наміру, то зараз щезав з хати. Се не здавало йому багато труда, бо на дворі прояснило ся зовсім, сонце пригрівало, а по боках дороги показали ся сухі стежки. Міг утікати світ за очі. Але він у таку далеку дорогу не випускав ся. Забігав найдалі до школи й ховав ся під крила своєї суженої. Отже й там не найшов сподіваного супкою. Бо Галя шепнула Броні, щобн намовляла Славка, нехай буде супроти матері чемніщий.

Школа стояла серед села недалеко церькви. Дістати ся ж туди, як на дворі болото, було дуже тяжко, бо дорога вела поперек невеличкого яру, що через нього протікав малий, каламутний потічок. Правда, на сім потічку стояв вербовий з поручем мосточок, але пробрати ся до нього сухою ногою було годі. Бо в тім потоці напоювали пастухи худобу, згонили її перед містком у долину над потік. Через те худоба так розмішувала дорогу і всувала береги, що в сім місци в найбільшу посуху стояло заєдно болото. Славко знав його обминати.

Не далеко містка перелазив через пліт у город, заходив у лозину, що росла над потоком, продерався крізь ту лозину, перестрибав у найвузчій місці потік і за містком перелазив знов на дорогу.

Отакими зусиллями добрався Славко й на третій день до школи. Вона стояла над яром і ріжнилася тим від інших мужицьких хат, що була з ганком на побілях стовпах і з дзвінком над стріхою зараз біля димника та обведена намість плотом парканом із дощок. На лиху збудована була з дуже доброго матеріялу, бо хоч дуже стара, то не вимагала ніякої направи. Через те громада, хоч і бачила, що школа вже за тісна на стільки дітей, та не хотіла ніяк виставляти нову.

Помешканє вчителя було також тісненьке. Ще для Броні воно вистарчало, але жонатий чоловік не мав би де помістити себе з родиною. Кухня така маленька, що як три люда в ній стало, то на четверте вже не було місця. І в такій кухні від стіни майже до порога протягалася велика, старосвітська піч. Зараз із кухнею межувала вузьенька комната, де стояло ліжко, супроти нього софа, побіч два крісла, а на іншу обстанову не було вже місця. Аж за сею комнатою була більша хата, бунім світлиця, з двоїма вікнами, де вже містився стіл, комода, кілька крісел, шафа, то що

Славко ввійшов через кухню, бо з переду не хотів заходити, аби діти не виділи. У кухні, як що днини, так і сьогодні, застав девятилітню дівчинку, Гапку, що послугувала Бронці. Се була дівчинка дуже жвава й кілька рази вздріла Славка, то таки вмерала зо сміху. Вона завсіди зазірала крізь дірочку від ключа до тої вузьенької комнати, де пересиджував Славко з Бронею, виділа всі їх найпотаїніщі вчинки,

чула найсердечнішу розмову й сміяла ся до загины. З нею провадив Славко що динни одну й ту саму розмову.

— „Чого ти, Гапка, смієш ся?“

Гапка відвертала голову, закривала рот і ніс рукавом тай відповідала: — „А деж я смію ся?!“ — При тім загачений на хвилю сміх проривав ся з її грудей голосним реготом і вона втікала в кут та аж товкла головою до стіни зосміхи.

Закри припустила Броня до властивої річи, себ то, щоби намовити Славка поговорити на самоті з матірю, дозволила йому вперед на звичайні нестоці Обіймала ся з ним, цілувала ся, як звичайно водить ся поміж суженими, коли ніхто на них не дивить ся опріч Гапки крізь дірочку. Славко полюбив таку Броню. Раз для того, що вона визволила його з тої тяжкої неволі, в якій він томив ся й мучив ся через кілька літ, а друге, що вона поступала з ним так, як він привик помежи львівськими дівчатами, що ловили його попід мурами. Тепер же завважав навіть, що вона дуже гарна. Ті чорні очі, непаче завсіди втворені, що вдивлювались і туляли ся до його чола, лица, губів та вони топили йому серце немов віск. Та болюча, застигаюча на губах усмішка та впливала в його груди якесь тепло, якесь бажанє пригортати Броню до себе. А якими милими, якими чарівними здавались йому пікантні слова, що виходили з тих губок, які кінчили ся маленечкими ямками.

— „Ти дуже красна!“ — говорив їй Славко, не зводячи з неї очей.

— „Сподобала ся тобі?“ — запитала ся вона якось від нехотя.

Тоді Славко хвилю подумав, ніби чогось вагав ся, потім нахилив голову й витріщив спід лоба на свою сужену перелякані очі.

— „А я який?“ — обізвав ся з якоюсь розпущею в голосі й виговорив ті слова так хутко, що його сужена більше догадалась, аніж вирозуміла їх. Дожидаючи відповіді, Славко спустив очі в долину й щоб чимось зайняти ся, щипав пальцями кінець свого носа.

— „Та й ти для мене красний“ — відповіла сужена, а на кінцях її губів показали ся маленькі ямки від легонької усмішки.

Славко приємно засоромив ся.

Вона пригорнула його до себе, назвала „коханим дурником“ і взяла намовляти, щоб поговорив з матір'ю. Він здвиг раптовно плечима й віддув губи. Випустив споміж них дивний голос, але він не подобав уже на „бв!“, лиш більше на „умб!“ Оліначе сужена доти не перестала намовляти, доки не стало на її. Переконувала його, що вперед треба покористувати ся всіми добрими способами, а потім як не вдієть ся нічого по добру, то підуть на упір. Вона йому в тім допоможе. А коли він її тепер послухає, то опісля вона сама воювати ме. О! вона знає всякі способи, про які йому й не снить ся. Навіть не скаже йому про них тепер. Аж як прийде на се пора, то сам побачить і не надивуєть ся, що вона така відважна.

Славко дав ся переконати. Йому нараз засіяла в голові чудова думка: — „Адже я вже не невільник! Я вже визволив ся з того невіллянства. Чогож мені ще боятися? Хто мені що зробить?!“ — Пішов від Броні просто до матері.

Отже дорогою роздумав собі, що острожність ніколи не завадить. Бо нема таких ясних справ, котрі би забобон не міг обернути в темряву. Се вже пераз зазнав Славко на собі. От хоч би й тоді, коли думав про самогубство.

Здавалось йому, що вже нічого гіршого не годен йому забобон удіяти. Аж показалося, що неправда. Тойж осторожність ніколи не завадить. Сю осторожність придумав собі Славко таки на дорозі.

Вопаж була ось яка. Славко постановив знайти собі самому тепер якусь неприємність, щоб тим самим не стріла його більша неприємність перед лицем матери. Хотів попередити події. В той спосіб кинє два гриби в борщ: і його теорія мати не надложене й він сам не понадесть ся в сильце. Такуж неприємність легко знайти тут, на дорозі. Славко піде просто на місток, не обходити ме його через город. Залізе в болото, поваляється, промочить черевик тай... хібаж се належить до приємности?

„Ітиш відважно наперед! А вже він уже не невірник!“

І не надіяс ся Славко такої великої неприємности, яку найшов у болоті перед містком. Болото загусло, вхопило його за ноги як руками. Заліз по самі коліна, витягав за ногами цілі тачки болота. Воно шелестіло, цмокало, а як Славкови вдало ся витягнути ногу, то воно дивувало ся якимось підземним голосом: „хав!“

Як виїшов на суше, то ледви-ледви тягнув ноги за собою, такий тягар почепляв ся до них. За кожним поступом облітало потрохи болото й значило за Славком дорогу мокрим, чорним купками. А всеж таки йшов неначе в мокрих, облизлих кайданах.

— „Отже я вже не невірник!“ — думав Славко. — „Тепер можу поговорити з матірю. Одну неприємність я вже перебув, друга мене не так борзо стріне“.

— „Славку! Славку! Та де ти так заліз?!“ — кричав на нього Микольцо. — „У кінці

чекай! Не йди такий до хати. Гандзю! ходи, обчистиш панича“.

Гандзя обтесувала Славкові штани з болота паником. Але се не на багато придало ся, таки треба було змінити спідню гардеробу зовсім.

Богатий на одну неприємність більше приступив Славко відважно до розмови з матірю.

— „Щож ти, Славочку, навіть не цікавий довідати ся, що чувати дома?“ — докоряла йому з легонька їмость. Славко думав-думав і нарешті запитав ся:

— „А льорд що робить?“

— „А щож би? Розгонить кури таї нано-сить блохи до хати“.

Знов задумав ся Славко глибоко. Потім зігнув голову й глигнув на їмость переляканими очима.

— „А Крацьцовська?“ — запитав ся так хутко, що їмость не вирокуміла.

— „Хто?“

— „Крацьцовська!“ — повторив Славко з розпучкою.

Їмости неначе прояснило ся в голові. Отже не хотіла ще вірити своєму здогадові.

— „Не знаю“ — відповіла трохи вагаючись і пильно вдивила ся в обличчя Славка. Завважала по нім, що він осердив ся.

— „Як то? Не приходила ані раз? Не питала ся за мною?“

Їмость вагувала ся, чи сказати йому правду, чи ні. Ще так не була певна, чи здогад її правдивий. Отже на всякий випадок Броня не здавалась їй уже такою злою як перше. Їмость постановила скрити правду перед Славком.

— „Вона має свою гризоту. Де їй тепер до відвідин? Крацьцовський знов пішов блудом по селах“.

Давно забута грижа приссала ся знов до Славкового серця. „Отже таки зрадниця! Підла зрадниця!“ — думав Славко — „Лиш дурила мене тай годі“. — Почував ненависть до Краньцовської.

— „А ти, Славочку, не поїхав би до дому? Поїдь, поїдь! Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай на балай“.

Він здвиг раптом плечима, віддув губи й пропустив поміж них оба дивні голоси: „бв!“ і „умб!“ Ні за що в світі не поїхав би тепер до дому. На те місце, де стільки мук зазнав? Тут йому дуже добре, навіть ямки не потребує порпати. Їсти в волю, спати до хвороби тяжкої, відвідини Броні, тарахкотанє Микольця, вечером гра в карти. Якій добра більше може дати людське житє? Адже се той ідеал, про який він мріяв тих безсонних ночей у Вороничах!

Їмость не сплувала його, щоби їхав з нею. Вона так, як згодила ся вже на нову Славкову долю, хоч не казала се нікому.

— „Йому треба такої жінки, щоби опікувалася ним як рідна мати“, — думала їмость. — „А Броня вже поважна тай дуже розумна. Що там людські поговори?“

З тим і відіхала їмость, обіцяючи переконати панотця та написати дітям як найборше про вислід намови. Але всі вже знали, який то вислід буде.

Тим то в вечір при склянці пива поклоняв ся Микольцьо добрим здоровлєм новоженцям:

— „У кінци як лист на дереві, як квітки в городі, так ви любіть ся молодята. Нехай у кінци щастє вас ніколи не опустить. Бо в кінци... перепрашаю нарешті бажання ваші сповнили ся. Ми будемо приїздити до вас дватри рази на тиждень. А памятай, Славку, тай

ви, панно Броню, цілий Окоцім, ціле Пільзно. В кінци... перепрошаю нарешті запросимо секретаря з ради повітової, чи трафить по півночі до дверей, як ми його напоїмо, запросимо...”

Микольцьо став вичисляти всіх знайомих і про кожного розповідав, що він робити ме, як унесть ся.

— „Єзус! Марія! Кінчи вже, Микольцьо, бо мене вуха болять. Кажи: многая літа тай досьць з ніх!“

— „Многая літа!“ — закінчив Микольцьо, вволючи Галину волю.

Броняж поїхала на другий день до міста сповістити інспектора, що все склало ся гарзд.

А їмость приїхала до дому сполудня. Застала панотця, що злагодив ся виїти в село.

— „Знаєш? Із Славком не так зле, як здавало ся“.

Панотець стояв з капелюхом у руках і майже підніс одну ногу, аби зачати похід. Та як почув їмостині слова, то зупинив ся.

— „Не відміняють стемплів, я вже розвідував ся“.

— „Дай уже спокій з тими стемплями. Коби лише стільки шкоди“.

Панотець приступив ся ближче до їмости тай шептав до неї: — „Кажу тобі, стидаю ся показати пастухови на очі. Бігме, стидаю ся! Обхожу його, втікаю перед ним“.

Нагадав собі, що має пильну орудку тай налякав ся.

— Ой! Та то тепер днина, година. А я так не маю часу, так не маю часу!“

Таки вибіг із хати. Подріботав борзенько, просто в поле. Там орав Неважук під жито. Приїздив ся, слота не дала в пору зробити.

А то ще й барабуля не викопана. Неважук підгонив коні: — „Гайда! Нема коли спочивати, праця пропадає!“

А панотець підбігав за плугом як лошак. То з цього боку, то з того. Спотикав ся по бороздах та розплугах, а все випитував ся в Неважука про військові звичай. Неважук кидав у відповідь по слову, не зупиняючись у роботі ані на хвилику. Нехай панотець вибачають, бо час дуже пізний.

— „Як? як?“ — перешити панотець — „.... Бога?“

— „Та так. Такий якийсь парід поганий, Серби, чи Кровати, чи мара їх знає, та кленуть у Господа Бога так, як ми в матір. А з них найбільше при воську майорів та оберштів... Вію! маленькі, нема коли спочивати“

Скоро панотець зміркував, що Неважук уже досить нарозповідав ся, а сонечко ще не заходить, то брав ся Неважукови віддячити. Розповідав йому, як давно били в школі. Кождий школяр мусів говорити в школі й поза школою по німецьки. Як же котрого зловили на тім, що говорить инакше, зараз йому шпрахцайхен (таку табличку) в руки. Тепер бігай із тою табличкою доти, аж доки не пощастить ся спіймати другого такого, що не хоче по німецьки балакати. Приходить ся на другий день у школі, ану! в котрого, хлопці, шпрахцайхен? Зараз його на лавку: лягай! Бють!

— „Такий парід битий!“ — дивуєть ся Неважук.

Але те оповіданє не йшло панотцеві гладко. Він зупиняв ся, припочивав, віддихував ся. А все через те, що не здужав так хутко скакати по бороздах за плугом. За старий уже на лопака.

Їмость знала, що їй прийдець ся ще потішити панотця за його сором перед пастухом. Така вже її доля. Нагадала собі, як її перших двоє дітей умерло, то її тоді вона мусіла панотця потішити, хоч один Бог знає, як вона тоді сама потребувала потіхи. Та нічого було їй діяти. Панотець причепив ся її товк усе одної її тої самої, що йому жаль, він не може собі ради дати. Ані їсти, ані спати не годен. Доти товк, доти її ссав, аж доки вона його не потішила. Отакеж саме буде тепер із тим соромом перед пастухом. Погане, дуже погане таке житє!

Їмость почула ся одним одна на цілім широкім світі. Сама саміська. Бо її до Краньцовської їй тепер годі вказати ся. Щож вона Краньцовській скаже? Чи не ліпше було дійсно забрати Славка до дому? Коли йому треба матери, то нехай буде під опікою рідної матери. Нехай їмости здаєть ся, що він каліка, що не годен на себе заробити, що треба його вдержувати до самої смерти. Як жеж воно можна так покинути сина на поталу невідомій долі?! Адже тут пустка, навкруги пустка. Є люде, але аві однісінької живої живої душі. Був одним один Славко таї не остало ся по нім ані сліду! Щож їй тепер діяти? Не вже прийдець ся сидіти, заложивши руки, так дожидати смерти з косою? Немаж і надії ні на що инше

Із такими думками лягла їмость спати. Отже не вснула ані на волос. Утік сон за ліси, за гори. Збудив натомість у думках їмости всі спомини пережитого її перебутого. Не зазнала спочинку, але напнтала собі тою неспаною нічною болю голови.

На другий день рано виїшла їмость на свіже повітрє, чи не перестане від того боліти голова. На двірї стояла тиха, сонна порога. Довго на дворї стояла, дивлячись на небо.

Небо чисте, ані одніської хмарки. Сонце зіійшло ясне, наче викупало ся в росі. Таїї росія тої, роси! Немов проїдала імостинні черевики та гризла ноги. Аж холодом проїмало.

Попри вузькі загінці музицького життя пішла імость аж до ліса. Чатинів встелило пісок густо-густо. Отже на соснах ані знаку від того: вони зеленіють так, як зеленіли літом. Аж ось ув однім місци встелена земля пошков-клим листєм. Відки його стільки? Імость під-глядала, перебирала очима дерево за деревом. Он-он стоїть берізка. Сама одна поміж стільки соснами. Тоненька вона та марна, але висока як і всі дерева навкруги неї. Зняла в гору без-листі гілячки, бідна сирітка поміж чужим на-родом. Доки зеленіла широким листєм, то ніхто її не назирив. Аж тепер її побачили, як по-стелила свій лист кругом себе по землі, а сама заціпеніла на довгий мертвецький сон зимовий. Імости здавало ся, що ся берізка — її Славко.

Свіже повітря допомгло імости, вертаючи назад до дому вона вже позбула ся болю голови. Але думки її нічого веселого їй не ві-щували. Таки треба дожидати ся смерти з ко-сою. Житє її закінчене до самого верьху: ні-чого проги долі бунтувати ся. Правда, не такі вона надії мала на Славка. Та що діяти?

— „Не знати, чи є така душа на світі, якій поводити ся так, як вона собі сього бажає?“ — думала імость, а легонький сун обгортав її душу.

Постановила, таки сьогодня написати до дігеті, що батько згожуєть ся, нехай означують час сльобу, коли новоженцям буде догідно.

Пропало: іди, Славку, межі люде! Чому ти маєш бути ліпший як другі? Ах? якія ті мужчини всі ні до чого!

Так роздумувала їмость і нараз побачила перед собою Дібка. Молодого, в тих літах, що Славко.

Виділа докладно лишень його обличчє, ренитаж його стати ховала ся в тумані. А обличчє пеначе в святця: кругом нього горить проміне веселкою. Їмость протерла очи рукою — „Ах! се ти, небого“

Стерла з повіків сльозу, що мінила ся проти сонця красками веселки. З нею разом стерла їмость із свого серця всі спомини про Дібка. Знала, що він їй уже ніколи не нагадаєть ся. Чи він доси жив, про се байдуже, сьогодніж він умер для їмості. Старе її серце не потребувати ме від нікого ніякої розради.

Стояла біля тих вузьких загонів мушницького жита Густе воно як щітка. Їмость дивувала ся дивним дивом І як вона сього перше не помітила? А дже се мушницьке жито та зродило через ніч ягоди.

На кождім листочку, але що називаєть ся: на кождім, на кожнєйнькім, на самім кінчику, по ягідці. Та ще й які ягоди?! Голубі-голубі одна в одну. Голубі як небо, ще кращі від неба. Бо та голуба красака живе, світить голубими вогниками. Аж за очи ловить, аж скобоче в очи. Не таке яскраве небо, не такі яскраві зірки нічної пори на нім

А ось одна ягідка горить. Горить полумінею. Червоним світлом, рожевим, жовтим, синім голубим. Розлила ся в тім світлі, не пізнаєш, де кінчить ся ягідка, де починаєть ся полумінь.

За нею займила ся друга, а там третя. Якийсь невидний палій робить пожежу між ними й вони перекидають ся в найкраще каміне. Нема йому назви, ані ціни нема. За нї-які скарби світа не купити їх.

А он-он поміж листочками... Імось аж налякала ся. Там видко зорю, як вона хитаєть ся між небом і землею. Як піднесеть ся до неба, то світить голубим світлом, як же спустить ся на землю, то горить усякими красками. Се паду́ча зірка. Небо не хоче її задержати, та бо й земля не приймає. Тож паде вона в долину й піднімаєть ся в гору. Раз у раз.

Відкіляж вони взяли ся тут, ті ягоди? Ніде їх тут не було лиш роса на їх місці. Вони стояли в боднях у божій коморі там, на небесах

Ніщо инше, лиш певне якесь непосидюче та збитошне янголятко не мало инакшої роботи та закрало ся до божої комори. Понаби-рало тих ягідок повніські пазушки. Злинуло нічної пори понад мужицькі жита тай вуж шкоду робити, розсівати та розкидати ті ягоди повними пригоріцями. Аби шкода була. (Гі... сіє... сіє!)

Навмисне.. па збитки... навмисне!

Малось воно велику втіху з такої забави.

Але за радощами поступає слід у слід сум і гризота.

Ой! чи не вибють же в небі те янголятко порядно за таку пустоту? За те, що змарнувало стільки добра, порозкидавши його поміж мужиків!

E. SAWIOUK
ISLES - SUR - SUIPPE
6110 BAZANCOURT
(765) (26) 03.31.98

